tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

MÜBADELE DESTANI

DİVAN ŞİİRİNDE KADIN GİYİMLERİ

İLETİŞİM YAYINLARI
MAYIS 1996 • CİLT 25 • SAYI 149
KDV DAHİL 200.000.- TL

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİĞİN SORUNLARI

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi
MAYIS 1996 • CİLT 25 • SAYI 149

5 *Evangelia Balta-Herkül Millas*
1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları
Bir Destan ve Sözlü Tarih

18 *Nuri Akbayar*
Mahrûsa-i Galata'da Tekkeler ve Mektepler

21 *Abdullah Uçman*
Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Mektuplar II

25 *Tunca Varış*
Eski Günlerden Bir Nefes, Bir Hapşırık: Enfiye

27 *Nazan Kuloğlu*
XVI. Yüzyıl Divan Şiirinde Kadın Giyimleri

35 *Eser Tutel*
Yandı Gülüm Keten Helva!

40 *Gyula Germanus*
Gül Baba Türbesinde Düşünceler III

49 *Emin Nedret İşli*
Malta Köşkü'nde Hususi Bir Ziyafet

51 *Salih Özbaran*
Türkiye'de Tarihçiliğin Sorunları II

59 KİTABİYAT
Oktay Gökdemir
1908 Devrimi'nin Düşündürdükleri
Ali Akyıldız
Türkiye Üzerine İki Önemli Bibliyografya

ÖN KAPAK: Mübadele ile Yunanistan'a giden göçmenlere ait fotoğraflardan ayrıntılar. (**Refugee Greece** albümünden, Atina 1982)
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde Japonya Pavyonu (**Le Petit Journal'den**)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bu sayımızda okuyacağınız "1923 Mübadalesinin Tarihsel Sorunları, Bir Destan ve Sözlü Tarih" başlıklı yazılarında dostlarımız Evangelia Balta ile Herkül Millas , yıllar önce acı sonuçlarıyla her iki halk (Türk ve Yunan) üzerinde ağır ideolojik etkiler yaratan, bu anlamda mitoslaşan olayların değişik bir yorumunu yaparak, anlatılarla biçimlenen mitosun aynı zamanda gerçeğe ulaşmanın bir aracı da olabileceğini vurguluyor ve tarihsel olayların yorumunda metodun öneminin altını çiziyorlar. Yazıda sundukları Kosmas Çekmezoğlu'nun destanı ile diğer mübadillerin anlatıları o kadar çarpıcı ki...Bütün dörtlükleriyle sunduğumuz destandaki yalın gerçekler, hele hele "Yunanistan'da geldik ve mutsuz olduk..." diyen Sokratis Lukidis'e Gelveri'yi terkederken bir Türk'ün Aksaray'dan atla gelip, amcasının ödeyemediği borcunu Yunanistan'a göndereceğini söylemesi ve Lukidus'un "helâl ettim" demesi...

Geçen ay Üstad Münir Nurettin Selçuk'la ilgili yazılarımız bir hayli ilgi topladı. Özellikle Üstad'ın hayranları, kadim dinleyicileri *Tarih ve Toplum*'un kadirşinaslığını ve yakın dostu Orhan Telmen'in çabalarını takdir ederek, bizleri de onurlandırdılar.

Bu sayımızın ilgi çekici yazılarından biri yayın kurulu üyemiz Nuri Akbayar'ın. Akbayar, 1811 tarihli bir arşiv belgesinden Galata'daki sıbyan mekteplerini, belgeyi değerlendirerek, çevrimyazısını da yapıp aktarıyor. Muğla'dan Nazan Kuloğlu ise çok değişik ve bugüne kadar pek işlenmemiş bir konuyu, "Divan Şiirinde Kadın Giyimleri"ni ele alıyor. Kuloğlu'nun bu ve benzeri çalışmalarını genişleterek, sürdürmesini diliyoruz. Geçen sayımızda ilk bölümünü sunduğumuz ve sayıdaki son bölümü ile bazılarını tedirgin edecek, bugüne kadar rahat yaşadıkları kûşelerinde kızdıracak Sayın Salih Özbaran'ın tarihçiliğimizin encâmını konu alan yazısı bir hayli ilgi toplayacağa benziyor. Bakalım, tedirgin olanların bir cevabı olacak mı...

Yine iki sayı önce başladığımız ama Nisan sayısında yer veremediğimiz Gyula Germanus'un ya da nâm-ı diğer Hacı Abdülkerim'in yazısının son bölümünü yayınlıyoruz. Germanus bu bölümde 30'lu yıllarda İslâm düşünce ve kültürünün Müslüman ülkelerindeki konumunu değerlendiriyor. Geçen sayıda basamadığımız bir diğer yazı da Abdullah Uçman'ın hazırladığı Rıza Tevfik'in ünlü müsteşrik Browne'a yazdığı mektuplar. Ancak bu mektupların son bölümü gelecek sayıda yeralacak. Bir süredir yazılarına ara veren Eser Tutel yeniden "Yandı Gülüm Keten Helva .." diyerek kendi İstanbulu'unu yazmaya devam ediyor. Tunca Varış dostumuz ise bu sefer "bahar geldi..." diyerek bizi hapşırmaya daha doğrusu enfiye çekmeye çağırıyor ama bunun bu çağda artık pek rağbet göreceğini sanmıyoruz. Ancak Varış raflarından indirdiği koleksiyon malzemesini sunmaya devam edecek. İlginizi çekecek bir diğer yazımız da uzun zamandır *Tarih ve Toplum*'a yazı sözü olan dostumuz Nedret İşli'nin. İşli 1917'de Malta Köşkü'nde verilen bir ziyafette öndegelen Mevlevi simalarının biraraya gelişlerini ve bu ziyafette postnişin Abdülbaki Efendi'nin düşürdüğü tarihi konu ediniyor.

Kitabiyat sayfalarımızda ise yayınevimizin epeydir tartışılan bir kitabını ele alan Mersin'den Oktay Gökdemir'in yazısı ile Ali Akyıldız'ın son aylarda yayınlanmış çok önemli iki Türkiye üzerine bibliyografyayı değerlendirmesi yeralıyor. Haziran'da daha güzel bir dergide buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

"Trakya Olayları" Hakkında

Tarih ve Toplum'un Şubat sayısında Sayın Haluk Karabatak'ın 1934 "Trakya Olayları ve Yahudiler" yazısı ilgimi çekti. Trakya'da meydana gelen Yahudi Göç olaylarını az çok anımsamaktayım. Hernekadar o dönemde 5-6 yaşlarında isem de belleğime ve şuuruma giren bu olayı unutamadım.

Yahudilerin Dinsel Merkezi Edirne (Henüz basılmamış kitab) adlı bu kitabım da 1934 olayına geniş yer verdim. Üzücü olduğu kadar çirkin bir olaylar dizisi olan bu olayda Edirne'de bildiğim kadar bir yağma olayı ve tecavüz olayı olmamıştır. Fakat Yahudiler Edirne'yi terk etmek üzere ev eşyalarını yok pahasına sattıklarını da iyi biliyorum. Rahmetli annem bir Yahudi evinden aldığı Havan ve Singer dikiş makinasını Yahudiler'in tekrar bu şehirde kalması üzerine bu iki eşyayı satın aldığı eve geri götürmüş fakat Yahudi ailesinin anneme dediği,

– Bak hanum, bizim canımız kurtuldu, bize bu yeter, sana bu malları sattım, helal olsun, geri almam, sözlerini bugün gibi anımsamaktayım.

1934 Olaylarından yıllar önce Edirne'de *Vatandaş Türkçe Konuş* diye geniş bir kampanya yapıldığını da bilmekteyim. Buna ait size bir fotoğraf gönderiyorum. Edirne Saraçlar Caddesi'ne asılan bu pankartta Arap harfleri ile neler yazıldığını ayrıca bildirmek istedim. Bu fotoğrafı çeken kişi Sabri Gürer bu bez pankartı yırtılmış ve parçalanmış halinde iken çekmiş. Birkaç yıl önce bana verdi ve ben de size yolluyorum. Üzerindeki tarih 3.4.1928.

Demek ki *Vatandaş Türkçe Konuş* parolası 1934'ten çok önceleri başlamış. Tarih 1928. Bunun nedeni ise şudur: Yahudiler 1890 yıllarına kadar kendi İspanyolca (Ladino) lisanını kullanmışlar, yaklaşık 400 yıl Türkçe'den uzak kalmışlardır. Zaten 2510 sayılı Yasanın ortaya çıkmasında Yahudiler'in Türkçe'den uzak kalmaları da bir neden olmuştur. Her ne kadar Almanlar'ın Türk millet vekillerini etkilemesi bu işte önemli bir rol oynamış ise de, Trakya ve İstanbul'da azınlıkların Türkçe konuşmamaları 1934 olaylarını getirmiştir.

Edirne'de 1934 yıllarında Rum azınlığı yoktu. Mübadele yasasına göre Rumlar Yunanistan'a gitmişler fakat Yahudi ve Ermeni ve Bulgar azınlığı Edirne'de vardı ve bunların en çoğu da Yahudiler'den oluşmaktaydı.

1934 yasası belki 1915 Anadolu Ermeni tehcir olayından esinlenmiş olabilirdi, fakat olayların birer yağmaya

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
MAYIS 1996
CİLT 25 • SAYI 149
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00-425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

ve tecavüzlere dönüşmüş olması bu yasayı geçersiz etmişti. Gerçekten bu yasa "milliyetçi" ideolojinin bir uzantısıydı ve Türkiye'de "ırk" temeline dayalı bir yerleşim düzenini amaçlanmış idi. Fakat özellikle Trakya'da kasaba ve kentlerde aşırı milliyetçilik azınlıkların öldürme, yağma ve yıkımlara neden olması bu olayın devlet tarafından yerinde incelenmesine kadar gitmiş ve özellikle Kırklareli'nde Yahudi kızlarına yapılan tecavüz neticesi 1934 olayını olumsuz kılmıştı.

Edirne'de kurulan ve Kırklareli-Tekirdağ ve Çanakkale'yi kapsayan Umumi Müfettişliğin ilk valisi İbrahim Tali Bey'in (sonradan sağlık nedeniyle bu işten ayrılmıştır) aşırı milliyetçiliğinden sonra yerine gelen Kazım Dirik'in ise milliyetçilik duygusu ile değil, daha çok ziraat ve çiftçilik ile girişimleri Trakya'da olumlu olmuştur. Tavukçuluk, Arıcılık, Bağcılık, Hayvancılık gibi girişimler bölge halkını ekonomik yönden olumlu etkilemişti.

Görüldüğü gibi sayın Halûk Karabatak tarihimizde önemli bir olayı ortaya çıkarmıştır ve bende Edirne'de yaptığım araştırmaları size sunarak olayın biraz daha derinliğine inerek Trakya'da gelişen olaylara bir nebze olsun ışık tutmak istedim. Tarihimizin karanlıklarında kalan bir olayın ortaya çıkması ve geçmişten ders almamız bir gerçek olduğuna göre bu işten hatalı veya hatasız olduğumuzu ortaya çıkarmak hepimize düşen bir ödev olmalıdır.

Size ve Karabatak'a sevgi ve saygılarımı sunarım.

Oral Onur /EDİRNE

OKURLARDAN MEKTUP

Gazeteci Nazif Karaçam'ın Kaleminden Kırklareli Olayları

"1930'lu yıllarda Yahudilerin ekenomik gücünü sarsmak amacıyla Edirne'de olduğu gibi, Kırklareli'nde yaratılan Yahudi Hadisesi pek üzücü geçmiştir. Olayı istismar edenler ve çıkar sağlamak için ahlakı olmayan yollara başvurmuşlar. Olay Yahudileri korkutmak, Türklerin Yahudilerden alışverişini engellemek amacıyla başlatılıyor. Başlatılan Yahudi aleyhterlağı giderek yahudi dükkan ve evlerinin yağlamasına dönüşüyor ve bu arada maalesef birtakım tecavüz olaylarımeydana geliyor. Bu olayda Kırklareli'nde komiser Abdullah, Balaban Hasan, Kahveci İbrahim'in kardeşi Mehmed ve Ahmet Işı-

EdirnePostası

7. 6. 934 Perşembe

İDARE: Balıkpazarı Edirne

Abone: Yıllığı 4, 6 aylığı 2 lira

İlân ve Abone Bedeli Peşindir

SAYISI (5) KURUŞTUR

YIL: 9 - SAYI: 577

BİR YAHUDİLİK MESELESİ VAR MI?

Memleketimizde bir yahudi meselesi var mıdır ve olabilir mi?

«Son günlerde İstanbul'da çıkmağa başlıya "Milli inkılâp" adlı neşriyata nazaran bütün dünyada ve memleketimizde de mücadeleye değer belli başlı bir yahudi meselesi vardır...

Memleketin içtimaî ve siyasî nizamını bir an için olsun böyle bir zorla bozarak ilâlerimin bu yoldaki gidişlerine uymaktaki büyük

gibi sadece hâkimiyete istinat etmektedir. Binaenaleyh, böyle bir mücadele, içtimaî hüviyetine ve millî teşkilâtımıza aykırı esaslı bir mesleğin kötü neticeleri ileri geçemez...

Nerde kaldı ki, ortada Türüm diyen ve Türk hanımı kabul eden her vatandaşı Türk olarak kabul eden Türkiye Cümhuriyeti teşkilâtı esasiye kanunu vardır.

Bugün memleketimizde Türk bütünlüğüne doğru bir yönüş ve ilerleyiş mevcuttur, yoksa Türklüğü benimseyen ve hâkimi kabul eden hiç bir vatandaşı sen Türk değilsin

karmak doğru bir hareket değildir. Biz kendi nefsimize içimizde yaşayan unsurların dinlerinden başka - bütün benliklerini ve varlıklarını Türk bütünlüğüne karıştırmanın doğru olacağına kanaat ve esasen içimizde yaşayan bu gibi ahaliyetler de menfaatlerini bu noktada görmüşler ve bütünlüğe karışmak için ise ehemmiyetle sarılmışlardır.

İşte buna binaendir ki, biz bu suretle yoktan yaratılmak istenen bir ayrılığı ve çıkarılmak istenen meseleyi pişmiş bir aşı su katmak gibi addediyoruz.

kahp büyük rol oyuyorlar. Yahudilerden Moşe Polikar, İlya Bahar, Albert, Mişon Sennar, Nesim Magrise, Madam Amado büyük zarar görüyorlar.

Kırklareli'nde Yahudi Yağması diye anılan olayın şiddete dönüşmesi üzerine resmi makamlar olaya neden olanların (Müşevvek ve müsebbibleri) cezalandırılacakları duyurulmasıyla çalıntı mallar sokaklara bırakılıyor. Korkudan kaçamayan yahudilerin malları iade ediliyor."

Bez Pankartta "Aziz Türkiye'nin nimetlerinden istifade eden vatandaş menfaat ve saadetine iştirâk ettiğin Türk gibi Türkçe konuş" *yazılı, üstte ise Namık Kemal'in ünlü "Felek her türlü..." diye başlayan dizesi yeralıyor.*
(Sabri Güler Koleksiyonu)

Düzeltme ve Özür

Tarih ve Toplum'un 148. sayısında Orhan Koloğlu'nun "Gladstone Abdülhamit'e karşı" başlıklı yazısında (s. 49 sütun 2) Bulgar olayların da Çerkesler'in tutumuyla ilgili bir cümlede dizgi hatası olmuştur. Doğrusu şöyle olacaktır:

'Ne kadar ilginçtir ki, Kafkasya'dayken Ruslara direnişlerini İngilizler teşvik etmişken, emperyalizmin toplumları çıkarına uygun olarak kullanmasının bir örneği olarak bu kez tersine Rusları suçlamamışlardır.' Ayrıca yine geçen sayıda Yusuf Yıldırım'ın yazısında yeralan *Şehbal* Dergisinin başlığı dikkatsizlikten dolayı ters basılmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler

Bir Destan ve Sözlü Tarih

EVANGELIA BALTA - HERKÜL MİLLAS

Küçükasya Araştırmaları Merkezi'nin (KAM)[1] araştırmacıları tarafından kayda geçirilmiş olan Gelveri'li[2] seksen dokuz göçmenin anılarını içeren dosyaların içinde topu topu onaltı sayfa olan ve Karamanlıca iki şiir içeren bir kitapçık bulundu. Ozanın fotoğrafını içeren ucuz kâğıttan pembe kapakta *Yeni* ve *Eski Karvalis (Nazianzu) Şarkıları, Kosmas Çekmezoğlu* diye bir başlık vardır. Başlığı taşıyan bu kapakta ayrıca bu "destan"ın 1923 ile 1935 yılları arasında yazılmış olduğu da belirtilmektedir. Bu broşürün yayın yılı belli değildir. 1935 yılında ya da bu tarihten hemen sonra Kavala'da yayınlanmış olabilir.

İlk oniki sayfada, 72 dörtlüklük bir şiirde, Gelveri'nin Ortodoks halkının zorunlu göçü, atalarının topraklarından çıkarılmaları, yeni bir vatana gidişleri, nihayet Kavala yöresine, kentin sekiz kilometre batısına yerleşmeleri ve günümüzde büyük bir gelişme sergileyen köyleri Yeni Karvali'nin kuruluşu anlatılmaktadır.[3]

Bu broşür 1996 yılı içinde yayımlanacak olan Karamanlıca bibliyografya ekinin III. cildinde yeralacaktır. Elinizdeki bu çalışmaya girişmemiz, bu destanın edebiyat açısından ama özellikle "resmi tarihin" kaydetmediği Nüfus Mübadelesi tarihinin kimi çok ilginç ve bilinmeyen yanlarına ışık tutması nedeniyle de bize çok ilginç görünmüş olmasından dolayıdır. Nüfus Mübadelesi konusundaki bibliyografyaya, bu konudaki gerekli araştırmalara ve eldeki kaynaklara aşağıda değinilecektir.

Önce Kosmas Çekmezoğlu'nun Karamanlıca destanını, Türkçe harflerle sunuyoruz. Özgün dile bağlı kaldık ve sözcüklerin "İstanbul Türkçesi" telaffuzlarını vermeye çalışmadık. Örneğin, braktık (bıraktık) dova (dua), endik (indik), yare (yara), eklisiya (kilise), göğde (gökte), kabana (kampana), haraba (harabe), kol (kul), vapor (vapur), Pirea (Pire), hasiret (hasret), zevalli (zavallı), ahali (ehali), endik (indik), heman (hemen), içün (için), ehtiyar (ihtiyar), kuzusı (kuzusu), gazetalar (gazeteler), acap (acep), virdiler (verdiler), hâle (hâlâ), kefin (kefen), ağlatıyon (ağlatıyorsun), Stambol (İstanbul), hatire (hatıra), hemşire (hemşehri), buba (baba), hançar (hançer), mizar (mezar), geyindi (giyindi) gibi sözcükleri değiştirmedik. Karamanlıca'da edilgen fiillerin pek kullanılmadığını görüyoruz: başladı (başlandı), bürüdü (büründü). Karamanlıca ağzı belirgindir: Bizi acı (bize acı); zehiri battık (zehire battık). Ses uyumunun sağlanması için de kimi zorlamalar görüyoruz; kare (kara) gibi. Yunanca sözcüklerde açıklanma gerekmektedir: "ikona", kutsal tasvir, "lipsano", kutsal naaş demektir; "enesi iğnesi", Yunanca ve Türkçe aynı sözcüğün tekrarıdır, "enesi" iğne demektir. Kimi ek açıklamalar da dipnotlarla verilmektedir.

Dizeler biçiminde oluşan bu anıları başka göçmenlerin üç ayrı anılarıyla tamamlıyoruz. Bu anılar da KAM'nin arşivinden olup 1982 tarihinde yayımlanmışlardır.[4] Bu metindeki dipnotlar bizimdir.

Kosmas Çekmezoğlu'nun Destanı

Konya Aksaray'ı Gelveri karyesi
Yeni mekânımız Çınarderesi[5]
Düştüğümüz derdin yoktur çaresi
Asla iyi olmaz Feleğin yaresi.

Gelveri'ye geldi birden bir emir
Yaktık ikonaları eyledik kömür
Dayanmaz yürekler olsa da demir
Çok günler görürüz var ise ömür.

Gelveri'deydi günlerden o gün
Sökülmüş bağlar ekilmiş tütün
Yıkılmış evler harap olmuş
büsbütün
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Kapattık mektebi, eklisiyaları
Çalınmaya başladık kabanaları
Mezarlara gömdük ikonaları
Orada braktık ana ve babaları.

Okumaya başladı yol duaları
Teslim ettik muhacire evi bağları
Erittik yürekte olan yağları
Çoğunun evinde kaldı malları.

Pevra gediğinden aştı muhacir[6]
Eklisiyamıza baktıkça yürekler acır
Ah çektikçe ciğerler sancır
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Yola çıkarken azizi öptük[7]
Malımızı pazara acele döktük
Avucumuzu açtık gözleri örttük
Çoluğu çocuğu yollara döktük.

Aksaray'dan geldi bir çok araba
Başladı milletin işi haraba
Çok yardım ettiler garip olana
Yardım eyle Allah'ım
çeken koluna.

Yükledik milleti başladı göçü
Bozulmuş bağa dönmüş
Gelveri'nin içi
Çoklarının kayıp olmuş sandığı
göçü
Sen yardım et Allah'ım çeken
koluna.

Çok arabalar Adana'ya ulaştı
Bir yarısı da Ereğli'yi tuttu dolaştı
Bir çoğu da Mersin'e doğru yaklaştı
Felek arkamızdan geldi oklaştı.

Bugün adı Güzelyurt olan Gelveri

Vapora bindik hepimiz birden
Çok koyunlar ayırdık bizler sürüden
Karantina ettiler ölüm yüzünden
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Çeşme gibi akar gözler yaşları
Tellerde kestiler sakal saçları
Denize attılar çok kardaşları
Durmasın ağlasın gözün yaşları.

Kimi kaldı Pirea'da yerleşti
Bir yarısı da Selanik, Drama dolaştı
Bir çoğu da Dedeağaç'a eyleşti
Bizim de vapor Kavala'ya yaklaştı.

Vapor geldi Kavala'ya ulaştı
Korkmayın millet vatan yaklaştı
Hasiret bir birine orda kavuştu
Yürekten ah çekerek orda ağlaştı.

Çırpıntı ovası birden kudurdu
Zevalli millet koyun gibi yürüdü
Doldu ehali tuz ovayı bürüdü
Bizim da kader burda mı verildi.

Çok şükür göründü çınar dağları
Sıtmadan eridi yürek yağları
Her sene ağlatır çok anaları
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Nihayet aradık o yurdu bulduk
Alleacel çadırlar kurduk
Aziz Grigoryos'a dovaya durduk
Çırpıntı ovasına mekânı kurduk.

Çırpıntı ovası oldu yurdumuz
Her sene artmakta bizim derdimiz
Doğru Yunanistan idi bizim arzumuz
Çok şükür nazıl olduk bu vatana.

Hepimiz birlikte o yurda endik
Aziz lipsanosa yüzleri sürdük
Yedi sene zarfında çok kurban verdik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Başladık çalışmaya hepimiz birden
Çok yiğitler ayırdık bizler sürüden
Her sene ölenimiz fazladır yüzden
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Başladı kırılmaya evlerin taşları
Çok mendil ıslandı gözün yaşları
Toprağa gömdük çok kardaşları
Hale durmaz akar gözün yaşları.

Evler yapılmaya heman başladı
Sıtmayınan dalak çiğer haşladı
Bir çoğu da köyü terk etmeye
başladı
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Çırpıntı ovası oldu kasaba
Ölen ehalimiz gelmez hesaba
Felek bizim için kalkmış acaba
Sen imdat et Allah'ım çeken koluna

Gencimiz kalmadı ehtiyar olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık
solduk
Gül gibi benzimiz ayvaya döndük
Nahak yere bizler hep kurban olduk

Milletin benzi ayva sarısı
Devrete kaçtı köyün yarısı
Onlar da vatanın ana kuzusı
Ne kadar kaçsalar burdadır arzusu.

Evleri yaptırdık eyledik mekân
İki sene sonra hep olduk pişman
Var imiş hemşehriler bizleri düşman
Alelim kardaşlar biriniz kazman.

Çeşmeler yapıldı suyu akmadı
Döndü felek bize yüzünü bakmadı
Çok yuva bekledik Civci çıkmadı
Boş yuva beklemiş baykuşa döndük.

Borular döşendi suyu gelmedi
Analar kocayınca çocuğu emmedi
Doktorlar bu derdimizi bilmedi
Dermansız giden yiğide ağlarız.

Felek sallayor her sene ferman
Her sene veririz kırk elli kurban
Bulmuyorlar düşdüğümüz derde
bir derman
Dermansız ölen yiğitler pek çoktur.

Enesi iğnesinden kalkmaz olmuş
kolumuz
Papazsız okundu bizim ölümüz
Öküz arabaları oldu salımız
Ölüm götürmeye kalmadı halimiz.

Diplomalı doktorlar buyurda etti
Günde için ölüler sıraya bitti
Yedi sene zarfında çok ocak söndü
Bostanı bozulmuş tarlaya döndü.

Atina gazetaları eyledi ilân
Kavala doktorları aldı bir hicran
Çırpıntı bürüdü birden satlıcan
Ölen yiğitlere dayanmıyor can.

Var mı bizler gibi acıdan dolan
Kimsemiz yok imiş arayıp soran
Korkarım hepimiz oluruz kurban
Bir günde kalacak yurdumuz viran.

Mektebimiz yapıldı kaldı yarısı
Çocukların benzi ayva sarısı
Devrede kaçtı köyün yarısı
Ciğerden mi çıkar yiğit acısı.

Çınarderesi'nin kara ağaçları
Her gün yüklenir sıtma ilaçları
Canavar çakal gibi çok kardaşları
Sen yardım eyle Allah çeken
koluna.

Evleri yaptırdık ovaya düzlere
Duymadık doktorların dediği
sözlere
Ağlamaktan kan doldu bakan
gözlere
Sızılar etti döğünen dizlere.

Memleket arzusu çok idi bizde
Tükendi dermanlar kalmadı özde
Çekildi kanımız tükendi göğde
Yaprağı sararmış dallare döndük.

Ağlamaktan karardı artık kalbimiz
Düşünün nereye varacak bizim
halimiz
Ne kadar beklesek yoktur sonumuz
Ölürsek hepimiz şahittir canımız.

Vurdu felek hançer bizler dayandık
Çıkardık alları kara boyandık
Uykuya yattık yeni uyandık
Bu yer bize vatan olacak sandık.

Yüzlerce yiğidi gömdük bitirdik
Bohçaladık dertleri yüke getirdik
Ana kuzularını burda yitirdik
Meyvası kurumuş dallere döndük.

Çırpıntı ovası sıtma ocağı
Yiğitler meskânında damlar bıçağı
Yiğidi ölenlerin batar ocağı
Durmasın ağlasın ana kaçağı.

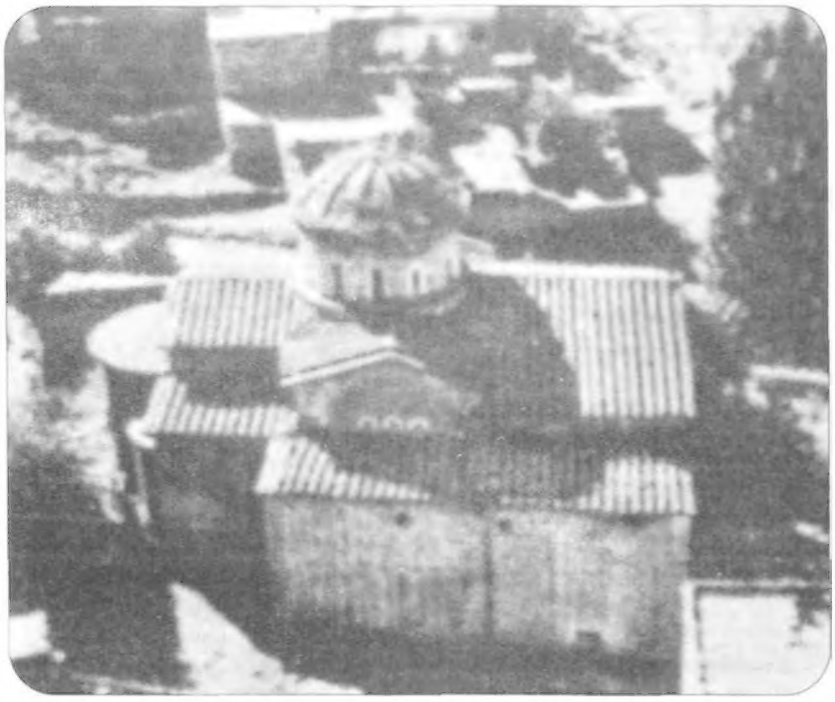

Gregoryos Theologo Kilisesi, Gelveri köyü merkez kilisesi.

Çok yiğitler öldü duldur gelinler
Belimizi büktü olan ölümler
Okuyan ağlasın yortu bilenler
Çiğerleri sızlasın gelip görenler.

Sen bizi acı Allah'ım gayrı
Yiğidi ölen gelinin yanıyor bağrı
Acı sen felek acı ağlıyor yavru
Acap bizim gibi olan da var mıdır?

Çok yiğitler ağladık bu yurtta bizler
Sıtmayınan dalaktan tükendi özler
Yiğit ağlamaktan görmüyor gözler
Çok nasihat virdiler duymadı bizler

Ehali içinde sıtmalı çoktur
Gelme doktor gelme çaresi yoktur
Ecelsiz ölen yiğitler çoktur
Ne kadar beklesen çaresi yoktur.

Anneme söyleyin malımı satsın
Ölüm saatinden beni kurtarsın
Nazlı nişanlımı kardaşım alsın
Benim arzularım mahşere kalsın.

Çok evler viran kaldı baykuş ötüyor
Ehalimiz hâle sıtma tutuyor
Yüzlerce millet toprakta yatıyor
Gittikçe köyümüzün derdi artıyor.

Hastahane kapıları çifte açılır
Hastası olana zehir saçılır
Ecel şerbeti orda içilir
Ana kuzusundan or seçilir.

Saat ikide hastane açılır
Nece yiğitlere kefin biçilir
Gelin güveyinden orda ayrılır
Ayrılık şerbeti birden içilir.

Epeyi boş kaldı köyün evleri
Gençlikte dul ettin çok gelinleri
Soldurdun koncayınan açan gülleri
Her sene ağlatıyon felek bizleri.

Felek, vurdun hançerini yıktın
çok evler,
Yaralandı fidanları açmıyor güller
Kırılan dallara konmaz bülbüller
Kurumuş koncası ağlıyor güller.

Stambol'da da vardır vatan yavrusu,
Aziz Grigoryos'u görmek
onların arzusu
Onlar da bu memleketin
ana kuzusu
Ciğerden çıkmaz asla sızısı.

Bir çokları geldi ziyaret etti,
Kucakladı lipsanosu, azizi öptü
Haline göre bahşişler etti
Vatanı gezdi geriye gitti.

Stambol'daki hemşeriler düşünün
bizi
Arzu ederiz görmeyi hepimiz sizi
Hatire getirin sizler de bizi,
Köyünde kurban olan
hemşehrilerinizi.

Amerika'da vardır birçok yavrusu
Yok mu bizlerde memleket arzusu,
Burda ölenler de ana kuzusu,
Analar kayıp etmiş ağlar kuzusu.

Beyhude gitti emeklerimiz,
Asla unutulmaz çektiklerimiz,
Davacı olur şehit kemiklerimiz
Kefinsiz gömüldü çok ölülerimiz.

Düştük bu yurda eyvah ne çare
Vurdu felek hançerini, çiğerler yare,
Bütün hasretler kaldı mahşere
Geydirdi millete boyunca kare

Arzu edenler gelir korur bizleri
Azize sürer gözü yüzleri
Kabul olur azize hep duaları
Acap bizim gibi olanlar da
var mı ola?

Görmeyen hemşireler gelsin
görsünler
Uğradığımız derde derman
versinler
Neler çekiyor millet burda
görsünler
Eklisiamıza da biraz yardım
etsinler.

Dağları devirdik bağa döndürdük
Kefinledik yiğitleri ahrete
gönderdik
Bu yurt bize Gelveri olur belledik
Ölecek zannederek umut eyledik.

Aziz Grigoryos'tan vaz geçmedik
Yapılan çeşmelerden su içmedik
Köyün iyisini biz seçemedik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Aziz lipsanosu burya getirdik
Bir olan derdimizi bine getirdik
bir çok milleti burda kırdık bitirdik
Anayı bubayı burda yitirdik.

Sıtmadan kesildi benzlerimiz
Mahşere kaldı arzularımız
Kurban oldu burda yavrularımız
Aklımızda geldikçe heman ağlarız.

Zehiri battık acıdan dolduk
Dini bir uğruna biz burda durduk
Azizin uğruna biz kurban olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık
solduk.

Tarlalar doldu mizardan gayri
Yatıyor yavrular anadan ayrı
Yanıyor yiğidin gelinin bağrı
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Felek tırpanını derin salladı
Genç ehtiyar demedi birden topladı
Bütün memleketi hançar sapladı
Genç ihtiyar demedi birden
topladı.

Satlıcan oldu milletin çoğu
Kılıcı bilmez varınan yoğu
Götürüp keder babayı oğlu
Hayıra gelsin bu köyün sonu.

Atina'da Pirea'da çoğu da orda
Yemin etmen gelmeyin sizler
bu yu(r)da
Nereye yazdıysa nasibin orda
Aziz Grigoryos yatıyor o da burada.

Altmış hane Dedeağaçı'na gittiler
Çokları da gelmeyi yemin ettiler
Bir yarısı da Tevrat'ı mekân ettiler
Kimleri de Gelveri'ye kahir ettiler.

Kavala cıvarı Nea Karvali karyesi
Düştüğümüzyu(r)dun yoktur çaresi
Çaresi bulunmayan ölüm
mahallesi
Yavrular kayıp etmiş ağlar annesi.

Çok gelinler geyindi karalı yazma
İşlemiş oldu yüreğine kazma
Bu destanı çıkaran Çekmezin
Kosma
Allah yardım etsin çeken koluna.

Şair'in destanı oku(yu)n dinleyin
Kusurum var ise siz af iğleyin
Fakir koluna yardım eğleyin
Okurkan düşünün durmadan
ağlayın.

Şair Kosma A. Çekmezoğlu

"Mübadele Allah'ın belası bir şeydi"

Polikseni Katrançis'in anlattıkları. Atina

Mübadeleden iki yıl önceydi, Gelveri'ye İzmir yakınındaki Denizli ve Nazilli'den Rum göçmenleri gelmişti. Türkler tarafından sürgün edildiklerini, zamanla da Anadolu'nun tüm Rumlar'ının kovulacağını söylediler.[8]

1924 yılının Mayıs ayında köyümüze Kastorya'dan ve Kozani'den muhacirler geldiler.[9] Zavallılar bu uzun yolculuğun zorluklarından çok çekmişlerdi ve her gün aralarında birileri ölüyordu. Yeni yerlere intibak edememişlerdi. Yoksulları evlerimizde misafir ettik, yemek verdik; çünkü yerli Türkler onlara bakmadı. Daha sonra bizim bazı mahallelerimiz bütünüyle boşaltıldı, bizi başka evlere götürdüler ve oraya bu muhacirler yerleştirildi.

Bir gün Gelveri'ye, dediklerine göre Yunanistan'dan, bir Komisyon geldi.[10] Bizden de birileri katıldı. Mübadele'yi tartışmaya gittiler. Öbür gün Türkler Komisyon'un kaldığı evi taşladı. Komisyon üyeleri gelip isimlerimizi ve varımızı yoğumuzu kaydettiler. Mübadele olacağını ve Yunanistan'a gideceğimizi söylediler. Korkmamamızı söylediler. Taşınır mallarımızdan satabileceklerimizi satmamızı, geri kalanlarını yanımıza almamızı söylediler. Köyümüzde "Türkleşmiş"[11] insanlar varsa onların da istiyorsa bizimle Yunanistan'a gelebileceklerini belirttiler. Ne yalan söyleyeyim, Yunanistan'a gideceğimi düşününce sevindim, çünkü Türkler toprak anlaşmazlıkları nedeniyle İlisu'da kocamı öldürmüşlerdi. Öteki hemşerilerim gideceklerine üzülmüş olabilirler.

Gregoryos Teologos kilisesinde son ayinimizi yaptık. Gregoryos Teologos'un kutsal naaşını, ikonaları ve kiliselerin şamdanlarını ve kandillerini sandıklara yerleştirdik. Eski olan ikonaları mezarlığa gömdük. Eşyamızı develere yükledik (ve Komite ile) Mersin'e gönderdik. Ağustos ayıydı köyü terkettiğimizde. Arabalara bindik ve Aksaray'a doğru yola koyulduk. Gelveri'nin Türkler'i ağlıyordu, gitmememizi rica ediyorlardı.

Yolda, Aksaray'a yönelirken arabamızın önüne Peristrema, Köstük ve Kızılkaya köylerinden gelen Türkler çıkıp bizi durdurdular.[12] Kocam onlara veresiye manifatura satarlardı ve bize borçları vardı. Hasattan sonra borçlarını ürün vererek öderlerdi. Ama gitmekte olan bizler buğdayı ne yapacaktık! Türkler çocuklarımızın ağızlarına peynir ve ballı pidelerden kopardıkları lokmalar sokup yalvarıyorlardı:

– Yiyin ve bize helaldir deyin, diyorlardı, ne olur helaldir deyin. Vicdanlarında öksüzlerimin hakkını yedikleri yönünde bir yük kalsın istemiyorlardı. Ben çocuklarıma verilenleri yemelerini ve "helaldir" demelerini söyledim. Türkler bu sözleri duyunca sevinç içinde bizlere sarılıp öpüyorlardı.

Aksaray'da bir gece handa kaldık. Öbür gün sabah hareket ettik ve akşama doğru Kürtören'e vardık.[13] Orada konakladık. Yemek pişirdik, yemek yedik, arabacılara da yemek verdik ve yatıp uyuduk. Sabah Ereğli'ye doğru yola çıktık ve akşama doğru oraya vardık. O korkunç sıcağa rağmen bizi hayvanlar gibi kapalı yük vagonlarına yüklediler ve hareket ettik. Yenice istasyonunda dışarı çıkıp temiz hava teneffüs ettik.

Yeniden vagonlara girip Mersin'e vardık. Yolda Türk çocukları vagonlara büyük taşlar atıyorlardı. İyi ki vagonlar kapalıydı ve bir zarara uğramadık. Mersin'de ilk kez olarak bisiklet gördük ve bu araç bize çok tuhaf geldi. Bisiklete "cin arabası" diyorduk. Orada, vapurlar gelip bizi alana dek, hanlarda kaldık. Kimileri muhacir vapurlarıyla gittiler. Bazı aileler ayrı vapurlar kiraladılar.

Dört gün denizde yol aldık. Üç küçük çocuğumla vapurun güvertesinde bulunduğum bir gün, birden ambardan duman yükseldiğini gördük. Kazan çatlamıştı, dediklerine göre. Kadınlar çığlıklar atıyordu, çocuklar ağlıyordu. Kimileri dua ediyordu. O zaman yanıbaşımda bulunan babama:

– Baba, çocukları denize atacağım ve arkalarından kendim de atlayacağım, dedim. Canlı yanacağımıza, boğulup martir (şehit, HM) olmamız daha iyidir. Çok şükür biri kazanın gediğini tıkadı. O zaman, "yanımızda kutsal naaşını götürmekte olduğumuz Aziz Grigoryos Teologos bir mucize gerçekleştirdi" dedik.

Selanik'in Karaburnu'na varınca bizi karantinaya aldılar. Yaklaşık iki hafta tel örgüler arkasında kaldık, orada çadırlar kurduk. Günün birinde kamyonlar geldi ve bizi Selanik'in kıyılarına götürdüler. Vapura girmek üzere sandallara bindiğimizde geceydi. Sandallar sallanıyor ve kadınlar çığlıklar

Nea Karvali'da (Yeni Gelveri) mahallenin fırını önünde kadınlar (1952)

atıyordu. Sandallar batar ve boğuluruz diye korkuyorduk. Oradan bizi Kavala'ya götürdüler.

Üç gün boyunca, Pire'de, bizim yerlerden, muhacir vapuru ile seyahat etmiş olanların, gelmelerini bekledik. Hepsi kötü durumdaydı. Bitlenmişlerdi, zayıf düşmüşlerdi, kadın erkek hepsinin saçları tıraş edilmişti. Maymunlara benziyorlardı zavallılar. Üç gün sonra otomobiller geldi ve bizi, Kavala dışında Çınardere denen yere götürdüler.[14] Oraya vardığımızda hepimiz dua ettik ve günlerce süren bir yolculuktan sonra nihayet ayağımızı toprak üzerinde bastığımız için Tanrı'ya şükrettik.

Dertlerimiz bitti sanıyorduk. Dört gün açıkta kaldık. Tanrı acımış olacak, hiç yağmur yağmadı. Sonra Belediye bize çadır dağıttı. Eylül'den Mayıs'a kadar orada kaldık. Çevre dikenli fundalıklarla doluydu. Çadırdan çadıra giderken giysilerimiz yırtılır paçavraya dönüşürdü. Her taraf ıssızdı. Ne bir köpek havlaması, ne bir horoz sesi. İnsanlar ise durmadan ölüyordu. Geceleri çakallar çadırlarımıza kadar inerdi. Mezarları kazar, ölüleri yerlerdi. Mayıs ayında denize yakın bir yere indik, günümüzde Yeni Karvali'nin bulunduğu yere.[15] Orada iki yıl boyunca çadırlarda kaldık; "Yerleştirme"[16] evler inşa edene kadar. Bu yeni yerimiz eskisinden de kötüydü.

Her gün sıtmadan beş altı kişi ölüyordu. Ölenler özellikle gençler ve hamile kadınlardı. Ah! Çok çektik. Mübadele Allah'ın belası bir şeydi. Türkler'den kurtulduğumuza sevinirken daha kötü günler yaşadık.

28.1.1954

Pazar günü ayin sonrasında kilisenin önünde halk.

İlk elde kiliselerin kurulmuş olması kuşkusuz dinsel bir eğilimin kanıtıdır. Ama bu davranış aynı zamanda eski bir ilişkinin süregelmekte olduğunu da göstermektedir. Kilisenin işlevi yalnız simgesel değildi. Kilise ve özellikle kilisenin avlusu, pazar günleri ayinden sonra cemaat başkanının yönetimi altında, cemaati ve toplumu ilgilendiren konuların konuşulduğu yerdi.

"... Yunanistan'da geldik ve mutsuz olduk"

Neon Iraklion'dan Sokratis Lukidis'in anlattıkları.

Bir yıl kadar önce, 1923'ün Eylül'ünden beri, mübadelenin yapılacağı ve Yunanistan'a gideceğimiz etrafa yayılmıştı. O zaman Türkler'in gurbette olan Gelverililer'in bağlarına el koyduklarını hatırlarım; ben de o zaman açık artırmada bir miktar üzüm almıştım.

"Ana" Yunanistan'a geleceğimiz için çoğumuz sevinmiştik; anlayacağınız o zamanlar gençtik... Ama daha yaşlı olanlardan bazıları gitmek istemiyorlardı, kalmayı yeğliyorlardı. Yayılan şayialar, gideceğimiz yerlerde tazminat alacağımız, hatta bu alacağımızın geride bırakacağımız malların değerinin üstünde olacağı yönündeydi. Mübadeleden üç ya da dört ay önce –tam olarak hatırlamıyorum– Yunanistan'dan bir Komisyon geldi ve Niğde'ye yerleşti. Gelverililer'den oluşan bir kurul da olup bitecekleri konuşmak üzere oraya gitti. O zaman Gelveri'de bir Değerlendirme Komisyonu oluşturuldu ve evlerin ve taşınmaz malların dökümü çıkarıldı. (Bu veriler KAM'ne vermis olduğum köyümüzün kayıtları içinde bulunabilir) Değerlendirme Komitesi esnaftan, halktan insanlardan (cömlekçi, bakkal, demirci gibi) ve köyün ileri gelenlerinden oluştu. Malların kaydı yörelere göre değerlendirildi. Örneğin Gerdiç bağları yöresinde ya da Göller tarlaları denen yerde hem yoksulların, hem de zenginlerin toprakları vardı; Komisyon "şu kadar dönümün var, şu kadardan, şu kadar lira eder" derlerdi. Sahiplerine bir tezkere verirlerdi ve buna göre tazminatlarını alacaklardı. Böylece ne yoksullar haksızlığa uğradı, ne de zenginler kayrılmış oldu.

Bu arada, mübadeleden iki ay önce Yunanistan'dan, Kozani yörelerinden göçmenlerin gelmekte olduğunu duyduk. Hemen bir komisyon oluşturuldu, Aksaray yetkililerine gidildi ve göçmenlerin varışlarının birkaç gün önceden haber verilmesi rica edildi. Komisyon toplantısında köyün bir Rum ma-

hallesinin (biraz kenar bir yerde olan Hoyalar yöresinde) evlerini boşaltmaya ve sakinlerini baska Rum evlerine yerleştirmeye karar verdi. Bu, Türk göçmenlerinin bir mahallede yerleşmeleri ve Rumlar'la karışıklık olmaması için yapıldı. Komisyon kendi inisiyatifi ile ve Türk yetkililerce baskı görmeden, Türk göçmenler için günde bir kez yemek sunmaya karar verdi; ekmek de veriliyordu. Yerli Türkler kıskandı, onlar da yemek sunmaya başladılar.

Ancak onlar yoksuldu ve sundukları yemek de yoksuldu; ne tereyağ katabiliyorlardı, ne de et. Bundan dolayı göçmenlerin gücüne gitti, (Türk) yerlilerle araları açıldı. Türk komitesinin başkanı Musa Efendi Odabaşoğlu'nu boğmaya kalkıştılar. Polis elebaşıları tutukladı, biz aracı olduk ve serbest bırakıldılar.

Yeni Karvali'da bir fabrikadan bozma Eski Kilise (1950)

Artık 1924'ün Ağustos'u yaklaşmıştı ve bizim hareket günleri yaklaşıyordu. Komisyon köyün gençlerini kilise eşyalarını hazırlamak üzere yardıma çağırdı. Gençlerin arasında ben de vardım. Kiliselerin avizelerini, kandillerini, ikonaları indirdik. Aya Grigoryos'un kubbesinden okkalar ağırlığındaki demir haçı indirdik. Bütün bunları, kutsal kadehleri, İncil'i ve kilisenin kitaplarını ve Aziz Grigoryos Teologos'un kutsal naasını elliye yakın sandığın içine yerleştirdik; her kasa 50-120 okka kadardı. Arabalara ve develere yükledik. Her birimiz hayvanlarını ve taşınır mallarını satmaya başladı.

Köylüler grup grup çıkıp gitmeye basladı. Yerel komisyonumuz emirle once köyün yoksullarının gitmelerini istedi. Bunun nedeni yolculuk ücretlerinin yükselip bu durumun yoksulların aleyhine oluşmaması içindi. Mübadele Komisyonu yoksulların tasınması için yardımda bulunmak istedi. Ama Gelveri'nın Rum cemaati meclisi para almayı reddetti. Yunanistan devlet bütcesine yük olmak istemedi. Gelveri'nın ve etraf köylerin Türkleri. Mersın e doğru giderken her geçtiğimiz verden bizi yolcu ettiler. Kımileri Aksaray-Ereğlı, kımileri Nığde-Ulukışla yolundan gittıler. Türkler susuzluğumuzu gıdermek ıçin bize ayran sunarlardı; dostlarımız bızı kucaklıyordu. Ağlıyorlardı ve "Neden gidiyorsunuz? Bugune kadar kardeş kardes birlıktc yasıyorduk?" diyorlardı. Aksaray-Ereğli arasında arabalarla aile olarak bir arada giderken hızla bize doğru atını süren birini gördük.

Yeni Karvali'da Yeni kilise (1950)

Gelveri'nin muhtarı amcam Nikos Laskidis'e borcu olan Aksaray köyünden bir Türk'tü bu. Ama parası yetmedi. O zaman amcama "Geri kalanını Yunanistan'a göndereceğim" der. Amcam "Helal olsun! İstemiyorum" diye cevap verir. Türk'ün içi rahat etti. Türkler "helal"e çok önem verirler. Helal olmazsa öteki dünyada alacaklıların onları kovalayacağına ve rahat yüzü görmeyeceklerine inanırlar. Bundan dolayı Gelveri'den ayrılacağımız günler yaklaştıkça gelip eski borçlarını.

Nea Karvali'da genç kızlar "cuhades" (cuha) denen Gelveri giysileriyle (1952)

hatta dedelerinin ve dedelerinin babalarının bile borçlarını öderlerdi.

Ereğli'de birbirimizin üstüne istif edilmiş halde yük vagonlarına bindik ve Mersin'e doğru yol aldık. Tarsus'a yaklaşırken Türk çocukları treni taşa tuttular. Mersin'den halk grup grup Yunanistan'a doğru yola çıkıyordu; kimileri Mübadele gemileriyle parasız, kimileri ise para karşılığında yabancı gemilerle. Gelverililer'in çoğu Türk "Rize" gemisiyle gittiler; kilisenin eşyası da bu gemiye yüklendi. (Yükleme taşaronluğunu ben üstlenmiştim, ama ben bir İtalyan vapurla gittim.)

Sonradan duyduğuma göre, yolda Türk vapurunun kazanı çatlamış ve az kalsın batacakmış. Bir gemici, hayatını tehlikeye atarak kazan dairesine girip tamir etmiş kazanı. O zaman Türk kaptan "Sizin Aziz kurtardı bizi (Grigoryos Teologos'un kutsal naaşı). Bizi bir mucize kurtardı" demiş.

Mübadele ile Yunanistan'a gelmeden, İstanbul'dan gelmiş olan ve Atina'da bulunan Gelverililer, yerleşme işi için bir komisyon oluşturmuşlardı. Bu komisyon Yunanistan'ın çeşitli yerlerini dolaşıp muhacirlere ayrılan yerleri görmüşler ve Kavala'nın on kilometre doğusunda bir yöre seçmişlerdi. Burası bir zamanlar Şişmanoğlu'nun (aynı ismi taşıyan sanatoryumu bağış olarak kuran kişinin) çiftliği idi. Bu toprakların 1/5'ini Tarım Bakanlığı'na, 4/5'ini ise Anadolu içlerinden gelen muhacirlere hibe etmişti. Çınardere denen bu yöre, 1500 metre yüksekliği olan Gelveri ikliminden bütünüyle farklı bir iklime sahipti. Millet birden dağdan kendini bataklıkta buldu. Yağmur ve don altında üç yıl çadırlarda yaşadılar. Yer yürümeye elverişli değildi, bataktı; çadırdan çadıra gitmek için fundalıklarda elbiselerin yırtılırdı. Herkes yüksek ateşle hasta olmuş yataklara serilmişti. Üç yıl içinde o cehenneme yerleşmiş olan iki bin kişinin bini öldü. Bir iki ölüsü olmayan aile kalmadı. Geceleri çakallar inerdi; ulumalarını duyardık, toprağı kazıp ölüleri açarlardı. Umutsuzluğa düşmüştü herkes. Kimileri Çırpıntı denen, daha alçak bir yöreye, Kavala-Hrisupolis şosesine indiler; 50-60 aile Dedeağaç'ın Avas köyüne gittiler.

1926 yılında ilk konak yerimizde Nea Karvali (Yeni Gelveri) köyünün temeli atıldı. Yavaş yavaş işler yoluna girmeye başlandı. Çorak yer yeşillenmeye başladı. Dikilmiş olan ağaçlar büyüdü. Başka yerlere gitmiş olan aileler geri geldi. Nea Karvali güzel bir köy oldu.

Biz Gelverililer için mübadele bir yıkımdı. Yunanistan'a geldik ve mutsuz olduk. Memleketimizde Türkler'le iyi yaşardık; iyi insandılar. Ama Anadolu'nun öteki yerlerinde Türkler Yunanlılar'a eziyet ederlerdi. Bundan dolayı mübadelenin olması iyi oldu; Türkler'in elinden kurtuldular.

25.3.1954

"Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?"

Prodromos Petridis'in anlattıkları, Kaisareiane

Mübadele günlerinde Aksaray'daydım. Gelveri'nin cemaat heyeti ile kilisenin ve gideceklerin eşyasını taşımak için bir anlaşma yaptım. Buna göre Ereğli'ye kadar okka basına on kuruş alacaktım. Aksaray yakınlarındaki Türk köylerinden yetmiş deve buldum; ayrıca otuz da araba. Halkın eşyasını develere yükledik; yanlarına ikişer kişi de yükledik. Her arabada beşer kişinin yanında 25-30 okka da (paket halinde) eşya yüklenmişti. Kilisenin eşyası kırk beş sandıktı.

Ereğli'de trene binip Mersin'e yollandık. Kimileri Ereğli'den trenle İstanbul'a gittiler. Orada akrabaları vardı; akrabaları onları yanlarına almayı gözettiler. İstanbul'a gideceklerin isimlerini gösteren bir liste gelmişti. Kadınlar treni yadırgadılar. Tren hareket edince "Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?" diye soruyorlardı. Yenice'de inip tren değiştirdik. Gelip Adana treni aldı bizi. Orada Türk mülteciler bazı şeylerimizi çaldılar. Mersin'de Satırın Hanı'nda kaldık; burası denize yakın iki yüz, üç yüz odalık koca bir handı. Orada bir ay kaldık.

Bir Türk vapuru ile gittik. Selanik'ten Türk göçmen getirmişti ve bizi de alıp götürdü. Biz Gelverililer, bu bizim grup yani, beş yüz kişiydik. Bizden beş yüz lira navlun aldılar. Vapurda başka yerlerden kimseler de vardı.

Yolda, Skiros Adası'nın açıklarında, vapurun kazanı patladı. Kıyamet koptu. Herkes bağırıyordu. Döşemeye kapanıp bizi kurtarması için dua edip Tanrı'ya yalvarmaya başladık. Vapur yönetimsiz kaldı. Milletin binmesi için sandallar denize indirildi. Bir tayfa bir odun ile tıkadı. Vapur deniz suyu ile ikmalini yaptı ve yoluna devam etti. Yanımızda Aziz Grigoryos Teologos'un kutsal naaşı da vardı. Oydu bizi kurtaran.

Mersin'den Selanik'in Karaburnu'na kadar dört günde gittik. Karaburnu'nda on altı gün karantinada kaldık. Çadırlarda yaşadık. Oradan kamyonlarla Selanik'e gittik. Selanik'ten vapurla Kavala'ya.

12.12.1958

1926'da kurulan Yeni Karvali'da köyün yönetim merkezi.

Bu yazının giriş bölümünde, Kosmas Çekmezoğlu'nun destanını, Nüfus Mübadelesi konusunda tarihsel bir kaynak saydımız için yayınladığımızı belirtmiş, Mübadele[17] konusunun tarih yazımında nasıl yansıdığına, bu konudaki araştırma gereksinmelerine ve eldeki kaynaklara değinileceğini yazmıştık.

Önce Tarihsel Olayın Yazıcılığını ele alalım[18]

En başta uluslararası ilişkiler uzmanları ve daha sonra tarihçiler Nüfus Mübadelesi'ni doğuran işlevleri ve bu kararı doğuran nedenleri açıklamaya çalıştılar. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu zorunlu güç olayının yasal, diplomatik ve toplumbilimsel nedenleri ve sonuçları belli bir dereceye kadar ortaya çıkarılmakla birlikte, bu konudaki tarihsel araştırmalar geri kalmıştır.

Mübadele olayını ele alan tarihsel çalışmaların ve tarihsel olayın yazıcılığının yokluğuna ya da sayıca sınırlılığına karşın, kişisel anılar içinden toplu bir belleği saptamayı amaçlayan anlatılar çoktur. Kitlelerin yaşadıkları topraklarından sürülmeleri, yollara düşmeleri, insanların bu dramatik tecrübeleri, bir halkın yaşamında dönüm noktası oluşturan bu tarihsel gelişmeler, mübadele olayını ve daha genel olarak Anadolu Yıkımı'nı[19] tarihsel yazım açısından özel bir konuma getirmiştir. Konu, bir yanda duygusal ve ideolojik açıdan oldukça "sıcak" ve yüklü bir görünüm edinirken, öte yanda bu toplumsal şokların ortaya çıkardıkları mitoslar (öyküler, inançlar vb.) ele alınmamıştır.

Mübadele'yi, Tarihsel Olayın kendisini gündeme getirmenin ve bu konudaki çeşitli araştırma gereksinmelerini ortaya koymanın zamanı gelmiştir. Bilindiği gibi, (ontolojik olarak) tarih başkadır, kaçınılmaz olarak içerdiği ideolojik işlevleriyle tarih yazıcılığı başkadır; ve en nihayet tarihin ideolojik nedenler için kullanılması da bambaşkadır. Bu mübadele ve göç olayı konusu gündeme geldiğinde bu üç ayrı kategori birbirine karıştırılmakta ve, bize göre "sahte problemler" anlamını taşıyan, metodolojik problemler oluşturulmaktadır.

Bugüne dek sık sık mübadele edilmiş nüfus ile ilgili gerçek sayıların ortaya çıkmasının gerekliliği ve göçmenlerin dile getirdikleri ve *"biz memlekette iken..."* diye nelere sahip olduklarını sayıp döktüklerinin gerçeklik derecesinin –Yunanistan'da yaşayanların bir türlü kabul etmek is-

Yeni Karvali'daki okul (1952)

temedikleri anlatılardır bunlar– maddi delillerle ortaya konmalıdır. Bundan başka "yurttan ayrılma" olayının kendisi ve bu yolda kullanılan yöntemlerin, göç ettirilenlerin yeni yurtlarında yerleşmeleri ve yeni koşulların sağlanması koşullarının da kayda geçmesi gerekmektedir.

"Destan"ın ve üç anının yayını ile bu son gereksinmeye katkıda bulunmak istedik. Büyük sayıda başka dokümanın arasından seçtiğimiz bu örneklerle geleneksel yazılı tarihsel kaynaklardan farklı bir yoldan, Mübadele ile ilgili tarih araştırmaları konusunda kimi yeni olanaklara "sözlü tarihe" işaret etmek istedik.

KAM araştırmacılarının 1980-1990 yıllarında topladığı bilgi bu tür malzemedir. Mübadele ile ilgili bu bilgiler konuyu işlemek için elimizde bulunan çok önemli bir kaynaktır. "Eksodus"un ikinci cildi[20] bunu kanıtlamaktadır. Her yerleşme bölgesindeki göçmenlerin kişisel anıları aracılığıyla olaylar sergilenmekte ve Göç'ün tarihsel panoraması ortaya çıkmaktadır: zoraki göç haberinin etrafa yayılması, göçün hazırlığı, nüfusun isim listelerinin oluşması, taşınır ve taşınmaz malların kaydı, Yunanistan'dan gelen Türk göçmenlerle ilk temas, kilise eşyasının ve cemaatın kutsal emanetlerin toplanması, yoksulların göç edebilmesi için cemaat içinde para toplanması, İstanbullu dernek ve kurumların yardımları, kilisedeki son [illegible] vedalaşması, ilk kez [illegible] görecekleri denize doğru yol alma, Ulukışla'da durak ve trene binme, gemiye binmeyi beklerken Mersin'deki zorluklar, deniz yolculuğu ve seruveni ve en nihayet en büyük seruven, yani Yunan toplumu gerçeğini tanıma.

Yeni Karvalı'daki ilkokulun Yönetim kurulu ve öğretmenleri (1952)

Belki de bu sözlü kaynak, "gerçek" tarihe varmamızı ve olayların yazımını olanaklı kılacak, göç olayı sırasında olup bitenlere, göçmenlerin yeni yurtlarına yerleşmeleriyle ilgili durumlara erişmemizi sağlayacak ve "yazılı kaynak"ların da güvenirliliğini kanıtlayacak tek kaynaktır.[21]

Bu sözlü kaynakların kullanılmıyor olması kaynağın türünden dolayıdır. Kimi tarihçilerin anlayışına göre kaynakların "yazılı kanıt" konumunda bulunmaması, bu kaynağın ilke olarak kuşku ile karşılanmasına neden olmaktadır. Bir ek neden daha anımsatılabilir: "biz" tarihçilerin, sözlü tarihi ne tür bir metodoloji ile yorumlayacağımızı bilmememiz, bu mekanizmaya alışmamış olmamız.

Gerek sözlü anılar/kaynaklar, gerekse Kapadokyalı göçmenlerin 1925 sonrası el yazmaları (ister bunlar kendi girişimleriyle yazılmış olsunlar, is-

ter KAM çalışmaları olarak gerçekleşmiş olsun), özellikle duygusal yönlerinin ağırlığından dolayı, Yunanistan'a yerleşen Anadolulu bu insanların psikolojik dünyalarını ortaya seren kaynaklardır. Bu psikolojik ortamı hiçbir resmi kaynak ve doküman ortaya koyamaz. Anılar içinden sergilenen anlayışların ve yorumların yapısı, kaynağın (yani kişilerin) inanç yapısının karşıtı olması doğaldır ve onu yansıtması doğaldır. Ortaya çıkan anlayış doğal olarak sorulan sorularla da ilişkili olmakla birlikte doğrudan sorularla ilişkili değildir.[22] Şifresinin çözülmesi ve bir araştırma malzemesine dönüşmesi için belli bir işlemden geçirilmelidir. Örnek olarak eldeki mitoslar ve anlatılar, mevcut mitoslardan kurtulmanın anahtarını da sağlamaktadırlar. Bu kaynaklar, mitosların oluşması, simgelerin ve ideolojik yaklaşımların kullanımı, acı olayların baskısı altında belleğin değişmesi ve aldatıcı olması gibi konuların incelenmesinde kullanılabilir. Bu stereotiplerin, biçimsel yaklaşımların neden benimsendiği ya da reddedildiği ve neden kritik bir tutumun tercih edilmediği de böyle bir çalışmanın içinden ortaya çıkabilir. Kapadokya, ama daha genel olarak Anadolu gerçeğinin ve tarihinin mitoslara bürünmesine ve mübadele göçünü bilfiil yaşayan ya da göçmen kabul eden halklar üzerinde bıraktığı ağır ideolojik etkilerine karşı sanırız ancak böyle karşı çıkılabilir. Mitoslar ve simgeler, tarihsel bir yorum oluşturabilmek için, anlamları ortaya çıkarılmalı ve tarihsel olaylarla ilişkili kılınmalıdırlar.

NOTLAR

Metindeki fotoğraflar Kuçukasya Araştırmaları Merkezi'nındır. Çoğu **Refugee Greece** adlı albümde yayınlanmışlardır (Bu albümü yayına hazırlayan Y. Yannakopoulos, Athens, 1992.)

1 KAM'nin Gelveri ile ilgili arşiv malzemesi 1,732 sayfadır; bak: **Ho Teleutaios Hellenismos Tes Mikras Asias, Ekthese tou Ergou tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon (1930-1973), Katalogos (Küçükasya'da Son Helenizm, KAM'nın Çalışmalarının Sergilenmesi), Katalog),** Atına, 1974, s. 160. KAM'nda Gelveri Ortodoks cemaatının. Yunanca dilinde iki cemaat defteri de bulunmaktadır. Birincisi 1903 1924 tapu defteridir. İkincisinde terkedilmiş olan servetin altın Turk lirası olarak değerleri kaydedilmiştir (15 Ağustos 1924). Bu defterlerin ayrıntıları için bak: Matoula Kouroupou, "KAM'nın Yunanca Defterleri", KAM Bülteni, 2 (1980), s. 228-229 ve 231, (Yunanca). Daha eski. Gelveri Ortodoksları ile ilgili başka bir cemaat defteri Karamanlıca'dır. Bunda 1857-1871 yıllarıyla ilgili bağışlar, miraslar, satış kontratları ve cemaat meclisinin toplantı tutanakları bulunmaktadır. Dökümü için bak: Evangelia Balta, "KAM'nın Karamanlıca Defterleri". KAM Bulteni 7 (1988 1989), s. 209 210. (Yunanca).

2 Gelveri, Karvalı ya da eskiden Nazianzos. Bugün bu yerleşim yerinin adı Güzelyurt'tur. 1924 yılında Gelveri'de Rum Ortodokslar ve Turkler yaşardı: 556 Rum aile. 250'ye yakın Türk vardı. Gelveri. Aksaray kaymakamlığına. Niğde mutasarrıflığına ve Konya Valılığına bağlıydı. Kilise olarak Konya metropolitliğine bağlıyd..

3 Kitapçıkta toplam uc şiir bulunmaktadır. 16 dortluklük olan ikincisi Yunanca'dır. Bu şiirdeki Yunanca soz dizimi ve benzetmelere yel tenildiğinde kullanılan kımı Türkçe sozcukler ve Turkçe'yi andıran sozdizimi. bu dizelerin once Türkce olarak yazildiklarini ve sonra Yunanca'ya çevrilmiş olabileceklerini düşundurmektedir. Kitapçıkta en son olarak. "Güluş tu" başlığını taşıyan onsekiz dortlukluk Karamanlıca bir şiir bulunmaktadır. Buracia birinci şiir verilmektedir

4 **He Eksodos, Martyries apo tis eparkhies tes Kentrikes kai Notias Mikrasias (Eksodus. Küçükasya'nın Orta ve Güney Eyaletlerinden Anılar),** II. cilt. Yayınlayan: P. Kitromilides - G. Mourelos, Atına, 1982, s. 9-15.

5 Cınarderesi. Kavala'dan dokuz kilometre uzaklıkta Ksantı (İskeçe) yolu üstünde bulunan ve Gelverili goçmenlerin yerleştikleri yoredir. Çırpıntı adıyla da bilinir.

6 Pevra, Aksaray'a doğru giderken Gelveri'nın gorunduğu son yoredir.

7 Öpülen. Aziz Grigoryos'un "lipsanos"u, yani kutsal naaşıydı.

8 Burada "Rum" olarak geçen sozcük, özgun metinde "Hellen"dir. Anlatılan olaylar Yunan ordusunun Anadolu'daki harekâtı suresinde yer almıştır.

9 Kastorya ve Kozani, Yunanistan'ın Makedonya yoresinin batısındaki iki kenttir. Gelveri'ye gelen Turk goçmenlerin çoğu Kozani'den, Yanya'dan ve Kastorya'dandı. **"Çoğu Türkçe bile bilmezdi. Parasız, yoksul, birden kendilerini yabancı bir çevre içinde buldular. Nasıl davranacaklarını, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sık sık ısınmak ya da yemek pişirmek için içinde barındıkları evlerin pancurlarını ve kapılarını yakıyorlardı. Çoğu tütün üreticisiydi. Yeni yurtlarında da aynı işi yapmaya kalkıştılar: bağları soküp tütün ekmeğe başladılar".** Bak Helene S. Karatza, **He Kappadokia: Aksaray-Gelveri yoresinde son Yunanlılar),** Atına. 1985, s. 307. Mubadele sonucunda Türkler'in geldikleri ve yerleştikleri yerler konusunda bak: Kemal Alı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),** Istanbul. 1995. s. 176.

10 Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bağlı Ara Komisyon Başkanı Danimarkalı W. Sliben, Yunanlı temsilci Ksenofon Mandanakes (arşivi KAM'dedir). Türk temsilcisi ise Abdurrahman Bey'di.

11 Türkleşmek burada Müslüman olmak anlamındadır.

12 Peristrema'nın bugunku adı Belisırma'dır Kostuk'un yeni adı saptanamadı. Kızılkaya günümüzde aynı adı taşımaktadır.

13 Aksaray yönünde. Gelveri'nın 14 kilometre Kuzeybatısında bir yöre.

14 Çınardere'ye. Çekmezoğlu'nun destanında da rastlanır.

15 Yeni Karvalı, Gelverili goçmenlerin Kavala kentının sekız kilometre doğusunda kurduğu köydür. Bugün burası canlı ve gelisen bir kasabadır.

16 "Yerleştirme" (Yunanca Epoikısmos) goçmenlere mesken sağlamak amacıyla kurulan, Yunan Devletine bağlı ve taşaron olarak calişan bir kurumdu.

17 Konuya girerken Mübadele'nın anlamının anımsatılmasında yarar vardır: bu gelişme Orta Anadolu halklarının atalarının topraklarından ayrılma ve yeni bir vatana ve toplumsal konuma yönelme girişimidir.

18 Aşağıda yazılı olanlar, KAM'nın Anadolu Savaşı yıkımının yetmişinci yılı konulu bir kongresinde sunulan bir bildiridendir. Bak: Matoula Kouroupou-Evangelia Balta, "Kapadokya'da mübadeleye tabi tutulanlarla ilgili kaynaklar; genel bir değerlendirme gereksinmesi". **KAM Bülteni** 9. (1992), s. 15-28.

19 Türkiye'de "İstiklal Savaşı" olarak bilinen Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı ve sonraki gelişmeler, Yunanistan'da "Küçukasya Yıkımı" olarak anılır.

20 Bkz. 4. dipnot

21 Örnek olsun diye, bir karsılaştırma olanağı olarak Mandanakes arşivini gosterebiliriz. Niğde'deki Muhtelit Komisyon'un üyesi olan kişi, resmi raporlarında Niğde. Kayseri ve Aksaray yörelerindeki nüfus mubadelesi sırasında yerleşim yorelerindeki mesken bosaltmaları sırasını gösterimiş, nüfusu sayılarla belirtmiş vb. (bu arşiv KAM'de bulunmaktadır).

22 KAM'nde toplanan malzeme, onceden olusturulmuş olan sorulara gore toplanmıştır. Bak; Melpo Merlier **To Archeio tes Mikrasiatikes Laografias, Pos idrytheke, pos ergateke (Küçükasya Halkbilim Arşivi, Nasıl kuruldu, nasıl çalıstı),** Atına, 1948.

1811'de Mahrûsa-i Galata'da

Tekkeler ve Mektepler

NURİ AKBAYAR

Bilindiği gibi II. Mahmud 28 Temmuz 1808'de kardeşi IV. mustafa'nın tahttan indirilmesiyle hayli olaylı biçimde Osmanlı hanedanının son erkek üyesi olarak tahta çıkmıştı. Bundan sonraki yıllar tahtın vârisi olacak yeni şehzadenin doğumunu beklemekle geçti. Bu bekleyiş 9 Zilka'de 1226'da (25 Kasım 1811) Murad adı verilen şehzadenin doğumuyla mutlu sona ulaştı.[1] Bu münasebetle dua törenleri yapıldığı, birçok kişiye de atiyyeler ihsan olunduğu anlaşılmaktadır.[2] Sunduğumuz belgede atiyye verilecek Galata kadılığının görev bölgesi içinde yer alan tekke şeyhleri ile sıbyan mektebi hocalarının dökümü bulunmaktadır.[3]

17. yüzyıl'da bir Sıbyan Mektebi talebeleri

Belgede 43 tekke ile 119 sıbyan mektebi sayılmaktadır. Tekkelerle ilgili değerlendirmeyi erbâbına bırakarak varlıkları daha az bilinen sıbyan mekteplerinin kısaca istatistiksel bir dökümünü yapmak istiyoruz.[4] Galata, Kasımpaşa, Tophane ile Beşiktaş ve Boğazıçı (Rumeli kıyısı) olarak dört alt bölüme ayrılan Galata kadılığı bölgesinde 79 (% 66.4) erkek mektebine karşılık 40 (% 33.6), kız mektebi bulunmaktadır. Bu ortalama toplam 53 mektebin bulunduğu Tophane'de 29 (% 55), 24 (% 45) olarak aşılmakta, toplam 31 mektebin bulunduğu Kasımpaşa'da 24 (% 77.5), 7 (% 22.5) olarak en düşük seviyeye inmektedir. En az mektebin (15 mektep) bulunduğu Galata'da oranlar 11 (% 73.4), 4 (% 26.6), 20 mektebin bulunduğu Beşiktaş ve Boğaziçi'nde ise 15 (% 75) ve 5 (% 25)'dir.

1 Şehzade Murad'ın doğum tarihini Mehmed Süreyya Bey (**Sicill-i Osmanî**, I, s. 78) 9 Zilhicce 1226 (25 Aralık 1811) olarak verir. Yayımladığımız belge karşısında bu tarihi 9 Zilka'de biçiminde düzeltmek gerekir. Daha anlaşılmazı Mehmed Süreyya Bey'in eserinin Osmanlı hanedanıyla ilgili bölümünü düzeltip genişleterek yayımlayan Gültekin Oransay (**Osmanoğulları**, Ankara, 1969, s. 224 ve s. 96'da 30. Çizelge) Hıcrî 1226 tarihinin Miladî karşılığını 1812 olarak verir ve Şehzade Murad'ı 13 Rebiyülevvel 1227'de (27 Mart 1812) doğan Şehzade Bâzeyid'den sonraya yerleştirir.

2 Ancak Şehzade Murad 4 Receb 1227'de (14 Temmuz 1812) vefat etmiştir. II. Mahmud'un adları bilinen 19 şehzadesinin çoğu bebekken ya da çocuk yaşta ölmüşler, yalnız ikisi Abdulmecid ve Abdulaziz yaşayıp tahta çıkmışlardır.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki EV.MHM kodlu ve 8203 no'lu 2b-6a arası yazılı defter biçimindeki bu belgeyi lûtfeden sayın Mümeyyer Erk'e teşekkür ederim.

4 Yalnız suriçindeki sıbyan mekteplerini konu alan bir çalışma yapılmıştır: Özgönül Aksoy, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, 1968; ayrıca bakınız: A. Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle ilgili Bir Vesika", **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Sayı: 2 (1978), s. 55-84; N. Sakaoğlu, "Sıbyan Mektepleri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI. İstab 1994, s. 546-547

İşbu avân-ı sa'd-iktirânda mahzâ mevhibe-i ilâhiye ile kudûm-i meymenet-lüzûmu bâis-i ihyâ-i cihan u şâdumânî-i âlem ü âlemiyân olan şehzâde-i civan-baht ve nûr-i dide-i tâc ü taht devletlû, necâbetlû, saâdetlû Sultan Murad efendimiz ebkahullahu teâla be-tuli bekahu hazretlerine isticlâb-ı da'vat-ı hayriyye metâlib-i hazret-i cihandârîden olduğu beyaniyle mahrûsa-i Galata'da mevcud bi'l-cümle ricâl ve nisâ mektebleri ve hankâh ve tekye ve zâvviye ism ü şohretleri ve şeyhleri ve hocalarının eşâmileri tasrihle başka başka tahrir ve tastir ve Bâb-ı âli'ye irsâlini hâri işbu sâl-i ferhunde-fâl Zilka'detü'ş-şerifesinin on birinci günü tarihiyle müverrah ve bâlâsı sahh-ı âlîleriyle muvaşşah bu dâilerine hitaben sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen ma'rifet-i şer'le terkim ü tanzim olunan hankâh ve tekye ve zâviye ve mektebleri defter-i müfredâtıdır ki ber-vech-i âti başka başka zikr ü beyân olunur. Hurrire fî yevmü's-sâlis aşr min Zilka'detü'ş-şerife li-sene sitte ve işrin ve mieteyn ba'de'l-elf [5]

1) Kurşunlu Mahzen civarında maktul Mustafa Paşa Zaviyesi'nde şeyh olan es-Seyyid Mehmed Kemâleddin Efendi.

2) Sultan Bâyezid Mahallesi'nde Magribî Ali Dede Mektebi'nde Halvetî şeyhi es-Seyyid Ahmed Efendi.

3) Galata Mevlevîhanesi'nde post-nişîn olan es-Seyyid eş-Şeyh Mahmud Efendi.

4) Ekmekçibaşı Mahallesi'nde Kadirîhane Âsitânesi'nde pot-nişîn es-Seyyid Abdurrahman Efendi.

5) Sakabaşı Mahallesi'nde Gülşenîhane Âsitânesi'nde post-nişîn eş-Şeyh Mehmed Efendi.

6) Kâtib Mustafa Çelebi Mahallesi'nde Rıfaî Tekyesi'nde şeyh olan Hocazâde Mehmed Tâhir Efendi.

7) Karabaş Mustafa Ağa Tekyesi'nde post-nişîn Ahmed Efendi.

8) Kalafatçıbaşı Mahallesi'nde Mehmed Dede Tekyesi'nde eş-Şeyh Ahmed Efendi.

9) İlyas Çelebi Mahallesi'nde Şeyh Veliyeddin Haceranî demekle arif tekye post-nişîni eş-Şeyh Mehmed Efendi.

10) Perizat Hatun Mahallesi'nde Sünbülî es-Seyyid Ca'fer Efendi Tekyesi şeyhi İsmail Efendi.

11) Fındıklı'da Kazgancıbaşı Mahallesi'nde Nakşibendî şeyhi es-Seyyid Mehmed Said Efendi.

12) Fındıklı'da Yahyâ Çelebi Mahallesi'nde Nakşibendî şeyhi Ömer Efendi.

13) Fındıklı'da tarik-i Halvetîyeden merhum Şeyh Nebih Efendi Tekyesi'nde post-nişîn eş-Şeyh Hâfız Efendi.

14) Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde seccâde-nişîn-i irşâd umdetü's-sulehâ eş-Şeyh Yusuf Efendi.

15) Merhum Yahyâ Efendi kaddese sırrahu'l-aziz türbedârı Nakşibendî şeyh el-Hac Ali Efendi.

16) Yine Yahyâ Efendi kurbünde Kadirî şeyhi eş-Şeyh Mehmed Efendi.

17) Tarik-i Nakşîbendiyeden Beşiktaş'da Dülgerzade Tekyesi şeyhi İsmail Hakkı Efendi.

18) Maçka Tekyesi'nde Halvetî şeyhi eş-şeyh Eyyûb Efendi.

19) Karabâlî'de Attarzade Tekyesi'nde Nakşîbendî şeyhi Mehmed Tahir Efendi.

20) Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nde post-nişîn olan eş-Şeyh Ali Efendi.

21) el-Hac Husrev Mahallesi'nde vâki Bedevî Tekyesi şeyhi a'ma es-Seyyid eş-Şeyh İbrahim Efendi.

22) el-Hac Ahmed Mahallesi'nde Uşşakî Tekyesi şeyhi es-Seyyid eş-şeyh Cemâleddin Efendi.

23) Mahalle-i mezbûrede Bedevî Tekyesi şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Şihâ-

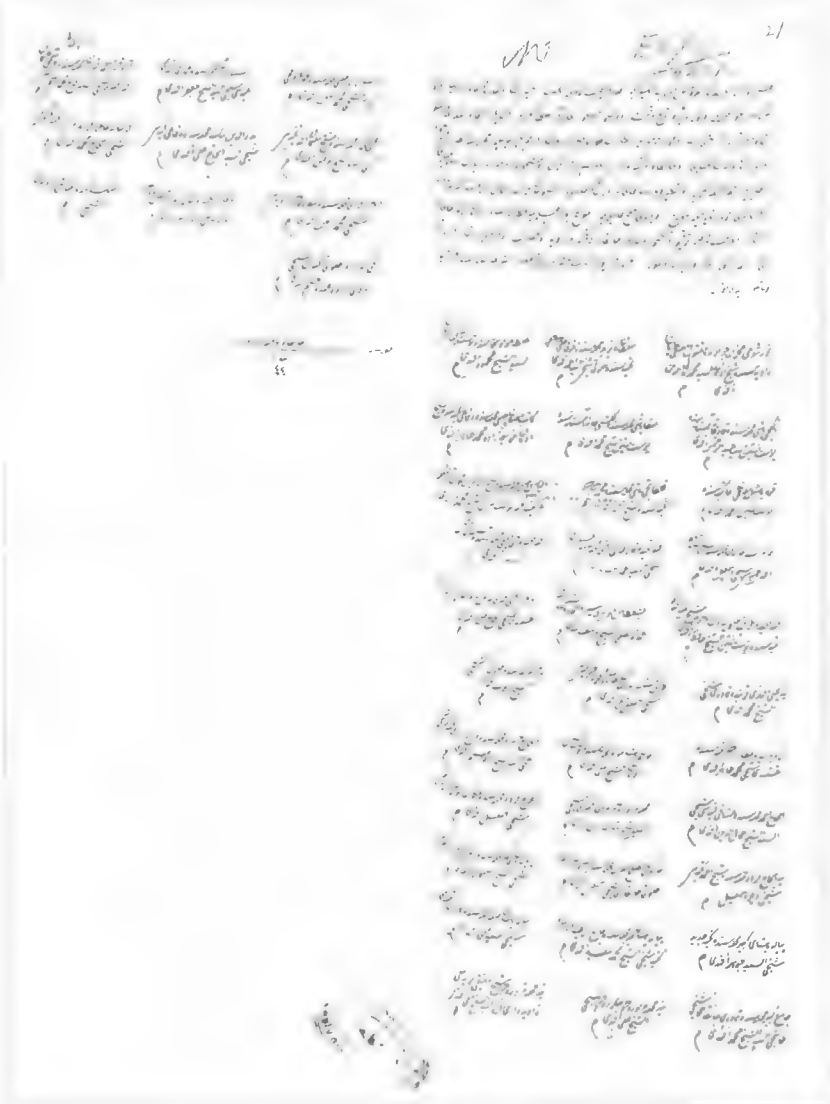

1811 tarihli belgenin ilk sayfası

5 13 Zilka'de 1226 (29 Kasım 1811)

beddin Efendi.

24) el-Hac Ferhâd Mahallesi'nde Hakkâk Musa Zaviyesi şeyhi İsmail Efendi.

25) Yine el-Hac Ferhâd Mahallesi'nde Şeyh Ahmed Tekkesi şeyhi diğer İsmail Efendi.

26) Sirkeci Muslihiddin Mahallesi'nde Pişmâniye kurbünde Halvetî hankâhı şeyhi İsmail Efendi.

27) Piyâle Paşa-yı Kebir Mahallesi'nde Zincirli Ali Baba Tekyesi şeyhi eş-Şeyh Süleyman Efendi.

28) Piyâle Paşa-yı Kebir Mahallesi'nde Tekye-i Cedid şeyhi es-Seyyid Cevher Efendi.

29) Piyâle Paşa-yı Kebir Mahallesi'nde cami-i şerif derûnunda tekye şeyhi eş-Şeyh Mehmed Said Efendi.

30) Piyâle Paşa-yı Sagir Mahallesi'nde Kadirî Tekyesi şeyhi es-Seyyid Ali Efendi.

31) Cami-i Kebir Mahallesi'nde Kadirî Hankâhı şeyhi Taşcı es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi.

32) Yine mahalle-i mezbûrede Ciğerim Dede şeyhi eş-Şeyh Ali Efendi.

33) Yine mahalle-i mezbûrede Şeyh Şakikî Türbesi zâviyedarı diğer es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi.

34) Seydî Ali Çelebi Mahallesi'nde Doğramacı Tekyesi şeyhi Mehmed Emin Efendi.

35) Sinan Paşa Mahallesi'nde Hamdî Efendi Tekyesi şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Ca'fer Efendi.

36) Kulaksız Ahmed Kapudan Mahallesi'nde Haşimî Osman Efendi Tekyesi şeyhi es-Seyyid el-Hac Mehmed Haşim Efendi.

37) Yahyâ Kethüda Mahallesi'nde Şeyh Süleyman Efendi Tekyesi şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Tevfik Efendi.

38) Bedreddin Bey Mahallesi'nde Rıfaî Tekyesi şeyhi es-Seyyid el-Hac Ali Efendi.

39) Tersane-i Âmire kurbünde Özbekiye Tekyesi şeyhi el-Hac Mehmed Efendi.

40) Eyyühüm Efendi Mahallesi'nde Sefer Dede Zâviyesi şeyhi Mehmed Emin Efendi.

41) Boğaziçi'nde Kayalar'da Durmuş Dede Zâviyesi zâviyedarı.

42) Şehidlik'te Bektaşî Zâviyesi şeyhi.

43) Yeniköy'de Halvetî Tekyesi şeyhi Raûfîzade Abdürrahim Efendi.

Hankâh ve tekye ve zâviye aded 44[6]

Mahrusa-i Galata'da vâki' ricâl ve nisâ mektebleri defteridir ki beyan olunur

1) Cami-i Kebir Mahallesi'nde merhume Şah-ı Hûban Hatun mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac Ali Efendi.

2) Cami-i Cedid Mahallesi'nde merhume Valide Sultan mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hasan Efendi.

3) Cami-i Cedid avlusunda vâki' mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Mustafa Efendi.

4) el-Hac A'ma Mahallesi'nde merhume Valide Sultan mekteb-i şerifinde muallim-ı sıbyan Hâfız Mehmed Emin Efendi.

5) Bereketzade Mahallesi'nde Şerife Fatma Hatun mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Ali Efendi.

6) Yolcuzade Mahallesi'nde Hasan Kethüda mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Habib Efendi.

7) Okcu Musa Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Hâfız Abdullah Efendi.

8) Kurşunlu Mahzen civarında Kemankeş Kara Mustafa Paşa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Abdullah Efendi.

9) Yine Cami-i Kebir Mahallesi'nde Pîrî Bey mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Efendi.

10) Yelkenciler sûkunda merhum Nişancı Mehmed Paşa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac İsmail Efendi.

11) Sehsüvar Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Mehmed Efendi.

12) Cami-i Kebir Mahallesi'nde nisâ mektebinde Hadice Hoca Hatun.

13) Yine mahalle-i mezkûrede nisâ mektebinde Ümmügülsüm Hoca Hatun.

14) Yine mahalle-i mezkûrede nisâ mektebinde Şerife Zeyneb Hoca Hatun.

15) Yolcuzade Mahallesi'nde nisâ mektebinde Ayşe Hoca Hatun.

aded
15

6 Defterde boyle yazılmakla birlikte 43 tekke sayılmıştır.

Kasımpaşa ve civarında olan ricâl ve nisâ mektebleri defteridir ki beyan olunur

1) Cami-i Kebir Mahallesi'nde Belkıs Hanım mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Ali Efendi.

2) Yine mahalle-i mezkûrede Pazarbaşı mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Mehmed Efendi.

3) Piyâle Paşa-yı Kebir mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hüseyin Efendi.

4) Piyâle Paşa-yı Sagir Mahallesi'nde Sefer Kethüda mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Sa'dullah Efendi.

5) Mahalle-i mezkûrede Abdülkadir Çavuş mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Şâkir Efendi.

6) Kadı Mehmed Efendi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hâfız Muzaffer Efendi.

7) Çatma Mescidi Mahallesi'nde Hanife Kadın mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Abdullah Efendi.

8) el-Hac Ahmed Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Efendi.

9) Sürurî Efendi Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan İmam Hâfız Mahmud Efendi.

10) Yeldeğirmeni mekteb-i şerifinde muallim-ı sıbyan es-Seyyid Hasan Efendi.

11) Kulaksız Ahmed Kapudan Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallım-i sıbyan Hâfız Mahmud Efendi.

12) Sinan Paşa Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan es-Seyyid Feyzullah Efendi.

13) Kamer Hatun Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-ı sıbyan es-Seyyid Hasan Efendi.

14) Yahyâ Kethüda Mahallesi'nde Şuaybzade mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Said Efendi.

15) Yine mahalle-i mezbûrede Kilârî Abdurrahman Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Ahmed Efendi.

16) Kurd Çelebi Mahallesi'nde vâki' mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan es-Seyyid Ali Efendi.

17) Baş Hasan Efendi Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Süleyman Efendi.

18) Kara İmam Mahallesi'nde mek-

teb-i şerifde muallim-ı sıbyan Mustafa Efendi.

19) el-Hac Ferhad Mahalesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Efendi.

20) Seferikoz (Sivrikoz) Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Hâfız İsmail Efendi.

21) Yine Seferikoz (Sivrikoz) Mahallesi'nde diğer mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Ali Efendi.

22) Sirkeci Muslihiddin Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan diğer Hâfız Mehmed Efendi.

23) Sahhaf Muslihiddin Mahallesi'nde muallim-i sıbyan Hâfız İsmail Efendi.

24) Kışlak mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Hüseyin Efendi.

25) el-Hac Husrev Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Hadice Hoca Hatun.

26) Asma Mescidi Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Sâliha Hoca Kadın.

27)Seferikoz (Sivrikoz) Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Fatma Hoca Kadın.

28) Kulaksız Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Hadice Hoca Kadın.

29) Yahyâ Kethüda Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Nefise Hoca Kadın.

30) Tozkoparan Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Nefise Hoca Kadın.

31) el-Hac Ferhâd Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Zeliha Hoca Hatun.

aded

31

Tophane ve civarında vâki ricâl ve nisâ mektebleri defteridir ki ber-vech-i âti zikr olunur

1) Topciyan Kışlağı derûnunda kapudan-ı deryâ-yı esbak mekteb-i şerifinde muallim-ı sıbyan Ahmed Efendi.

2) Mahkeme ittisalinde ser-tobî-i esbak Bâlî Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac Ali Efendi.

3) Karabaş Mustafa Ağa Mahallesi'nde ser-tobî-i esbak merhum el-Hac Mehmed Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mustafa Efendi.

4) Yine mahalle-i mezbûrede Karabaş mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Efendi.

5) Yine mahalle-i mezbûrede kârhane-i atîk kapısı karşısında dökümcübaşı Osman Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac Osman Efendi.

6) Defterdar Ebu'l-Fazl Mahallesi'nde merhume Esmâ Kadın mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Mehmed Ali Efendi.

7) Firûz Ağa Mahallesi'nde el-Hac Mehmed Emin Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız İbrahim Efendi.

8) Yine mahalle-i mezbûrede Sirkeci Mescidi civarında Valide Sultan mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Abdullah Efendi.

9) Yine mahalle-i mezbûrede Kâtib Mustafa Çelebi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan imam Hâfız Ali Efendi.

10) Lüleciler sûkunda Çavuşbaşı merhum İzârî Mehmed Efendi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Efendi.

11) Muhyiddin Efendi Mahallesi'nde Çukurcuma mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Kırımî Osman Efendi.

12) Ketânî Ömer Paşa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız İbrahim Efendi.

13) Ekmekçibaşı Mahallesi'nde ser-tobî-i esbak merhum İsmail Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi.

14) Boğazkesen nam mahalde haffaf el-Hac Mehmed mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız İbrahim Efendi.

15) Tomtom Mahallesi'nde ser-tobî-i esbak Osman Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Ali Efendi.

16) Cihangir mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan İsmail Efendi.

17) Cihangir Mahallesi'nde Karadut mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac Ali Efendi.

18) Yine mahalle-i mezbûrede Sormagir mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Ömer Efendi.

19) Kuloğlu Mahallesi'nde Ferhâd Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan İsmail Efendi.

20) Hüseyin Ağa Mahallesi'nde Arnavud Mehmed Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan İbrahim Efendi.

21) Salıpazarı'nda Süheyl Bey Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin Efendi.

22) Yine mahalle-i mezbûrede Silahdar Ali Paşa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan el-Hac Mustafa Efendi.

23) Yazıcı Mahallesi'nde Yazıcı mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Halil Efendi.

24) Fındıklı'da Yahya Çelebi Mahallesi'nde Karaca Ahmed mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Abdullah Efendi.

25) Yine Fındıklı'da Kazgancıbaşı el-Hac Ali mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hâfız Mehmed Efendi.

26) Yine Fındıklı'da Molla Çelebi Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan el-Hac Hâfız Ahmed Efendi.

27) Yine Fındıklı'da Bezirgân el-Hac Ali Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Mehmed Emin Efendi.

28) Kabataş'da Avnî Ömer Efendi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Efendi.

29) Karabâlî'de Mehmed Eminzâde mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Tayyib Efendi.

30) Defterdar Ebu'l-Fazl Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Akkermanî Ümmügülsüm Hoca Kadın.

31) Sakabaşı Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Emine Hoca Kadın.

32) el-Hac Mimi Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Fatma Hoca Kadın.

33) Tomtom Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Rukiye Hoca Kadın.

34) Yazıcı Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Hâfize Hoca Kadın.

35) Firûz Ağa Mahallesi'nde Arab Odaları derûnunda nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Ayşe Hoca Kadın.

36) Yine mahalle-i mezbûrede nisâ mekteb-i şerifinde Hadice Hoca Kadın.

37) Hüseyin Ağa Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Zelihâ Hoca Kadın.

38) Sirkeci Mescidi kurbünde nisâ mekteb-i şerifinde Fatma Hoca Kadın.

39) Cihangir Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Rukiye Hoca Kadın.

40) Yine mahalle-i mezbûrede Karadut Çeşmesi kurbünde nisâ mekteb-i şerifinde Havva Hoca Kadın.

41) Ekmekçibaşı Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Ayşe Hoca Kadın.

42) Balıkçı seddinde nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Fatma Hoca Kadın.

43) Kuloğlu Mahallesi'nde nisâ

mekteb-i şerifinde "Kız Hoca" demekle ma'rufe Fatma Hoca.

44) Müeyyedzade Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Ayşe Hoca Kadın.

45) Muhyiddin Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Fatma Hoca Kadın.

46) Kâtib Mustafa Çelebi Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Hoca Kadın.

47) Fındıklı'da Pürtelaş Hasan Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Rukiye Hoca Kadın.

48) Perizat Hatun Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Emetullah Hoca Kadın.

49) Selime Hatun Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Hafize Hoca Kadın.

50) Mahalle-i mezbürede nisâ mekteb-i şerifinde diğer Hafize Hoca Kadın.

51) Yine mahalle-i merkûmede nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Ayşe Hoca Kadın.

52) Kabataş'da Acıçeşme civarında nisâ mekteb-i şerifinde Şerife Ümmügülsüm Hoca Kadın.

53) Kazgancıbaşı Mahallesi'nde nisâ mektebi hocası Zeliha Hatun.

aded

53

Beşiktaş ve Ortaköy ve Yeniköy nahiyesine varınca olan ricâl ve nisâ mektebleri defteridir ki zikr olunur

1) Kılıç Ali Paşa Mahallesi'nde Valide-i Atîk mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Abdullah Efendi.

2) Köprübaşı'nda Sultan Mahmud Han mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hâfız Ali Efendi.

3) Süleymaniye Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Hâfız Hasan Efendi.

4) Tekerlek Mustafa Çelebi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan kurrâ hâfızı Mehmed Sâlih Efendi.

5) Cihannüma Mahallesi'nde Hazinedarbaşı mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız es-Seyyid Mehmed Efendi.

6) Sinan Paşa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mustafa Efendi.

7) Maçka'da Şenlik Dede mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Hâfız Mehmed Efendi.

8) Yahyâ Efendi'de Derviş Efendi mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hâfız Ali Efendi.

9) Ortaköy'de mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Mustafa Efendi.

10) Bebek'de câmi-i şerif ittisâlinde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Ali Efendi.

11) Mîrgûnoğlu'nda vâlid-i mâcid-i hazret-i cihandârî mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan Mehmed Sâlih Efendi.

12) Yeniköy'de el-Hac Osman Reis mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan İbrahim Edhem Efendi.

13) Kariye-i mezbûrede Molla Çelebi Mahallesi'nde mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan Ali Efendi.

14) Beşiktaş'da Abbas Ağa mekteb-i şerifinde muallim-i sıbyan es-Seyyid Hasan Efendi.

15) Yahyâ Efendi'de halıcı sûkunda nisâ mekteb-i şerifinde Ümmügülsüm Hoca Kadın.

16) Yahyâ Efendi'de çayır mukabilinde nisâ mekteb-i şerifinde Ayşe Hoca Kadın.

17) Kariye-i Cedid'de Molla Çelebi Mahallesi'nde nisâ mekteb-i şerifinde Ümmügülsüm Hoca Kadın.

aded

17

Fındıklı'da Zevk-ı kadın sıbyan mektebi (Fotoğraf: M. Fakih Kademoğlu)

1) Sarıyar mektebi hocası Hüseyin Efendi.

2) Sarıyar'da nisvan mektebi hocası Zeyneb Hatun.

3) Sarıyar'da nisvan mektebi hocası Fatma Hatun.

Rumelihisarı'nda birkaç mekteb olub hocaları zuhûr etmediğinden tahrir olunmadığı ve Galata'da vâki Arab Câmi-i şerifinde ser-müezzin olan es-Seyyid Hasan Efendi duacıları fukara-yı sâbirînden müsin ü ihtiyar olub külli yevmin salât-ı fecrde kable'l-farz sıdk u hulûsla ber-vech-i hasbî ruh-ı âlem şevketlû, azametlû, kerâmetlû padişahımız efendimiz hazretlerinin devam-ı ömr ü saltanatları içün cehren duaya muvâzebetleri olmağla atâyâ-yı cihandârîden mezbûr duacıları hisse-mend buyurulmak muvafık-ı irâde-i sâmî ise ol bâbda emr hazret-i veliyü'l-emrindir.

Mehmed Atâullah Sadreddinzâde el-kadı be-mahruse-i Galata[7]

7 Sadreddınzade Atâullah Efendı ile ilgili olarak **Sicill-i Osmanî** (III, s. 478) şu bılgıyı verır: "(Atâullah Mehmed Efendı, Sadreddınzade Müderrıs, mektûbî i fetva. 1227 Cemaziyelâhırında (Haziran-Temmuz 1812) bılâd-ı erbaa pâyesi, 1229 Muharremınde (Ocak 1814 Medine-i Munevvere mollası olup orada vefat eyledı".

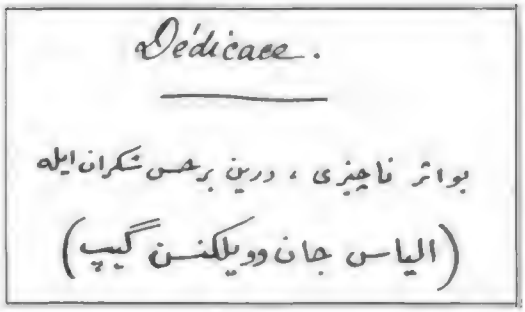

Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Mektuplar - II

ABDULLAH UÇMAN

Mektup II

Pembroke College, Cambridge

16 Ağustos 1910, Salı

Üstad-ı muhterem ve fâzıl-ı mükerrem efendim,

Nezaket-i mümtâzenizin en zarîf âsâr-ı tecelliyâtından nümune olmak üzre iki kartınızı aldım fakat cevabında geç kaldım, çünkü bendeniz Londra'dan ancak dün akşam halâs olabildim. Saat beşte King's Cross istasyonundan hareket etmiştim. Binaenaleyh bu keyfiyet nazar-ı hatâ-pûşânelerine bir ma'zeret-i meşrûa sayılsa gerektir.

Hâmid Bey ve Halil Hâlid Bey muhlisleriniz arz-ı muhabbet ediyorlar, kendilerinden güç belâ ile müfarakat edebildim. Bırakmıyorlardı, Londra'da bir hayli konuştuk gezdik, bazı gayr-ı matbû eserler okuduk. Zât-ı âlînizi kemâl-i tahassür ve minnetdârî ile her zaman yâd ettim. Hattâ pek tuhaf bir hal olmak üzre bazı ta'birât-ı mahsusanız hâtır-ı âcizânemde câygîr olmuş idi ve her zaman onlar lisanımda deverân edip duruyordu. Hâlid Efendi ile bir gün Reg. Str. (Regent Street) taraflarında dolaşırken, dükkânların önünde ara sıra durup seyrederdik. Çocuk oyuncakları satan birçok dükkânlara rast geldik ki orada pek çok hayvanât vardı. Bendeniz gülmeğe başladım. Çünkü hatırıma "Horrible russians" tabiri geldi; zira birçok ayılar vardı. Bu münasebetle bir hayli güldük ve tabiri pek muvâfık-ı tabiat bulduk.

Hâlid ile kendi ahvâl-i hususiyesi hakkında bir hayli mübahase ettim, onları mektuba sıkıştıramayacağım için zât-ı âlîlerini ziyaretle müşerref olduğum zaman arzederim. Yalnız şu kadar söyleyeyim ki, kendisi size ziyadesiyle minnetdar ve hürmetkâr davranmıştır ve bu vaz'ı bir an terk etmemektedir.

Orada havaların letâfetinden ve aile-i muhtereme ile beraber hoş vakit geçirdiğinizden, hulâsa âfiyet-i mes'udâneniz haberinden dolayı çok mesrûr oldum; bizim, sizin hakkınızda vird-i zebânımız olan duâ-yı dervişânemizin bu husûsta tesiri olmuş olsa gerektir. Her halde âfiyetinize duâ-hânım. Yalnız bu kadar güzel havada lâyıkıyla çalışamayacağınızı hissediyormuşsunuz ki pek doğrudur. Demek oluyor ki İstanbul halkının tenbel olmasındaki esbâb-ı tabiiyye ve ma'neviyyeyi şimdi anlamağa başladınız. Tout comprendre c'est tout pardonner![*]

Tabiat-ı feyyâzenin sizin taraflara şâyân gördüğü güzellik ve ciyâddetten, ağır başlı ve gözü yaşlı sâl-hûrde Cambridge dahi bî-nasîb değildir. Burada hele bugün, o kadar pâk, o kadar şâtır ve hande-nâk bir nûr var ki oturup çalıştığım hücre-i vahdeti âdeta, hayâlimde bir âteşgede zannediyorum ve esasen mecûsî doğmuş olduğumu olanca nûrâniyet-i vicdanımla hissediyorum. Havalar böyle devam ettikçe imzamı "Yezdânbaht" diye vaz'etsem doğru olur. Benim burada sıkılıp sıkılmadığımı sormakla nezaket buyurmuşsunuz, teşekkür ederim. İngiltere'de bulunup da zât-ı fâzılâneleri gibi bir dosta mâlik olan bir bahtiyar neden sıkılabilir?. İşten sıkılmam; çünkü ber-muktezâ-yı tâlî, öteden beri condamné aux traveaux forcés[**] olanlardanım. Bugünkü işim ise en hoş bir meşgaledir.

Hüseyin Dâniş Bey muhlisinize uzunca bir mektup yazdım ve emr-i âlîniz vechiyle yazdım. Hakk-ı fâzılânelerindeki makaleye gelince, onu yarınki posta ile evvelâ ise takdîm edeceğim, tasvîb buyurduğunuz takdirde hemen İstanbul'a göndereceğim. Hâlid size ait makaleyi yazmış ve galiba neşr olunmuş. Zât-ı âlînize gelecektir. Bendenizinki on iki gün fâsıla ile meydana çıkar ki daha muvâfıktır. Yarın tekmil makaleyi takdîm ediyorum efendim.

Dergımızde 147. sayıda başladığımız, Abdullah Uçman'ın yayına hazırladığı mektuplara bu sayıda devam ediyoruz. Düşünce ve Edebiyat tarihimiz açısından onemli olan bu mektupların son bolumunu önümuzdeki sayıda yayınlayacağız.

* "Her şeyi iyi anlarsan, affedebilirsin."

** "Zaruri işlere mahkûm olma."

Mektup III

Muhterem üstad!

Görüyorsunuz ki iki kadeh viski atınca iyi kötü Farisî de yazıyorum. Hattâ bu itikâf devam ederse yakında zihnimi bozup bir "Kitab-ı akdes" yazarak iddiâ-yı ulûhiyyet edebileceğimi zannediyorum.

Hakk-ı âlîlerinde yazdığım makaleyi görünüz; baştan bir buçuk sahifeyi tashih edip daha kısa yapabiliriz. Fakat şahs-ı mümtâzınız hakkındaki "sketch" hâliyle kalsa pek iyi olur. İsterseniz resimli **Servet-i Fünûn**'a gönderelim, bir de tasvîr-i âlîniz bulunsun. Emir şizin! Okuyun, iade buyurun. Sonra bir ricam daha var. Bendeniz on iki liralık kitap aldım, iflâs ettim. Bana lûtfen on lira gönderin ve harâbâtîliğimi affedin, artık kitap almayacağım. İhtirâmât hanımefendi hazretlerine!

Mister Patrick Bey'e dahi çok selâm ve hüsn-i temenniyât efendim.

Rıza Tevfik
(imza)

Mektup IV

Cambridge, 13 Eylül 1910

Muallim-i muhterem ve üstâd-ı kerîmü'ş-şiyem efendim,

Hakkımda âsâr-ı lûtfunuz yek-diğerini o derece vely ediyor ki mektup ile teşekkür yetiştirmeğe vakit bulamıyorum.

Bundan birkaç gün evvel J. Ruskin'in bir kıt'a fotoğrafisi gelmişti ki, üzerindeki işârâta bakılırsa zât-ı âlîlerini ziyaret ettikten sonra bendenize yine işaret-i aliyyeleri delâletiyle vâsıl olmuş olacak. Dünkü günde sevgili dostum Patrick Bey tarafından kıymetdar bir hediye aldım, hangisine teşekkür edeyim bilmiyorum ve ben Patrick gibi zarif ve kibar bir adama nasıl mukabele edeceğimi, ne gibi bir şey beğendirebileceğimi de düşünüyorum; mütehayyirim. Evvelce aldığım fotoğraf zât-ı âlîlerinin bir eser-i inâyeti olsa gerek, her halde ziyadesiyle bu âsâr-ı nezakete teşekkürler ederim ve Patrick Bey'in kerem-kâr ellerinden öperim; bey diyorum, çünkü hakikaten beylik böyle olur. Bizde bir eski darb-ı mesel vardır: "Beylik vermekle, yiğitlik vurmakladır!" derler. Patrick Bey bu darb-ı meselin mahz-ı fazîlet olan birinci şıkkını pek âlî-cenâbâne temsîl ediyor. İşte biz böyle olanlara bey deriz.

Muhterem hanımefendi hazretlerinin hâk-i pâyına yüz sürerim ve âfiyet ve saadetleri hakkında her zamanki temenniyât-ı hâlisemi tekrar arzederim.

Burada şüphe yok ki, her gün on saat muntazaman yazı yazıyorum ve hiçbir yere çıktığım yok. Kemal 185, Ekrem 90, Fikret 121, Hâlid Ziya 86, Cenab 70, Nâci 92, Abdullah Cevdet 36, Ali Ferruh 30 sahife tuttu ve bunlar tebyîz edildi ki en mühim eşhâstır. Yalnız bunlar arasında Hâmid var ki onunla başım belâda idi, çünkü hiçbir şey alamadımdı. Bugün tekmil hususi tercüme-i hâlini aldım, hemen bir gün için yani yarın Londra'ya gidip avdet edeceğim, bazı tahkikat ve tashihat için kendini göreceğim. Şu takdirce bir hesap yaptım. Merhum Gibb'in bir sahifesi 34 satır oluyor ve her bir satır ale'l-vasat on kelime ihtiva ediyor. Bendenizin defterlerim ale't-takrîb 800 sahife tutacaktır. Fakat her sahifesi on dört satır tutuyor ve her satırı ale'l-vasat dokuz kelime ihtiva ediyor. Binâenaleyh mukaddemât ve netice de ilâve olarak bir iki sahife de hesaba katılırsa Gibb'in kitabı hacminde takrîben dört yüz seksen sahifelik bir cilt teşkil edecektir ki tafsilât-ı lâzıme ve tenkidâtı terâcim-i ahvâl ve ona müteallik mühim vukuâtı da hâvî olacağı gibi en mümtaz ve en mühim âsârdan da bir hayli emsileyi câmi bulunacaktır. Tashîh ve temyîz edilmiş parçalar birer huusi fihrist ile bugün hazırlanmıştır, emir buyurulursa hemen takdîm edebilirim.

Halide Hanım'dan uzun ve mühim tafsilâtı hâvî bir mektup ile Hüseyin Dâniş'ten Hâmid ve Ekrem hakkında ciddi müâhazât-ı tenkidiyeyi hâvî mektup aldım, çok memnun oldum. Lettres de femmes* kısmı da ikmal olunmuş gibidir. Halide Hanım gerek hanımefendi hazretlerine, gerekse zât-ı âlîlerine çok selâm ve ihtiram beyân eder.

Hüseyin Dâniş hakkındaki chapter zaten tashîh olunmuş bitmiş idi ki onu arz etmeğe unutmuşum. O da yirmi büyük sahife kadardır.

Bunlar hepsi a'lâ, lâkin çok geciktim, zannedersem İstanbul'da hem bizim hâne halkı, hem de hükûmet beni kabul etmeyip İngiltere'ye iade eylemek suretiyle memleketten tard ve ihrâc edecektir. Onun için memlekete avdet etmezden evvel zât-ı âlîlerinden bir tavsiyenâme ile oturduğum ev sahibinden bir şehâdetnâme rica edeceğiz. Bâkî arz-ı ihtiram ederim efendim. Şayet bu mektubum bir iltifatnâme ile taltif buyurulursa mektubunuz beni yine burada bulur. Bir gece için Londra'ya gidiyorum efendim, emrinize muntazırım.

Muhlis-i minnetdar
Rıza Tevfik
(imza)

* "Kadın yazarların mektupları."

Mektup V

Cambridge, 18 Eylül 1910

Azîz ve muhterem üstâd-ı kerem-mu'tâdım!

Kerem-nâmenizi alalı bir iki gün olduğu halde cevâb-ı âcizînin bugüne kadar teehhürü tekâsülden ileri gelmiyordu. Refîkam hemşîrenizden bir mektup almış idim ki onda sevgili dostum Patrick için birkaç okka kestane göndermiş olduğunu beyan ediyordu. Fakat iki gün beklediğim halde maatteessüf hâlâ o emanet yedime vâsıl olmadı. Acaba vapurda eşya postasına tevdî olunmak ihtimali üzerine biraz geç gelecek ve birkaç gün daha sabrımı iktizâ edecek?.. Bilemiyorum. Her halde bazı kitap dahi gönderildiği beyân ediliyorsa da onları dahi henüz almadım. Rica ederim buraca nereye ve kimlere müracaat etmek lâzım geleceğine dair bendenize gayet muhtasar ma'lûmat veriniz ki kestaneleri göndereyim de yine ormanda Patrick ile bir büyük ateş yakıp kebap edesiniz.

Bendeniz geçen mektubumda alâtarîkü'l-latîfe şehâdetnâme istemiş idim; zira bizim hanı bu kadar çok kaldığımın esbâbını hakkıyla bilmediği için daima bendenize mektup yazıyor ve sitem ediyordu. Husûsâ ki mübarek Ramazan'ı Cambridge'de geçiriyoruz ve gûşt-ı bülbül ile tagazzî ediyoruz, endişe ediyorlar ki bayramı da bu-

rada geçirmeyeyim. Maksadım şaka idi. Hükûmete gelince peder-i suhte, kendisi benden korksun!.. Ben onu zîr ü zeber edebilirim, o başka bir şey yapamaz. Binaenaleyh onun zaten hakkı olmamakla beraber bir şey dediği yoktur. Hattâ geçen sene Meclis açıldıktan bir ay sonra gittimdi.

Her halde bu ayın yirmi sekizinden evvel yola çıkmak mukarrerdir. O âna kadar her hususta tafsilât vereceğim. Eserden çok memnunum. Ziyadesiyle tashih ve ta'dil ettim, her halde zat-ı âlîniz bunu İngilizce'ye lûtfen tercüme etmelisiniz. Bendeniz de sizin bu zahmetinize bedel hangi eserinizi arzu buyurursanız onu Türkçe'ye tercüme eder ve tasvîr-i âlînizle tab' ettiririm, sair âsâr-ı mu'tebereniz hakkında da bir hulâsa veririm. Bu iş kadar o tercüme zahmetli olmaz ve inşallah gelecek seneye kadar hazır olur. Zaten elimde başka bir mühim iş yoktur. Bu suretle zahmetinizi ödemeğe gayret etmiş olurum efendim.

Emr-i âlîniz üzre Mister Atkin'e bugün yazdım, Londra'ya avdetimde hem onu, hem de öteki dostu ziyaret edeceğim. Burada iki kitabınız var. Birisi **Bahâî,**[1] birisi de **İran Tarih-i İnkılâbı;** bunları isterseniz Mister Rogers'e bırakayım. İsterseniz beraber götüreyim, tekmil ettikten sonra beyân-ı mülâhaza için bir uzunca mektup ile iade edeyim. Emrinize muntazırım. Bir de Luzac'dan[2] Mister Gibb merhumun eserini almak için bir kart inâyet buyuracak idiniz, der-hâtır buyurulması için arz ediyorum.

Günlerinizin bu derece hoş geçtiğine çok memnun oldum ve gıpta ettim. Hele muhibb-i muhterem Mister Ryan cenablarının orada bulunması gibi ender bir fırsat-ı saadetten istifade edemediğime ziyadesiyle mükedderim. Lûtfen ihtirâmâtımı tebliğ buyurunuz efendim ve tenezzüh için köyleri teşrîf buyurduğunuz vakit bendenize o latîf menâzırdan birkaç kart ihsan buyurmayı unutmayınız ki onları bazı mini mini dostlarıma hediyyeten irsâl edeyim.

Muhterem hanımefendi hazretlerine ihlâs ve ihtirâmâtımı arz ederim, sevimli Patrick Bey için dahi birçok selâm. İnşallah kestaneleri nerede ise bulur da gönderirim. Birader-i âlîleri hâlâ orada ise ihtirâmâtımı takdîm ederim. Mütebâkî kalan parayı üç dört gün sonra isteyeceğim efendim. Tâ ki hesabımı görüp işimi bitireyim.

Fî-mâba'd birkaç uzun mektup takdîm edeceğim. Şimdilik arz-ı hulûs ve selâm-ı mahsus eylerim efendim.

Muhlis-i samîmi
Rıza Tevfik
(imza)

Mektup VI

Cambridge, 21 Eylül 1910

Üstad-ı ercümend ve dost-ı mükerrem ve fazîlet-mend efendim hazretleri,

Hemen dünkü gün zannedersem bir arîza takdîm etmiştim; bugün iltifat-perverâne bir mektubunuzla yine mes'ud oldum, teşekkür ederim. Kitaba bazı ilâveler yaptım ki daha kâmil olmasına yardım eder zanneylerim. Kemal Bey'in muâsırîninden bir Âlî Bey var idi, fakat âsârı mahv ve nâbud olmuş zannediyordum ve me'yus oluyordum. Çünkü Kemal Bey'in arkadaşlarından olan bu zat o kadar esprit sahibidir ki Türkler'de Voltaire'in aynıdır. En güzel bir eserini bu defa dostlarımdan birisi işaret etti ve henüz bir mecmuada tab' olunmuş nüshasını gönderdi. Pek memnun oldum ve derc ettim. Bu eser kinaye tarzında emsalsizdir. Sonra tafsilâtını veririm. Eski tarzda yazan meşhur muâsırîni de zikrettim ve içlerinde en mühimi ve Kemal ve Şinasi'nin hürmetine mazhar bulunanı Ârif Hikmet Bey için de beş on sahife yazdım ve iki eser-i şi'rini de derc ettim. Kitaptan pek memnunum. Günde ale'l-vasat kırk beş sahife tashih ve temyiz ve tahrir ettiğimi hesap eyledim. Her halde ciddi olmaktadır. Bittabi nazar-ı ârifânelerine bîgâne değildir ki bu hizmet-i nâçizânem bir menfaat-ı maddiyye mülâhazasına mebnî deruhte edilmemiştir. Onun için sahifelerin adedini ölçerek tartarak yazmadım. Ne kadar ve nasıl iktiza ederse öyle yazmağa çalıştım. Hattâ halim vaktim, param müsait olsaydı burada oturur, tab'ı hususunda zât-ı nazikânelerine zerre kadar rahatsızlık vermemeğe çalışırdım ve bizzat her hizmetine takayyüd ederdim. Fakat ne çare ki buradaki hayat-ı misafiranem mahdut ve mukadderdir. Lâkin artık ciddi bir meşgalem olmadığı için her emrinize cevap ve izahat vermek ve sair hususâtta iktizâsına göre hizmet etmek bâbında bu sene daha muntazam ve rabıtalı davranabileceğimden emînim. Zaten kabahat bendenizde değildi, zira burada hiçbir yere çıkmayarak on saat çalışıyorum ve her gün üç dört mektup muntazaman gönderebiliyorum.

Gönderilen cerîde sütunundan çok memnun oldum, muhafaza edeceğim. O gazete müdürüne bir mektup yazıyorum ki hususidir; zât-ı âlînize bir müsveddesini takdim ederim. İngiliz politikasına aittir.

Tercüme olunmak üzre âsâr-ı âlînizden **İran Tarih-i İnkılâbı**'nı tayin ve tercih buyurduğunuza memnun oldum, zira bendenizin dahi fikrimden geçen, en evvel o kitabı tercüme etmekti. Şu sırada actualitédendir. İnşallah bendeniz onu ahsen vech üzre tercüme eder ve bir de mukaddime yazarım. Her halde bu hususa dair mektuplaşırız efendim.

Para hakkında zât-ı kerem-kârîlerine yazmıştım; fakat bugün hesap ettim, lûtfunuza ihtiyaçtan kurtulamayacağımı anladım. Zira bendeniz o yirmi liranın kısm-ı küllîsini burada bırakacağım. Paquet Kumpanyası'ndan bir avdet biletim var; lâkin kumpanya her on beş günde bir vapur tahrik ediyor, şayet vaktinde yetişemezsem beş on gün Marsilya'da oturamayacağım, tabii biletimi feda edip acele bir başka vapura bineceğim ki bayramda İstanbul'da bulunayım ve çocuklarımın arzusu yerini bulsun. O takdirce bu para bendenize kifayet etmeyecek, her vech ile bir dosttan istikrâza mecbur kalacağım, halbuki sizden iyi bir dost benim için olamaz. Binaenaleyh bu son mektubunuzdaki ihtara teşekkür ederim ve teklif-i nâzikâne ve dûr-endişânenizi kabul ederim. İhtiyat akçesi olmak üzre ayrıca yirmi lira ikraz ederseniz sonra ödeşiriz. Te'diyesine Allah kerîmdir.

Mister Atkin ve Blunt cenablarına

1 Burada bahsedilen, Bâbîlik ve Bahâîliğin tarihiyle ilgili olarak Abdülbaha tarafından kaleme alınan ve **A Traveller's Narrative Written to Illustrate the Episode of the Bab. I-II** (Cambridge 1891) adıyla Browne'ın İngilizce'ye çevirdiği eserdir.

2 Luzac, E.J.W. Gibb Memorial'ı (Leyden'deki E.J. Brill ile birlikte) yayımlayan Londra'daki yayınevinin adıdır.

dün birer mektup yazdım, her halde Londra'da lâ-akal üç gün kalmaktan kurtulamayacağım ki dostlarla görüşeyim. Kartpostallara çok teşekkür ederim; "İhsan için endâze olmaz" diye bizim Türkçe'mizde bir darb-ı mesel vardır. Yine gönderirseniz yine ziyadesiyle arz-ı teşekkür ederim; yalnız bu küçük şeyler için zahmet ihtiyâr buyurulmayıp kolayınca hareket olunursa mahcub olmam. Hatt-ı âlînizde muhaşşî olan bu kartların her biri size hürmet besleyen dostlarım için birer kıymetdar tablo gibi değerli bir hediye olacaktır.

Şehadetnâme bahsi arzettiğim gibi şaka, yani latîfe idi. Lûtfunuza teşekkür ederim. Nezaket-perver hanımefendi hazretlerine arz-ı ta'zimât, sevimli Patrick Bey'e nice nice selâmlar ve ahsen temenniyât, muhterem dostlara arz-ı ihlâs ve meveddet ederim efendim. Kestaneleri hâlâ bekliyorum, geldiği anda hemen takdim olunacağı ma'rûzdur. Bâkî âfiyet ve saadetiniz mütemennâdır efendim.

Muhlis-i irâdetkeş
Rıza Tevfik
(imza)

Mektup VII

Cambridge, 21 Eylül 1910

Muhterem üstâd-ı irfân-nijâd!

Dün akşam aziz dostumuz Hüseyin Dâniş Bey'den bir muhtasar mektup ile **İkdam** nüshalarından birkaç tane aldım ki hemen takdim ediyorum. Zât-ı fâzılaneleri hakkında yazdığım makale birinci sahifesinde mündericdir ve dikkatli tab'olunmuştur. Aceleye gelmiş idi fakat tekrar bir kere mütalâa edince beğendim. Gerçi tarif-i mahiyet-i irfânınız için bir büyücek kitap yazabilirsem de bu makalede dahi güldeste-i fazîletinizden bir şemme var.

Meşhur şair Kemal Bey-zâde küçük Ekrem Bey'den de bir mektup aldım ki leffen takdim ediyorum; onun muhteviyâtında bendenize bir rica var, lûtfen mütalâa buyurunuz ve bendenize bir tarîkat-ı suhûlet gösteriniz ki, hakikaten öyle bir kitap basılmış ise bulup alayım ve götüreyim. Bendeniz inşallah birkaç güne kadar buradan müfa-

Edward G. Browne

rakat etmek ve Londra'da dahi üç gün oturduktan sonra Fransa tarîkıyla memleketime gitmek niyetindeyim. Zîra bizim aileden her gün mektup alıyorum, bayramı İstanbul'da geçirmek için yetişmeliyim. Binaenaleyh şimdiden para gönderirseniz lûtf etmiş olursunuz, hesabımı keserim.

Zât-ı âlîlerine haftada iki defa mektup yazmak niyetindeyim. Şimdilik elde bir mühim işim yoktur; lûtfen ne vakte kadar Kartaltepesi'nde (Hawk'shead) ikamet buyuracağınızı bildirirseniz ona göre adresi yazarım, daha münasip ve kolay olur.

Tarih-i edebiyat'tan memnunum, hattâ zannıma göre lüzumundan bile fazla ma'lûmat ve izahat var. Merhum Gibb'in programı henüz kat'î olmadığı için pek mahdud idi ve birçok erbâb-ı kalemin isimleri yoktu; tabiî onları nazar-ı dikkate alıp programı tevsî etmek iktizâ ediyordu ki bendeniz de öyle yaptım. Bu kitapta isimleri geçen mühim şairler için zât-ı âlînize ayrı ayrı birer mektup ile izâhat vereceğim ki zahmet çekmeyesiniz. Şayet ta'dîli iktizâ eder bir cihet, bir madde olursa emir ve ihtâr-ı âlîlerine göre o ciheti tebdîl ve ta'dîl ederim.

Daha bir iki mektup yazabileceğim, binaenaleyh şu yakında musahabemize nihayet veriyorum zan buyurmayasınız. Bendenizin irâdetime kalsaydı daha buralarda iki ay otururdum. Lâkin hem uzun zaman için artık masrafa takatim yok, hem de aile efrâdı beni ta'cîz etmeğe başladı; nâçâr toplanıp hareket etmeli, zira bunlardan bize rahat yok.

Merâ der-menzil-i cânân çi emn-i ıyş?. Çûn her dem
Ceres-i feryâd mî dâred ki berbendîd mahmil hâ*

Ma'lûm-ı âlîleri olduğu üzre bu beyitteki ceres bizim hanımdır ki zât-ı âlîlerine ve madam hazretlerine arz-ı teşekkür ve takdîm-i ihtirâm eder.

Geçen mektubumda âsâr-ı aliyyeleriyle onlardan birinin tercümesi hakkında ve tasvîriniz hakkındaki ma'ruzât ve istirhâmâtımın cevabını bekliyorum. Zaten bir mükemmel mecmuam var; şimdi bir de **Edebiyat** nâmıyla bir mecmuamız intişâr edecektir. Bu iki mecmua kemâlâtınızı şarka tanıttırabilmek için bizim elimizde vasıta-i kâfiyedir. Burada nâm-ı âlînize terkettiğim **Mecmua-i İctimâiyye ve İktisadiyye** silsilesinde bendenizin hikmet-i siyasiyye hakkında yazmış olduğum makalâtı mütalâaya vakit bulursanız emperyalizm, militarizm, liberalizm bahislerinde sizinle ne derecelere kadar karabet-i fikriyyemiz olduğunu görürsünüz ve Spencer ile Mill'in dahi sizden bu fikirlerden ayrılmadığını tahkik buyurursunuz. Bâkî saadet ve âfiyetiniz mütemennâdır efendim.

Nezaket-perver hanımefendi hazretlerine ihtirâmât-ı fâika, mini mini dostum Patrick Bey'e ahsen-i temenniyât ve birçok selâmlar. Muhterem biraderinizle Mister Ryan cenâblarına arz-ı hulûs ve selâm-ı mahsus.

Muhlis-i kadîm
Rıza Tevfik
(imza)

– Mister Ryan cenabları ne zaman avdet niyetindedirler acaba?..

Takdîm-i huzûr-ı âlî kılınan gazetelerde Hüseyin Dâniş Bey'in Dârülfünun Edebiyat-ı Farisiyye muallimliğine intihâb ve tayin olunduğu haberi mündericdir. Kendisi takdîm-i ihtirâmât ediyor.

* "Sevgilinin yurdunda benim için nasıl yaşama güvenliği olabilir ki? Çünkü, her an denklerinizi hazırlayın diye çan çalmada!"

Sigaramın Dumanı

Eski Günlerden Bir Nefes, Bir Hapşırık: *Enfiye*

TUNCA VARIŞ

Cumhuriyet Dönemi sigaraları, Samsun'lar, Asker sigaraları, Yenice'ler, Kadın sigaraları diyerek izlemeyi sürdürdüğümüz "tütün yolu"nda bu kez daha da ilginç olduğunu sandığım bir başka tütün ürününü tanıyacağız. Tütün sözü hemen sigara ya da pipoyu çağrıştırır ve kaçınılmaz olarak da yanan tütünü ve çıkan dumanı düşünürüz. Çubukta olsun, lülede olsun, nargilede olsun sonuç değişmez... Tütün yanar, bir duman çıkar ve tiryakiler aslında bu dumanı "kullanırlar". Ancak geçmişte ve kısa bir süre için tütünün ya da bileşimindeki bazı kimyasal unsurların "ilaç niyetine" tababette kullanımını bir tarafa bırakırsak kullanılan hep "sigaramın dumanı" daha doğrusu tütünün dumanı olmuştur.

Özellikle gemiciler arasında görülen "tütün çiğneme" alışkanlığı bu maddenin yakılmadan kullanıldığı yollardan biridir. Geçmiş dönemlerin oldukça ufak boyutlu gemilerinde, açıkta, rüzgârdan etkilenmeden yani söndürmeden bir sigarayı sonuna kadar içebilmek için bir takım zorlukların aşılması gerekiyordu. Ayrıca genelikle ahşap yapılı teknelerde sigaradan düşecek ateş parçalarının beklenmedik acı sonuçlar yaratması da sık karşılaşılabilecek bir olaydı. Bu nedenle "pipo" gemiciler arasında genel bir kullanım alanına sahip olmuştur. Ancak her ne kadar "gemici" daima ağzındaki "pipo" ile tanımlanmışsa da içinde bulundukları koşullarda en uygun, en tehlikesiz ve en zevk verici tütün kullanım şekli bu nesneyi çiğnemekti. Çeşitli katkı maddeleriyle tatlandırılan tütünün ağızda çiğnenmesi yoluyla alınan haz, bir dönemler oldukça yaygın bir tütün tüketim şeklinin kaynağıydı. Bugün bazı yabancı markalar "çiğneme tütünü"nün, az da olsa üretimini sürdürmektedir. "Üç tarafı denizlerle çevrili" ve "Dünya'nın en nefis tütünü Türk tütünü"nü işleyen ülkemizde, bildiğim kadarıyla hiç bir zaman "çiğneme tütünü" üretilmemiştir.

Diğer bir "soğuk tütün" tüketme yoluysa zevk ve keyif peşinde koşan insan zekâsının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Olayın aslında, temelinde "hapşırmak" eylemi vardır. Soğuk kış günlerini bitirip ılık bahar havasını yaşadığımız şu günlerde, özellikle kırsal alanlarda çiçeklerin yoğun bulunduğu ortamlarda bazen bir "hapşırma" gereği duyarız. Evde, mutfakta ya da masada, özellikle karabiber kullandığımız sırada dayanılmaz bir "hapşırma" gereği duyarız. Solunum sistemimizin başlangıcı olan burnumuz, içine yabancı bir zerrecik girdiği anda bunu dışarı atmak

adlandırdıkları bu tütün ürünü sanırım en doğru tanımlamasını dilimizde bulmuştur. Bulmacalarda sık sık karşımıza çıkan"eski dilde burun" sorusunun karşılığı olan "enf" sözcüğünden türetilen "enfiye" bize kullanım alışkanlığı olarak batıdan gelen bu ürünün bizdeki adı olmuştur.

Batıda onyedinci ve onsekizinci yüzyılda "entellektüel salonlar"da oldukça yaygın bir kullanımı vardır bu keyif verici tozun.

için kuvvetli bir kasılma hareketi yaratır ki, biz buna "hapşırma" adını veririz. Olayın burun açısından görünüşünde yabancı zerrecik dışarı atılmış ve burundaki solunum yolları tehlikeyi atlatmıştır. Oysa aynı olayın bizim açımızdan görünüşünde de bir rahatlama, bir gevşeme ya da bir esenlik vardır, gözümüz ve gönlümüz açılmıştır, Dünya daha bir renkli, daha bir aydınlık görünür.

"Hapşırma" zevkini tadan insan, bu olayı karabiber tanesi ya da çiçek tozunun rastlantısından kurtarabilecek bir zekâ seviyesine sahiptir. Örneklemek gerekirse un kadar ince, kimyasal açıdan burundaki tepkiyi hızlandıracak ve sürdürebilecek bir tozu ürettiği an istediği kadar ve istediği gibi hapşırabilecektir. İşte bu noktada imdadımıza yine kâdim dostumuz "tütün" koşmaktadır. Çeşitli işlemlerden geçirilerek çürütülen tütünün nikotini azaltılır, asetik asit oranı artar, gül suyu ya da lavanta ya da karanfil gibi kokularla kokulandırılır ve çok ince bir şekilde kıyılır.

Batılıların "hapşırma tütünü" diye Kullanılması yani burna çekilmesi özel usul ve törenlerle olurdu. Her önüne gelen, önüne geldiği yerde ve anda kullanamazdı. Salon ya da evde sahibi tarafından ikram edilmesi aşırı bir iltifat ve önem işareti olarak kabul görürdü. Batılıların yurdumuza tanıttığı bu toz İstanbul'da özellikle onsekizinci yüzyılda alafranga çevrelerde iyice yaygındı.

Osmanlı Döneminde piyasada iki çeşit enfiye bulunmaktaydı; yerli üretim ve dışarıdan gelen özellikle Fransız enfiyesi. Rahmetli Müfit İlter üstadımızın Tekel Genel Müdürlüğünde çalıştığı yıllarda yapmış olduğu araştırmalarında enfiye de yer almaktadır. Ocak 1927'de yerli enfiyenin perakende satış fiyatı kiloda 400 kuruştur, der. 12,5 ve 25 gramlık teneke kutularda pazarlanan Fransız enfiyesinin kilo fiyatıysa 1000 kuruştur. İçi kalay, bir kısmı mavi, bir kısmı sarı kâğıda sarılı 50 ve 100 gr.lık paketlerdeki diğer bir Fransız enfiyesinin kilo fiyatı da 800 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

Resimlerde görülen kutular Tekel tarafından piyasaya sürülmüş enfiyenin kutularıdır. Yuvarlak, koyu renkli ve tütün yaprağı motifli olanı 50'li yıllara aittir.

Diğer yuvarlak ve kabartma yazılı olanıysa 60'lı yılların sonunda piyasada bulanan kutudur. Kare kutuysa kartondur ve 80'li yıllara aittir.

Bu kutu için son enfiye kutusu diyebiliriz, çünkü koleksiyonu güncelleştirme araştırmalarımda aldığım son cevap enfiye üretiminin durdurulduğu yolundaydı.

Başlangıçta toplumun üst kesimlerinin kullandığı bu zevk verici toz elbette herkes tarafından kullanılır oldu. Bu nedenle edebiyatımızda, özellikle ondokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başında enfiye oldukça önemli bir yer tutar. Bu konudaki ayrıntılara girmeye ne zamanımız, ne de dergimizin boyutları yeter. Ancak yine de, belki de çocukluk yıllarının bir kısmını Gönen'de geçirmiş olmamın bir sonucu, Ömer Seyfettin'in "Falaka" adlı öyküsünü anımsamadan geçemeyeceğim. "Şart olsun ki", "Hoca Efendi"ye ve o zavallı, sevimli merkebi "Abdurrahmançelebi"ye bir selâm yollamadan sözlerimi bitirmeyeceğim.

XVI. Yüzyıl

Divan Şiirinde Kadın Giyimleri

NAZAN KULOĞLU

Grand Seignor ve "Great Turk" (Yüce Türk) XV. ve XVI. yüzyıl Avrupa'sında hem korku, hem de büyük bir merak konusudur... Avrupa'nın bellibaşlı güç odakları birbiri ardından İmparatorluğa elçiler ve –bilgi edinme amacı ile - gizli ajanlar gönderirler. Gidenler Osmanlı ülkesindeki gördüklerini, izlenimlerini ve edindikleri bilgileri dönüşlerinde bir seyahatname olarak ülkelerinin büyüklerine sunarlar. Daha sonraları gravür tekniğinin gelişmesi ile bu seyahatnameler resimlerle daha da etkili bir hale gelecektir."[1]

Bugün XVI. yüzyılın kadın giyimlerini yalnızca bu gravürlerde ve minyatürlerde görmekteyiz. Çünkü Dr. Hülya Tezcan'ın bildirdiğine göre "Sarayda yaşamış Valide Sultan, Haseki, Kadın Efendi gibi hanımların elbiselerini saklamak şeklinde bir gelenek olmadığından koleksiyonda erken devirlere ait kadın kıyafetleri mevcut değildir."[2]

Anadolu'ya yerleşen ve yerleşik bir yaşam süren Türk kadınının giyiminin izlerini, merhum hocamız Mehmet Kaplan'ın deyimiyle "Osmanlı kültür ve medeniyetinin en güzel aynası"[3] olan Divan şiirinde görebiliriz. Her zaman Divan şairi sevgiliyi servi boylu, ince belli olarak tasvir etmez. Bazen de şiirinde devrin güzelini giyimiyle kuşamıyla yansıtır.

Her yüzyıla ait Divanlar tarandığı zaman kadın, erkek, asker, çocuk vb... giyim-kuşam ortaya çıkar. Biz bu çalışmamızda XVI. yüzyıl Divan şairlerinin Divanlarında dağınık olarak bulunan bu gibi beyitleri bir araya getirerek o yüzyıla ait kadın giyimini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Kadın Giyiminde Kullanılan Kumaşlar

"Doğu ile Batı'nın ve Selçuklu geleneğinin sentezini yapan Osmanlılar, özgün dokuma sanatı yaratmışlardır. Halkın kendi ihtiyacını karşılamak üzere ürettiği dokumalar esasen çok ileri durumdadır. Saray için yapıldığında ise gerek malzeme, gerek teknik, gerekse işçilik bakımından doruk noktasına ulaşmıştır. Osmanlı sarayı kumaşa çok önem vermiş, onu hazine eşyası gibi kullanmıştır. Sarayın lüks kumaşa olan ihtiyacı üretimin artmasında ve kalitenin yükselmesinde önemli bir etken olmuştur."[4] Kumaşlar genelde Bursa ve İstanbul'daki tezgahlarda dokunmuş ve dokumalarda pamuk, keten, yün, ipek kullanılmıştır. Altın ve gümüşle işlenen bu kumaşlarda en çok görülen motif; lale, karanfil, gül ve badem çiçeğidir.

Aselî: Eskiden kullanılan bal renkli bir çeşit kumaş[5]

Bin derd-ü-belâ ile yüzüm itdi şeker-reng
Şol şûh-ı şeker-leb ki *libâsı 'aselîdür*

Zâtî

Nazan Kuloğlu Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakultesi, Cağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bolumunde oğretım uyesidir.

1 Nezih Başgelen, "Nıcalas de Nicolay'in Seyahatnamesi ve Gravurleri, Kanuni Donemınde Bir Avrupa Casusu". **Gergedan,** Mart 1987, s. 50.

2 Dr. Hulya Tezcan, "Padişah Elbıseleri, Kumaşlar ve Halılar". **Sanat,** Sayı 7, Nisan 1982, s. 108.

3 Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil,** Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 15.

4 Dr. Hulya Tezcan, "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türk Kumaş Sanatı". **Türkiyemiz,** Hazıran 1989, s. 28.

5 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Ankara 1982, s. 54

Kumaşı İpek olan altın veya gümüş klaptanla kaplı kemha kumaşı

veya

Ol şeker leb ki idinmiş 'aselî hil'atını
Arzûlar deli gönlüm lebinüñ şerbetini

Zâtî

Atlas: İnce ipekten ve daha ziyade kırmızı renkte dokunmuş bir nevi kumaş hakkında kullanılır bir tabirdür. İncelerinden kadınlara, kalıncalarından delikanlılara entari altına giyilir bir nevi şalvar yapılırdı. Yünle karışık olarak dokunan daha kalınları elbise kollarının içerisine astar makamında kullanılırdı. Ağırları da ince sûzânî tarzında işlenir, elbise ve yorgan gibi şeylere kullanılırdı.[6]

Tañ mıdur Yahyâ şafak içre güneşdür dir isem
Her sehergeh *atlas-ı surh* ile gördükçe anı

Yahyâ Beg

veya

Astar olam deyü bir gün kabâ-yı kadrine
Çarh-ı Atlas oldı ey Zâtî âvâresi

Zâtî

Benek: Atlas üzerine sırma işlemeli bir nevi kumaş[7]

Deseñ *altun beneklü câmelerle* 'izz ü nâzım var
Benüm hem kanlu kanlu dâğlarla niyâzum var

Hayâlî Beg

veya

Câ-be-câ ey sim-ten sînemde dâg-ı hûn-feşân
Atlas-ı zerd üstinde altun benekdür hemân

Figânî

Dîbâ: İpekli ve renkli kumaş, bir nevi kalın canfese verilen addır. Altın veya gümüş karışık dokunmuş çiçekli, ipekli kumaşlara da dîbâ-yı münakkaş denilirdi.[8]

Geydi evvel ser-â-seri zîbâ
Nâz ile soñra *geydi bir dîbâ*
Abdî, Niyâz-nâne-i Sa'd ü Hümâ

veya

Giyüp ol *câme-i dîbâyı* o tanñâz
İde sultân yanında şîve vü nâz

Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

veya

Câme-i sebz ile her dem salın ey serv-i ra'nâ
Gün gibi yakma beni *altunlu dîbâlar* geyüp

Yahyâ Beg

Dibâc: Dallı, çiçekli bir çeşit ipek kumaş, diba, canfes[9]

Dünyâya nazar eylemedüñ fakr idi fahruñ
Hem giymedüñ egnüne alup atlas u *dîbâc*

Muhibbî

veya

Bir *altun güllü garrâ âsumânî câme* geymiş yâr
Yiridür dirsem ol serve eger kim sidre tâvûsı

Zâtî

Eksûn: Pahalı ve değerlisiyah diba[10]

Bu ümmîd ile Mihrâb-ı seher-hîz
Alup *eksûn* u dîbâ vü dil-âvîz

Abdî, Cemşîd Hûrşîd

Hârâ: Üzeri menevişli kumaş[11]

Ab-ı Hayvân gibi mevc urur gören bulur hayât
Geymiş ol Hızr-ı zamân *mâ'i güzel hârâlara*

Zâtî

veya

Cûy-ı pür-mevc içre nîlûfer sanur cânâ gören
Mâ'i hârâ içine geysen libâs-ı asfarı

Zâtî

6 Mehmet Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971, C. I, s. 111.

7 Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 105.

8 Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., C.I, s. 449.

9 Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 127.

10 Hasan Amid, **Fehreng-i Amid**, Tahran 1357, s. 137.

11 Ferit Devellioğlu a.g.e., s. 390.

Harîr İpek[12]

Taleb itdi Ketâyûn nâfe-i Çîn
Harîr ü atlas u eksûn-ı Mâçîn
Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

Kemhâ: Çoğunda sırma veya sim bulunan çok renkli ipek dokumalar için genel bir terim. Sırma veya sim muhtemelen tasarruf amacıyla kabartma desenlerde yalnızca yüz tarafında kullanılır.[13]

Gelürseñ *âl kemhây*ı geyüp bir gice ey meh-rû
Sevâd-ı Leyletü'l-Kadr ola Yahyâ'nuñ kara şâlı
Yahyâ Beg

veya

Fâhir libâsa koydı eşcâr-ı bâgı devrân
Bâdâm nakşı kemhâ giydürdi erguvâna
Bâkî

Perniyân: İpekten dokunmuş bir nevi işemeli kumaş, nakışlı atlas[14]

Zîb ü fer virdi serv-i âzâda
Perniyân örtdi kadd-i şimşâda
Abdî, Niyaz-nâme Sa'd ü Hümâ

veya

Perî-sûret velîkin *perniyân-pûş*
Melek-sîretdür insâna virür cûş
Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

Ser-â-ser: Altın veya gümüşle işlenmiş kumaş. Kullanılan metal iplik, tasarruf, sağlamlık ve parlaklık amacıyla ipek bir nüve üzerine sarılmış gümüş veya gümüş yaldızlıdır. Gümüş gibi parlaması için beyaz, altın hissi vermesi için sarı ve kahverengi ipek nüve kullanılırdı. Kimi zaman büyüteçle bakıldığında, kullanılan metalin ipeğe sarılmadan önce yassıtıldığı görülmektedir.[15]

Geydi evvel *ser-â-seri* zibâ
Nâz ile soñra geydi bir dibâ
Abdî, Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hümâ

veya

Kenîz-i hâsı hâsân idi yek-ser
Beyâz atlas u dîbâ vü *ser-â-ser*
Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

Tafte: Tafta, düz ve donuk olan bir çeşit ipek kumaş[16]

Güzeldür âl vâlâdan 'izârı Kurd Bâlî'nüñ
İdüpdür *tafte* mahlûkı nârı Kurd Bâlî'nin
Zâtî

Bir kadife türü olan çatmadan yapılmış lale desenli kaftan

Vâlâ: Bie çeşit ipek kumaş[17]

Ey şeb-i târîkde Mirrîhi görmek isteyen
Gör siyeh vâlâ ile çeşm-i meh-i tâbânumı
Zâtî

Zer-beft: Aslı Farsça olup "altın dokuma" manasındadır. Altın tellerle dokunmuş bir nevi ağır İran kumaşının adıdır. İsfahan'da yapılan gayet makbul ve pahalıdır.[18]

Senüñ yoluñda her hâr-ı mugaylân
Görinür bana *zer-beft* ü dîbâc
Muhibbî

veya

Eger kim *hil'at-ı zer-beft* geysem sensüz ey dil-ber
Diye cân kalb ile cisme bunuñ her bir teli letdür
Zâtî

Kumaşın değerini, çeşidini göstermek amacıyla –bugün bile– damga vurulmaktadır

Kolumda dâg ile koçsam miyânuñ ictinâb itme
Olur her bî-bedel ince kumâşuñ âl tamgâsı
Hayâlî Beg

12 Sır James W. Redhause, **Turkish-English Lexcion,** Beyrut 1980, s. 780.

13 Komisyon, **Topkapı Sarayı Hazineleri, "Muhteşem Süleyman" Çağı,** Berlin 1988, s. 175.

14 Ferit Develliioğlu, a.g.e., s. 1032.

15 Komisyon, a.g.e., s. 175.

16 Ferit Develliioğlu, a.g.e., s. 1212.

17 Ferit Develliioğlu, a.g.e., s. 1366.

18 Rüştü Bengül, **Eski Eserler Ansiklopedisi,** C. II, İstanbul 1979, s. 123

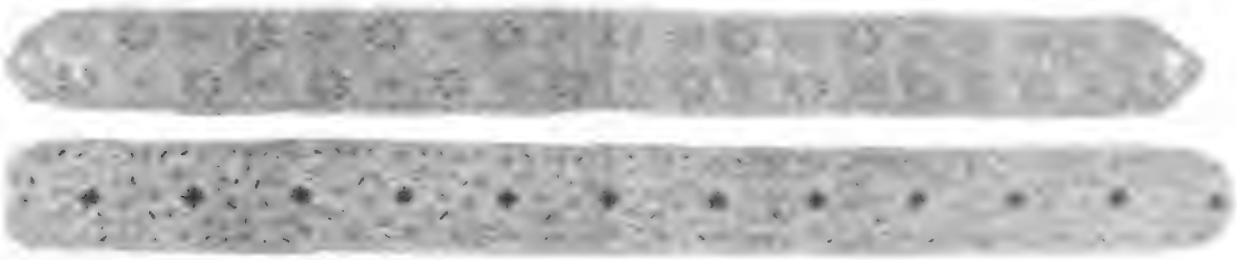

Yukarıda isimlerini sıraladığımız bu nadide kumaşlar rengârenktir. Bu renkler arasında özellikle sarı, yeşil, pembe, kırmızı, mavi ve siyah rengini daha fazla görmekteyiz.

Bir *frengî kırmızı atlas* sanur cânâ gören
'Arızı berk urur anuñ baglamış mahbûb reng
Zâtî

veya

Gezdirür her yan gözüm eşk üzre bagrum pâresi
Hil'at-ı gül-gûn ile rahş üzre cevlânın görüp
Fuzûlî

veya

Ol *âteşîn kabâ* ile itdükce cilve yâr
Olsa 'aceb mi mihr-i cihân-tâb hâk-sâr
Nedîm-i Kadîm

veya

Seyr ider gördüm o servi *erguvânî ton* giyer
Sebz olur serviñ libâsı pes neden *gül-gûn* giyer
Muhibbî

veya

Siyâh altunlular geymiş sipihr-i hüsne mâh olmış
Kul itmiş kendüye halkı ne 'âlî pâdişâh olmuş,
Yahyâ Beg

veya

Câme-i sebz ile her dem salın ey serv-i ra'nâ
Gün gibi yakma beni altunlu dibâlar geyüp
Yahyâ Beg

veya

Ne geyerse yaraşur ol gül-i ra'nâ geysün
Gâh *gül-gûnî kabâ* gâh *libâs-ı çemenî*
Yahyâ Beg

veya

Kırmızı câme geyüp âl ile öldürme beni
Çâk boyınca kana girmiş dimesün gören seni
Yahyâ Beg

veya

Kim ola ol'arûs ki rengîn yanagı var
Nârencî hûb hil'atı lu'lîn tuvagı var
Zâtî

veya

Sûsenî câme ile *gül-gûnî kabâdur* geydügin
Yaraşur dirsem saña cânâ bahâr-ı dil-güşâ
Zâtî

veya

Ol iki rengîn kabâ gûyâ bahârı itdi zeyn
Lâciverdi âl garrâ lâlelerle dil-berâ
Zâtî

veya

Geyüpdür *câme-i limonî* gûyâ kim iki merdüm
Sararmış za'f-ı tebden gözleri ey Zâtî cânânuñ
Zâtî

veya

Dahı üstinde ol zülf-i mutarrâ
Firengî miskî atlas oldı gûyâ
Yahyâ Beg

veya

Cânına 'âşıklaruñ olur kazâ-yı âsumân
Asumânî câmesin ol mâh-ı garrâlar geyüp
Yahyâ Beg

veya

Ak libâsını geyüp mânend-i mihr-i âsumân
Bir gümişden serve dönmiş sanki ol şûh-ı cânân
Yahyâ Beg

İncelediğimiz Divanlarda şairlerimizin bazen sevgilinin giyimini en ince ayrıntısına kadar tasvir ettiklerini görüyoruz.

Bâgda sünbül gibi *al egnüñe bir kara şâl*
Gül gibi yâ hod yeşil gey üstine içine âl
Yahyâ Beg

veya

Geymiş ol subh-ı cemâl *ak câme üzre âllar*
Mihrini arturmaga 'uşşâkuñ itmiş aller
Zâtî

veya

Cûy-ı pür-meve içre nîlûfer sanur cânâ gören
Mâ'i hârâ içine geysen libâs-ı asfarı
Zâtî

Kadın Giyimleri

a. pirâhen / pirehen / gönlek: Kadınlar vücutlarını bir kafes gibi saran ince ipekten yapılmış yaka kenarı altın veya kıymetli taşlarla işlenmiş "kafesi gönlek" i elbiselerinin altına giyerlerdir.

Gûyâ ki kafes içre öter tûtî-i gûyâ
Geyse *kafesî gönlegi* yâr itse tekellüm
Zâtî

veya

Yârı *gönlekçek* görüp seyr itdügin eller didi
Gör nice düşmüşdürür gül hırmeni üzre semen
Hayâlî Beg

veya

Giydüñ yine bir *pîrehen altunlu yakalı*
Hâle sanasın kim meh-i tâbânı kuşatdı
Zâtî

veya

Gerden-i sîmînüñ az altun ile örse n'ola
Dostum yeñi yakadur dahı bu *cevher yaka*
Zâtî

b. elbiseler-kaftanlar:

câme elbise

Bu gün ol kanlu dil-ber yine *gül-gûn câmeler* geymiş
'Aceb kaç 'âşık öldürdi kaçınuñ girdi kanına
Vasfî

derlik/terlik: üste giyilen ince elbise

Perîşân kalb ile ter gül temâşâ eyledüm anda
Nigâruñ geydügi gül-berg-i ter mânendi *terlikdür*
Hayâlî Beg

hil'at: eskiden padişah veya vezie tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan

Al hil'atlarla zeyn olmış kıyâmet kâmetüñ
Bezm–i hüsne kırmızı gül nahlı dikdi yâdigâr
Zâtî

kabâ: üste giyilen elbise, cübbe, kaftan

Demidür kanlar aglarsam eger ey çeşm-i pür-hûnum
Kabâ-yı âl geymişdür bu gün ol hadd-i gül-gûnum
Figânî

kaftan: etekleri uzun elbise

Geyüp *altunlu kaftanın* kamer-veş
Yakar irdügini mânend-i âteş
Yahyâ Beg

Bu elbiseleri etekleri uzun ve kolları geniştir. Düğmeleri "gümüş", "altın", "mutabbak" ve "âbile emvâcı reng"dir.

Yoluñda şol hâk olanlar yüzlerüñ sürsün deyü
Nâz-perverdüm *libâs-ı şîveyi uzun geyer*
Hayâlî Beg

veya

Sîne-i zerrîne kim muşt urduñ ey sîmîn-beden
Dest-i lutf ile *gümişden dügme takduñ* yakama
Zâtî

veya

Asumânî câme bu ben hâke hâkister yiter
Yakasına anuñ *altun dügmeler* ahker yiter
Zâtî

İpek veya saten üzerine altın veya gümüş işlemeli bir dîbâ örneği

veya

Yaraşur yârıuñ libâsında *mutabbak tügmeler*
Goncalarla sanki zeyn olmış vücûdı gülşeni
Yahyâ Beg

veya

Şehr-i gam virdi baña bir saru hârâ hil'at
Ki anuñ dügmeleri âbile emvâcı reng
Zâtî

Bu düğmeler elbiseye ya "çapraz" ya da "düz" bir şekilde dikilmişdir.

Câmeniñ tâ kim gümiş çaprazları saf bagladı
Yakamı çâk eyledüm tagıldı sabrum leşkeri
Zâtî

veya

Lebüñi emsem ilik gibi sîneye gelseñ
Hoş itdi *dırügme-i câmeñ gibi kenâr olsam*
Zâtî

Kadınlar bazen elbiselerinin üstüne "ridâ" örter ya da hırka giyerlerdi.

Aña kol tolayamaz zerrîn ridâdan gayrı bir kimse
O şûhuñ gerden-i sîmîn ini görüñ ne ser-keşdür
Zâtî

Gergef işleyen saraylı bir kadın

veya

Bir *siyeh hırka* geyüp salımış suya seccâde
Gül yüzüñde sünbülüñ halka kerâmet gösterür

Zâtî

Havaların soğumasıyla "kakum" ve "samur" gibi kürkler giydiklerini yine şiirden öğreniyoruz.

Sandum ki güneş ebr-i sefîd içine girmiş
Geymiş bu gün ol şâh-ı cemâl egnine kâkûm

Zâtî

ve

Havâ serd oldı germiyyetle hâlüñ şâhâ 'arz eyle
Hayâlî *vakt-i semmûr-u-vaşak hengâm-ı kâkûmdur*

Hayâlî Beg

c. kemerler: Bu yüzyılda kemerler altın veya gümüşten yapılmış, üzeri kıymetli taşlarla süslenmiştir.

İdenler sûr-ı nemdûdını manzar
Didi *sîmîn kemerlü* hûba beñzer

Yahyâ Beg

veya

Miyânuñı firâkuñla saramış kollar kocdur
Belinde sîm-ten dil-berüñ *zerrîn kemer* hoşdur

Hayâlî Beg

veya

Yine bil bagladı 'âşıkları öldürmek için
Ol *murassa' kemeri gör ki ne cevher kuşanur*

Zâtî

Kadınların bellerine "futa-şal" bağladıklarını da görmekteyiz.

Zâtiyâ gûyâ bulutdan görinür nîm âfitâb
Fûtasını kuşanup bil bagladukca hıdmete

Zâtî

d. ayakkabı ve terlikler:

edük: konçu kısa çizme, konçlu mest

Birisi iç-edükçi-oglı Hurrem
Edük gibi düşer pâyına 'âlem

Yahyâ Beg

başmak: ayakkabı

Ol âfet dostlar sanmañ geyüpdür *kırmızı başmak*
Basupdur kanuma bir pâre od olup yalın ayak

Zâtî

Kadında Saç, Başörtüsü ve Takı

a. saç: Divan şiirinde kadının saç rengi siyahtır. Ama sarı saçın da şiire girdiğini görüyoruz.

Şa'şa'a sanma eyâ meh çevresinde görinen
Sarı saçuñ gerden-i hûrşîde salmışdur kemend

Zâtî

Saçlar topuklara inecek kadar uzun ve kıvrım kıvrımdır.

Saçı ayagına urmış nakşı garrâ bir nigâr
Söyledükce beñzini 'uşşâkuñ eyler sâz çeng

Zâtî

İkiye ayırıp genelde ördükleri bu saçları altın iplerle bağlamaktadırlar.

Olurlar şevk-ı mey berle hem-âgûş
İdüp *zülfeyni târ-ı zerle ber-dûş*

Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

b. başörtüsü: Bu yüzyılda başörtüsü olarak dülbend, altın üsküf, külah, yelken takye, murassa taç kullanılmıştır. Dülbendler şerbeti, nil-gun, siyah ve kızıl renktedirler.

Şu dil-ber kim sarınmış *şerbeti mahbûb dülbendi*
Dili anuñ yakar şehdî emer şîri ezer kandi

Zâtî

veya

Görenler *nîl-gûn dülbend* ile ol yâr-ı meh-rûyı
Sanur dördüncü kat gökden göründi mihr-i rahşâni

Hayâlî Beg

veya

Ey şeb-i târîkde Mirrîhi görmek isteyen
Gör *siyeh vâlâ* ile çeşm-i meh-i tâbânumı

Zâtî

veya

Hat-ı 'anberle gün gibi yanagı
Kızıl vâlâda sankim misk uvagı

Yahyâ Beg

Dülbendlerin ucu iğne oyası ile yapılmış çeşitli güllerle süslenmiştir.

Fi'l-mesel burc-ı şerefde encüm-i seyyare-veş
Kırmızı güller begüm zînet virür dülbendüñe
Yahyâ Beg

Sarayda bulunan subayların başlarını sarış şekli kadınlar arasında bir moda olarak görülmektedir.

Kul itse kendüye dünyâyı bir şâh-ı cihân olsa
Selîmî sarsa dülbendin Süleymân-ı zamân olsa
Yahyâ Beg

Börk, külah ve üsküf atınla işlenmiş ve bunların üzerine çeşitli akışlar işlenmiştir.

Başına *altun üsküf* geyse ol mâh
Güneş gibi yakar dünyâyı her gâh
Yahyâ Beg

veya

Cemâlî şem'ine pervânemüz yandurmaga mûmuz
Gelürse meclise ol *dil-ber-i zerrîn-külâh* ahşâm
Hayâlî Beg

veya

Cevherî efser geyer sultân ile hem-ser olsam
Çıksa bezmüñde mey-i la'l-i Bedahşân olsam
Zâtî

c. takılar: Günümüz kadınından daha farklı bir estetik anlayışına sahip olan kadınlar, çiçeklerden yapılmış bir çemberi alınlarına takmaktadırlar.

Cebînine takup bir *istifânî*
Salar ziynetle devrâna figânı
Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

Bazen de başörtülerine turna teli, karanfil, lale ve gül gibi çiçekler iliştirmektedirler.

Güller sokınmış alnına düşmân gören didi
Yine müzeyyen eylemiş ancak kayalığı
Zâtî

veya

Lâle kim destâr-ı yâr üstinde kılmışdur karâr
Oldı gûyâ gökdeki kuyruklı yıldızdan nişân
Yahyâ Beg

veya

Bir yalın yüzlü güzel Rûmili şehbâzı gibi
Takdı turna teli sorgucını başına hilâl
Yahyâ Beg

Gerdana altın ve değerli taşlarla işlenmiş kolyeler veya altınla kaplanmış hamayil; kollarına ise "altun bâzûbend" takmaktadırlar.

Mutavvak san hamâme gerden-i mâh
Zer ü yâkûtla zeyn itmiş ol şâh
Abdî, Cemşîd ü Hûrşid

veya

Zerrîn hamâyilüñ kolını saldı boynuña

Bir atlas kumaş örneği

Ey sîm-ten meger ki mücerreb du'âsı var
Zâtî

veya

Düşdi sandum âb-ı cârî üzre 'aks-i âfitâb
Bakıcak *kolundagı altunlu bâzû-bendüñe*
Yahyâ Beg

Küpeler genelde gümüş, altın ve gevherdendir. Bazen de şeffaf incilerin kullanıldığını görmekteyiz.

'İd yâ hod bir güzel gül yüzlü sîmîn-ber durur
Kim hilâl olmış anuñ gûşına *sîmîn gûşvâr*
Vasfî

veya

Vasfına ben zerd-ü-lerzânuñ kulak tut dil-berâ
Yaraşur sîmîn-beden gûşuña *altun ditreyik*
Zâtî

veya

Necmdür sanki virür ol küpe gündüz şu'le
Gûşına takmış o meh bir *güher-i şeffâfi*

Yüzükler altından yapılmış ve değerli taşlarla süslenmiştir.

Hlka-i kaddümde bir gören nişân-ı sengüñi
Hâtem-i zerden nigîn-i lâciverdüñ var senüñ
Zâtî

Ayağa takılan "halhâl" altından veya gümüşten yapılmış yine kıymetli taşlarla süslenmiştir.

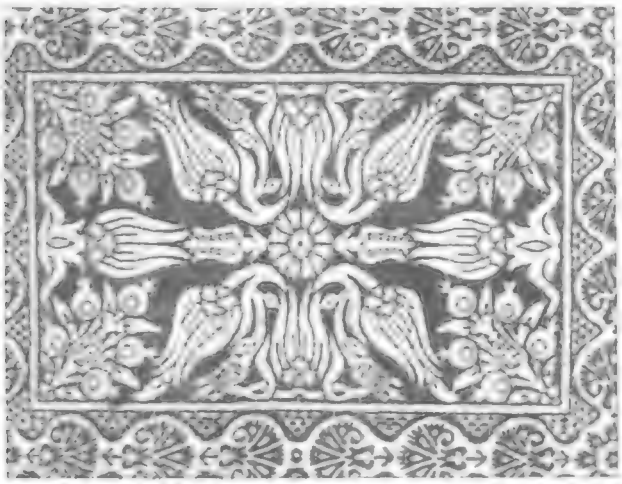

Eski kumaşlarda kullanılan bir desen

Olup hüsn ile bir mahbûb-ı zîbâ
Gümiş halhâldur pâyında deryha

Yahyâ Beg

veya

Eline kâse ala o *zerrîn halhâl*
Hilâl üzre hilâle gösterür kâl

Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd

veya

Bir iki mâh idi hümâyûn-fâl
Ol perî-rûy (u) *gevherîn-halhâl*

Abdî, Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hümâ

Sonuç

"Aynadaki hayal kendisini akseden eşyaya benzer. Edebiyat bu manada kültürün aynadaki aksine benzetilebilir."[19] Her ne kadar toplumun siyasi ve sosyal hayatı Divan şairi için bir gaye değil, bir araç olmuşsa da, hayat şiirde bazen en ince ayrıntısına kadar işlenirken bazen de bir iki kelime içine sıkıştırılmıştır.

Divan şairi yaşadığı dönemi, çevresini, devrinin başarılarını ya ad aksaklıklarını objektif veya subjektif bir gözle yansıtmayı -her zaman- başarmıştır. Toplum bütünüyle şiirin içine girmiştir.

Her fırsatta subjektif ve belirli kalıplardan dışarı çıkamadığı öne sürülerek saldırıya uğrayan Divan Edebiyatı, ne kadar kuralcı ve dar kalıplar içine sıkışmış olursa olsun eski Türk kültür ve medeniyetini bugünkünden farklı bir dil ile ifade etmektedir.

Bu çalışmamız ile Divan Edebiyatına "cemiyetten uzak, kendi içine kapanık bir edebiyat" diyen bazı araştırmacılarımıza katılmadığımızı da ifade etmek isteriz.

19 Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil,** Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 11

KAYNAKÇA

- Doç. Dr. Coşkun Ak. **Muhibbi Divanı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 712. Ankara 1987.
- Hasan Amid, **Ferheng-i Amid, Ferheng-i Mufassal u Musavver,** Tahran 1357.
- Nezih Başgelen, "Nicolas de Nicolay'ın Seyahatnamesi ve Gravurleri Kanunî Döneminde Bir Avrupa Casusu", **Gergedan,** Mart 1987, s. 50-55.
- Nurettin Rüştü Büngül. **Eski Eserler Ansiklopedisi,** I-II, İstanbul 1979.
- Dr. Mehmet Çavuşoğlu, **Yahyâ Bey Divanı, Tenkidli Basım,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2233, İstanbul 1977.
- Dr. Mehmet Çavuşoğlu, **Vasfi Divanı, Tenkidli Basım,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2209, İstanbul 1980.
- Dr. Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, **Zâtî Divanı Edisyonkritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı,** C. III, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3369, İstanbul 1987.
- Selma Delibaş, "Turk İşlemeleri", **Sanat,** Sayı 7, Nisan 1982, s. 140-145.
- Ferid Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Ankara 1982.
- Sadeddin Nüzhet Ergün, **Bâkî, Hayatı ve Şiirleri,** İstanbul 1935.
- Abdülbaki Gölpınarlı, **Fuzûlî Divanı, On-söz, Gazeller, Terkipler, Kıt'alar Rüba'iler, Lugatçe, Indeks, Fihrist,** İstanbul 1961.
- Osman Horata, **Nedîm-i Kadîm Divançesi,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 823, Ankara 1987.
- Yrd. Doç. Dr. Adnan İnce, "Abdî'nın Niyâz-nâme i Sa'd ü Hümâ'sı", **Fırat Universitesi Dergisi (Sosyal Bilimleri),** I (2), 1987, s. 155-206.
- Prof. Dr. Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil,** Dergah Yayınları, İstanbul 1983
- Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, **Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1181, Istanbul 1966.
- Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,** Ankara 1969.
- Komisyon, **Topkapı Sarayı Hazineleri Muhteşem Süleyman Çağı,** Berlin 1988.
- Nazan Kuloğlu, **Abdî'nin Cemşîd ü Hûrşîd Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme,** Elazığ 1989 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Doç. Dr. Sabahattin Küçük, "Bakî'nin Şiirlerinde Sosyal hayatın İzleri", **Türk Dünyası Araştırmaları,** Nisan 1989, s. 153-166.
- Ahmet Talay Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** I-II-III, İstanbul 1977.
- Sir. J.W. Redhause, **A Turkish And English Lexcion,** Beyrut 1980.
- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan **Zati Divanı (Edisyonkritik ve Transripsiyon), Gazeller Kısmı,** C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216, İstanbul 1967.
- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, **Zati Divanı (Edisyonkritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı,** C. II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları NoH 1216, İstanbul 1970.
- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, **Hayali Bey Divanı,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3, İstanbul 1970.
- Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, "Divan Edebiyatında Sanat Telakkisi", **Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler,** Atatürk Kültür Merkezi Yayını - Sayı: 45, Ankara 1990, s. 70-89.
- Dr. Hulya Tezcan, "16. Yüzyıldan 20. Yuzyıla Türk Kumaş Sanatı", **Türkiyemiz,** Hazıran 1989, s. 28-32.
- Dr. Hülya Tezcan, "Padişah Elbiseleri, Kumaşlar ve Halılar", **Sanat,** Nisan 1982, s. 103-110.
- Sabiha Tansuğ, "Anadolu'da Ayakkabı Kulturu", **Türkiyemiz,** Hazıran 1989, s. 39-45.

Yandı Gülüm Keten Helva!

ESER TUTEL

Yıllardan 1940 mıydı, yoksa ertesi yıl mıydı pek hatırlayamayacağım, bir gün babamla Çarşıkapı'dan geçiyorduk. Şimdiki alt geçitle, Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nin arasında bir yerde babam,

– "Gel evlâdım, şuradan birer kuş lokumu alalım," dedi.

O zamana kadar kuşlokumunun ne adını duymuşluğum var, ne de kendini görmüşlüğüm... Olsa olsa kuş biçiminde bir tür lokum olmalı diye düşündüm. Ama, önüne beyaz önlük bağlı adam tezgâhtan 10-12 santim kadar çapında yuvarlak iki kurabiye alıp kâğıda sarınca, bu kuşlokumu denen nesnenin kuş olmadığı gibi, lokum da olmadığını anladım.

Sokakta yiye yiye gitsek ya, hayır. O zamanlar İstanbul'da, sokakta yürürken ısıra ısıra bir şeyler yemek çok ayıp! Beyoğlu'nda, ancak görgüsüzlerin yürürken öte-beri atıştırdıklarını söylerdi bizimkiler. Sahiden de başında fötr şapka, sırtında palto, ayaklarında iskarpin, bir beyefendinin İstiklâl Caddesi'nde avurdunu şişire şişire fındık, fıstık, leblebi, üzüm yediğini görmenin imkânı yoktu dersem, doğrudur.

Sokakta Simit Yemek! Aman Ne Ayıp!

İstiklâl Caddesi'nde, ya da ne bileyim, Nişantaşı'nda, Teşvikiye'de, ancak üstü-başı gelişi-güzel, abur-cubur kimseler caddede yürürken bir şeyler atıştırırdı... Bir de okuldan çıkıp itişkakış eve dönerken biz, öğrenciler... Tünel'den çıkmış Taksim'e mi yürüyorsunuz? Beş kuruş verip Lion mağazasının yanıbaşında, Kallavi Sokağı'nın köşesindeki camekânlı simitçiden mis gibi susam kokan, sıcacık bir simit alıverirdik... Isırırdık kocaman bir parçayı çıtır çıtır orta yerinden... Kalanını da sokuştururduk paltomuzun dış cebine... Ondan sonra cebinden kopart kopart ye! Merak etmeyin, kimseler kötü gözle bakmazdı çoluk çocuğun ulu orta simit ya da sandviç yemesine... Avurdumuzu şişire şişire çiğner, yutardık simidi bir güzel... Cebinin içi susam kırıntısı dolarmış, ne beis, varsın dolsun! Astarını ters-yüz ederek şöyle bir silkeledik mi, ne simit kırıntısı kalırdı, ne de susam artığı...

Evet, kuşlokumu aldığımız yer –babamın deyişiyle– Cadde-i Kebir değildi, ama peder, sırası gelince Çarşıkapı da olsa, esnaf muhiti de olsa, yürürken bir şeyler yemenin zarafetten uzak olduğunu zamanı gelince ihsas edenlerdendi.

Bana, çaresiz tramvaya binip tâ Karaköy'deki yazıhaneye kadar sabretmek düştü. Babam, hanın odabaşısına iki de çay söyledikten sonra o önde, ben arkada yukarıya çıktık, içeriye girince de kâğıdı açıp kuşlokumlarını ortaya çıkarttık.

Kenarından şöyle bir ısırdım: Hafif tatlı, sanki sakızlı gibi, bir cins kurabiye idi. Çok sevdiğim simidin yeri başkaydı, ama bu kuş lokumu denen kurabiye de fena değildi hani. Çarşıkapı'dan bir daha geçecek olursak, alması için babama hatırlatmaya değerdi.

Kuşlokumunu Ara ki Bulasın

Aradan yıllar geçti. Çalıştığım dergi Çemberlitaş'ta olduğu için sık sık Çarşıkapı'dan yürüyerek geçtiğim oluyordu. Ama inanın, o dükkânı bulup da kuşlokumu almak nedendir bilmem, hiç aklıma gelmedi.

Birkaç yıl önce bir gün yine oradan geçiyordum ki, vitrininde birkaç tepsi baklava, kadayıf; kenarlarda da

1930'lu yıllarda İstanbul'da bir helvacı dükkânı

sıra sıra kola ve renkli gazoz şişeleri dizili alaturka bir tatlıcı görünce, aklıma, yıllar önceki kuşlokumunu yapan dükkânı sormak geldi.

Baktım, benim yaşlarımda biri baklava tartıyor. Ona, yıllar önce, buralarda bir dükkânda kuşlokumu diye yumurtalı, az şekerli bir kurabiye yediğimi söyledim. O dükkânın nerede olduğunu sordum.

– "Burasıydı efendim," demez mi tatlıcı! "O zamanlar ben daha çocuktum, bütün tatlıları, kurabiyeleri hep babam yapardı. Ama bizlere nasıl yapıldığını nedense hiç öğretmedi. Kendi de rahmetli oldu. Kaç kere denedimse de bir türlü kıvamını tutturamadım. Bugün sanmıyorum ki bir başkası yapıyor olsun."

– "Yazık, çok yazık," dedim. "Desenize, kuşlokumu da ötekiler gibi kayıplara karıştı!"

– "Karıştı, beyim, karıştı. Ona varıncaya kadar neler, neler karışmadı ki..."

Sahi, aradan geçen yarım yüzyılı aşkın zaman boyunca neler kayıplara karışmadı ki... Bakıyorum da, meğer 1940'lı yıllardan bu yana, İstanbul'da ne çok şey zaman içinde elini eteğini çekerek yok olup gitmiş... Hem de bir çoğu bir daha geri dönmemecesine!

Caddeler, evler, camiler, minareler bu yok olanların sadece göze gözükenleri. Peki ya gözükmeyenler? Ya, unutularak geçmiş zamanın karanlıklarında gözden uzaklaşıp büsbütün silinenler?

Anasonlu Gevrekten Sakız Tatlısına...

İşte, ilk aklıma gelenlerden biri, sırra kadem basan şu kuşlokumu. Peki, ya mis gibi anason kokan, el kadar, kenarları kalın, ortası pütür pütür "anasonlu gevrek"? Fırın fırın dolaş ki, eskisi gibi yapılanını bulabilesin! Anasonu o kadar bol olurdu ki, bir ahbabımız, Balıkpazarı'ndaki Üç Yıldız şekercisinden aldığımız gevreklerden yediği zaman, "Bu ne anason bolluğu... Ne zaman yesem, bir duble rakı içmiş kadar oluyorum!" derdi. Bu gevrekler gerçekten çok lezzetliydi, yerken nefis bir anason kokusu genzinizi doldururdu.

Ya bembeyaz, sakız kokan "sakız tatlısı"? O da zaman içinde yoklara karıştı. Daha çok eski Rum evlerinde yapılır, itibarlı misafirlere ikram edilirdi. Nasıl mı yapılırdı? Hiç anlamam ama, meraklıları bir fikir edinirler sanırım: Başlıca malzemesi sakız ve şekerden oluşuyor. Tabii yeterince su, gerektiği kadar da limon... Şerbeti iyice ağdalaşıncaya kadar kaynatacak, sonra içine limon sıkarak ateşten indireceksiniz. Bu macunu ılık hale gelinceye kadar kaşıkla, ama aslında bitmek tükenmek bilmeyen bir sabırla çevirecek, çevirecek, çevireceksiniz.

İşin bir de püf noktası var: O da hep aynı yönde çevirmek! Ağda beyazlaşmaya başlayınca da içine sakızı atacaksınız. Macun haline gelinceye kadar hep çevirmeye devam edecek, tatlı kıvamını bulunca da çevirmeyi bırakıp kaplara dökeceksiniz. Bu gibi işleri sevenler için nisbeten kolay bir tatlı... İzmir'de, Çeşme'de küçük kavanozlar içinde satıyorlar. Satıyorlar ama, ne tadı tat, ne kokusu koku... Nerede çocukken misafirliklerde yediğim o nefis sakız tatlıları, nerede Çeşme'de sakız tatlısı niyetine aldıklarım...

O yıllarda bizim çevremizdeki Türk evlerinde çikolata ile likör ikram edildiğini de pek hatırlamıyorum. Babamın Karamanlı Rum ahbapları başta olmak üzere, öteki Rum evlerinde, ziyarete gittiğimizde çoğu zaman likör ikram ederlerdi.

O zamanın modası, likör kadehleri, kristal değil de gümüş olurdu. Büyükler ince uzun sapından tutar, likörü bir dikişte içip bitirirlerdi. Ben de öyle yapmaya çalışırdım, boğazım yanardı, öksürmeye başlardım. Tabii, hemen ağzımıza ikram edilen çikolatalardan atardık.

Asıl ilgi çekici yanı, likörün bizzat evin hanımı tarafından yapılmış olmasıydı. İnhisar likörlerinden de ikram ederlerdi, ama önemi yoktu bunun. Eğer tutulan likör evde yapılmışsa,

– "Ben yaptım, bakalım beğenecek misiniz?"

derlerdi. Arkasından da hanım hanıma bir likör tarifi faslı başlardı.

En güzeli vişne likörü olurdu. Kimbilir, belki de vişneyi çok sevdiğim için hep vişne likörü ikram edilsin isterdim. Tepeüstü, Sinemköy ve Kurtuluş'taki antikacı, daha doğrusu eski eşya satan dükkânların vitrinlerinde hâlâ bu uzun saplı gümüş kadehlerden görüyorum. Kimbilir nerede, hangi yıllarda, hangi ailelerde kullanılmış...

Rum ahbaplarımıza gittiğimiz zaman, evin kızı ya da gelini kaşla göz arasında ortadan kaybolur, çok geçmeden elinde tepsi, tepside su dolu, zarflı, kulplu kocaman bardaklar, bir de zarif bir kâse dolusu sakız tatlısı, içeri giriverirdi. Evden her seferinde bizlere sıkı sıkı, özellikle bana tembih ederlerdi:

– "Tatlıdan bir kaşık al, sakın ikinci bir kez daha almaya kalkışma!"

– "Niçin?"

diye sormaz, soramazdık. Çünkü, "Ağzına soktuğunuz kaşığı tatlıya bir daha daldırırsan, başkaları senin artığını mı yiyecek?" diye paylanacağımızı çok iyi bilirdik.

Bugün bile İstanbul sokaklarının vazgeçilmez mısır satıcıları

İkram Reçeli Değil, Heyecan Fırtınası

Kaşıklardan biriyle tatlıdan alıp üstümüze, başımıza damlatmamaya çalışarak ağzımıza götürür, sonra zarflı bardaklardan birini kulpundan tutarak sudan –aslâ dibine kadar değil– biraz içer ve tatlı kaşığını kenardaki su dolu bardağın içine bırakırdık. Eğer tatlıyı tepsiye damlatmamış, kocaman bardaktaki suyu ağzımızın kenarından sızdırmamış ve de kaşığı doğru bardağa bırakmışsak, vartayı atlatmış sayılırdık. Bu heyecan fırtınasının, hiç olmazsa bir dahaki misafirliğe kadar dinmiş olmasının verdiği rahatlık, kimbilir belki de yüzümüzden okunurdu.

Bazen sakız tatlısı yerine portakal ya da turunç reçeli ikram edilirdi ki, bir kaşık yedikten sonra kaşığımı ikinci kez daldırmak talihsizliğinde bulunduğum, işte bu portakal reçeli olmuştu. Gerçekten de çok güzel yapılmış reçellerdi bunlar, evin hanımı için gerçek bir öğünme vesilesiydi. Yafa portakalının kabukları rengini kaybetmeyecek şekilde biraz rendeledikten sonra soyulur, hilâl şeklinde kesilir ve su kaynayan bir tencerede biraz haşlanırdı. Reçel yapmasını bilenlere burada bir de ben tarif edecek değilim herhalde...

Ama, bugün o kalın kabuklu eski Yafa portakallarından ha deyince bulabilir misiniz acaba? Şimdi varsa, yoksa, Washington portakalı marketlerde, manavlarda! Soyarken bir de cücüğü çıkmıyor mu, alt tarafında! İşte ona illet oluyorum, her portakal soyuşumda!...

Geçen yaz, Manavgat pazarında bir köylü, bahçesindeki ağaçlardan topladığı, gösterişsiz, kara-kuru, toztoprak içinde birkaç portakalı satmak için nasıl da bana dil dökmüştü.

– "Bir tanesini keseyim de tadına bak beyim. Bugün almazsan, yarın bulamazsın!"

Paslı çakısıyla bir tanesini ortasından kesivermiş, bir yarısını şarrr! diye yere sıkarken, öteki yarısını da bizim hanıma uzatıvermişti. Almamak için direnmeme rağmen sonunda bir kilo almak zorunda kalmıştım. Keşke iki, üç kilo alsaymışım. Ne zamandır ağız tadıyla böyle bir portakal yememiştim. İncecik kabukluydu, kolaycacık soyuluyordu, şerbet gibiydi ve en güzel tarafı, altında cücüğü de yoktu! Aynen çocukluğumdaki portakallardandı. Meğer elli yıl önce ne lezzetli meyveler yemişiz de farkına varmamışız. Hem lezzetli, üstelik de hormonsuz, hilesiz, hurdasız... Elmanın starkingini, goldenini henüz duymamıştık, ama Amasyası, Sapancası, feriki, yeterdi de artardı bize...

Konu meyvalardan açılınca, aklıma Zekeriyaköy'ün o eşsiz kirazları geldi.

Madalyası da Vardı, Ama Napolyon Değildi

Zekeriyaköy'deki uzak akrabalarımız, her yıl Mayıs sonunda Beyoğlu, Balıkpazarı'ndaki evimize koca bir sepet kiraz gönderirlerdi: Halis İstanbul kirazı! Koyu fesrenginde, koca-

man kocaman, bal gibi tatlı kirazlar. Meğer bu kirazlar her yıl köyde yapılan şenlikte madalya kazanırmış.

Şimdi de mevsiminde, kocaman, neredeyse can eriği kadar, kara kara kirazlar yok mu? Âlâsı var: Napolyon kirazı diyorlar. Ama ne tadı var, ne de kokusu. Üstelik yerken de ağızda gırç gırç ediyor. Ateş pahası olması da, cabası! Bir de sarı kiraz vardı ki, bal gibi olurdu. Ona da artık eskisi gibi sık rastlanmıyor. Sorarım size, kimler kıydı Zekeriyaköy'ün, Beylerbeyi sırtlarının, İzmit'in, Yarımca'nın o güzelim o bal gibi tatlı kirazlarına? Bugünküler hep hormonlu ve de tat özürlü...

Peki, o narin, nazenin Osmanlı çileğine ne oldu dersiniz? Hani o bir kilo alındı mı, aroması bütün mutfağa sinen Arnavutköy çileği? Şimdi varsa, yoksa, her yerde neredeyse elma kadar, kokusuz, lezzetsiz, et gibi, Frenk çileği! Bolca pudra şekerine bulamadan yenmiyor. (O pudra şekerinin yarısından fazlası da un ya da nişasta karışımı gibi bir şey ya...) Frenk çileği ne yerken insana zevk veriyor, ne de reçeli bir şeye benziyor.

Etiler'de oturduğum yıllarda bir gün bizim manava bir, iki kilo da olsa Arnavutköy çileğinden bulup bulamayacağını sormuştum da, bana şu cevabı vermişti:

– "Beyim, boşuna arama bulamazsın. Neden diye de bana sorma, o çileklerin yetiştirildiği tarlaları bozup, yerine onar katlı apartman dikenlere sor!"

Gerçekten de Arnavutköy'ün, Bebek'in arkasındaki sırtlarda yetiştirilirdi Osmanlı çileği. Yirmi beş yıldır hiç Etiler'de, Akatlar'da, Nisbetiye çevresinde çilek tarlası gördünüz mü siz? Çaresiz, o mis gibi kokulu nefis çileğe de güle güle demek zorunda kaldık. Tıpkı topatan kavununa dediğimiz gibi. Şimdiki çocukların yüzünü bile gördüklerinden şüphe ettiğim topatan kavunu, meğer kumlu toprağı severmiş. Daha çok Kumburgaz'da yol boyunca uzanan tarlalarda yetiştirilen bu açık sarı, uzunca, ince kabuklu, güzel kokulu kavunu, pek tatlı olmadığından çok kimse pudra şekeri serperek yerdi. Ama kokusuna diyecek yoktu! O tarlalar, 60'lı yıllardan itibaren baştan sona, mantar gibi bitiveren sitelerle dolmaya başlayınca bir de baktık ki topatan kavunu da İstanbul'dan elini, ayağını çekivermiş.

1930'lu yıllarda bir manav (Fotoğraf: Selahattin Giz)

Ya karpuz? Kesilince içi kıpkırmızı çıkan, kocaman kocaman siyah çekirdekli karpuzların yerini de artık Amerikan isimlisi aldı:

– "Vaşington bunlar! Kurabiye! Kurabiye!"

Eskiden sarı çıkan karpuzlar da vardı, çekirdeklerinde Allah yazılı olanı da... Beyaz çekirdeğinin üzerinde siyah renkte birtakım çizgiler bulunurdu ki, bunu eskiler, eski harflerle Allah ya da Lillah yazısına benzetirdi. Ama bugün ara ki sarı karpuzu bulasın, ya da çekirdekleri yazılı olanını...

Gelelim Şimdi de Çavuşüzümüne...

Bu üzüme çavuş rütbesini lâyık görmek, yapılabilecek en büyük haksızlıktır, diye düşünürüm. Üzümlerin kralıdır çavuşüzümü! Seyrek salkımlı, üstü lekeli bal sarısı, incecik kabuklu, bol sulu, mis kokulu bir üzümdür çavuşüzümü. Aslında üzümlerin kralı olduğu gibi, kralların üzümüdür çavuşüzümü!

Son on beş yıldır, üzümlerin kralına da öyle bir kıydılar ki, ne kıyış! Artık o da giderek kayıplara karışıyor. Her yaz, Ağustos'un ikinci yarısında, fazla değil, hepsi hepsi on, on beş gün içinde büyük manavlarda boy gösteren sözde çavuşüzümlerinden paraya kıyıp üç dört kilo alabilirseniz, ne âlâ... Onların da o eski güzelim çavuşüzümüyle pek bir ilgisi kalmadı ya... Olsa olsa dördüncü, beşinci kuşaktan uzak akraba... İnanın, çavuş, Bozcaada'da bile kolay kolay bulunmuyor. Aslında ince kabuklu ve sulu olduğu için sevkedilmesi de zor, muhafazası da... Gerçekten dayanıksız bir üzüm türü. Ne diyelim? Az da olsa, zar, zor bulunuyor ya...

Eskiden Moda'dan bütün Kalamış koyu, Selâmiçeşme Çiftehavuzlar'dan Bostancı'ya, hatta Yakacık'a kadar uzanan çavuşüzümü bağlarının yerinde bugün en azından 3-4 milyon kişinin yaşadığı semtler yeralı-

Kolalı vb. içeceklerin olmadığı dönemlerde İstanbul'da bir şerbetçi.

yor. Çavuş varken, ne yapıncaka bakılırmış, ne müşküleye, ne çekirdeksize, ne de melez türlerine... Şehir içindeki bağlar, bahçeler, meyve ağaçları, çiçek tarhları zaman içinde yokolunca, bugünkü geldiğimiz noktaya hiç şaşmamamız gerekiyor.

İstanbullu Eski Damak Lezzetini Kaybediyor

Evet, İstanbullular artık yüzlerce yıl boyunca oluşmuş eski damak lezzetini de kaybediyor. Evlerde yapılan şerbetler, şuruplar, şıralar, murabbalar şimdi yerlerini teneke kutu ya da şişe içindeki içeceklere bıraktı. Şurupla şerbetin farkını bilenler bile azınlıkta kaldı.

Bugün hangi çalışan kadın gelincik toplayıp da gelincik şurubu yapabiliyor? Ya murabba? O da nesi, diyenlere söyleyelim: Kaynatılıp iyice kıvamı tutturulduktan sonra donduruları meyva suyu. Bir bakıma meyva suyu konsantresi. Bir tek kaldı, o da limonata. Bırakın şurubu, murabbayı, kaç evde koruk şerbeti, nar şerbeti, turunç şerbeti yapılıyor? Alt tarafı meyva suyunu şekerli suyla karıştırmaktan ibaret, ama kim koruk toplayacak? Kim tek tek nar ayıklayacak ya da kim manav manav dolaşıp turunç arayacak?

Yaz gelince hâlâ tükenmez yapanlar var mı, merak ediyorum. Tükenmez denince genç kuşakların gözlerinin önüne, mavi ya da kırmızı yazan ucuz kalemler geldiğinden eminim. Daha çok İzmir ve çevresinde yapılan tükenmez, hafif ekşitilmiş bir tür meyva suyuydu. Musluklu bir küpün içine üzüm, elma, armut, şeftali, kavun, hatta muşmula gibi sulu meyveler dilim dilim konulur, isteyenler yeterince şeker de serperlerdi. Meyvelerin suyu tahammür edip kıvamını bulunca alttaki musluğu açıp, bardak bardak içerler, ama üstten içildiği kadar da su ilâve ederlerdi. Çevir musluğu, doldur bardağı; aç kapağını, boşalt suyu! Sanki, Con Amca'nın meşhur devridaim makinesi!

Lezzetleri iyi de, İçlerinde ne Var Acaba?

Bugün ise varsa gazoz, yoksa kola! İçinde neler olduğu kutunun üstünde ya da şişenin kenarında, sıra sıra yazılı. Ama aşkolsun anlayabilene: Asitliği düzenleyici maddelerden, bozulmayı önleyici maddelere kadar maşallah hepsi satır satır yazıyor. Meşrubatın kendi formülü ise zaten sır, asla açıklanmıyor. Sanırsın ki, aile, belki de devlet sırrı! Peki, içindeki o kimyasal maddelerin aslı, astarı? Yalnız meşrubat mı? Sütler de, yoğurtlar da... İnsanoğlu, doğadan uzaklaştıkça, başına geleceklere gözlerini yummakta nedense kararlı, ısrarlı...

Yandı gülüm ketenhelva! Yandı ki, ne yandı? Bizler en iyilerini yedik, içtik, doğrusu acıyorum yeni kuşaklara...

Galatasaray'daki Levent Büfe'nin "atom" dediğimiz, içi tereyağlı, kaşar peynirli, reçelli, mis gibi ekmek mayası kokan sandviçlerinin lezzeti hâlâ damağımda... Tünel'deki Mandıra'nın yaptığı kıtır kıtır, bol kırmızı biberli "sıcak sandviç"lerinin hatırlayanların yaşı, eminim altmışın üzerinde...

En güzelini Tepebaşı'nda, Bristol Oteli'nin oralarda, Şehir Pastanesi'ndeki Rum ustanın vitrine dizdiği üç köşe, üç köşe "Trigona"lar, nerelere kayboldunuz? Nasılsa İstiklâl Caddesi'ndeki İnci Pastanesi'nin hâlâ yapmayı sürdürdüğü "Profiterol" eski lezzetini pek vermese bile, şükür ki daha kayıplara karışmadı.

Ne yapalım, Beyoğlu'ndaki pek çok güzel şey yok oluyor, kayıplara karışıyor, sırra kadem basıyor, kendini unutturuyor. Anlaşılan eski İstanbullular gibi onların da nesli kuruyor.

Bir gün, yayınlamakta olduğumuz tarih dergisine çok ilgimi çeken bir mektup gelmişti. Yaşlıca bir beyefendi tarafından yazıldığını tahmin ettiğim mektupta şöyle deniyordu:

"Birecik'te, kelaynak adlı bir kuş türünün soyu tükeniyormuş, diye okudum. İnanın, çok üzüldüm. Sonra da, herkesin ayağa kalkarak bu kuşcağızlara sahip çıkmasına çok sevindim. Keşke hepimiz elbirliğiyle harekete geçip bu kuşcağızların soylarının tükenmesini engelleyebilsek, dedim... Ama sıkı durun, bir başka şeyin daha nesli tükenmek üzere, lâkin kimsecikler kılını bile kıpırdatmıyor. Ne mi bu nesli tükenen şey? Söyleyeyim: Eski İstanbul efendisi, efendim. Eski İstanbul efendisi!"

Ne dersiniz? Çoktan tükendi bile..

Gül Baba Türbesinde Düşünceler -III

GYULA GERMANUS

Müslümanlarda ulusal özbilinç gelişmemiştir. dinî hukukun yasalara bağladığı Ortaçağ ruhuna karşılık gelen homojen dünya düzeninde mevki olarak ve nitelik olarak her Müslüman yaratıcı Tanrı önünde eşittir. İslâm'ın misyonu Tanrı'nın ülkesini yeryüzünde yaratmaktı ve kendi sınırları içerisinde ulusal negativizmi temel alan ideal bir devlet *(dâr-ül-İslâm)* meydana getirmiştir. Dâr-ül-İslâm ortaçağ Hıristiyan kilisesinde de ifade bulan ütopik dünya vatandaşlığı yönünde atılmış bir adımdır. Reddedilemez ki, insanın doğasında gizli olan kısımlara ayrılma, etkisini İslâm tarihinde de güçlü bir biçimde hissettirmiştir. Hicretin[40] ilk yüzyılında Arap gururu aşırı şekilde kendini göstermiş, güney ve kuzeydeki Arap kabilelerinin çekişmesi daha uzaklardaki İspanya'da bile sürmüştür. Şi'a hareketi sonucunda Fars özbilinci de uyanmıştır ve Abbasi Halifeliği'nin[41] zafere ulaşmasında bu ırk ayrılığının önemli payı olmuştur, ama ortodoks İslâm, ulusların özerkliğini ve ulusal gururu tanımamıştır, hattâ onu zarara uğratmıştır. İslâm'ın etik-politik birliği kendi yanındaki başka faktörlere tahammül etmemiştir ve halkların farklılığını *(sı'ub)* sadece önemsiz görüntüsel bir etken ve kesinlikle *maddi* karakterli saymıştır. Tanrı katında ve doğal olarak insan mantığı karşısında da ortaçağın dinî-ahlâkî kavrayışına göre sadece mü'min (Müslüman) ve Müslüman olmayan var olmuştur. Müslüman insan, Tanrı niyetini tanıyan ve kendini ona adayan kişidir. Tanrı'nın yasası ve hakkı tam anlamıyla ona dairdir, onun koruması altında olmanın zevkini çıkarır ve onun tam ciddiyetini hisseder. Ahlâkî sorumluluğunun bilincinde olması ve ona göre davranması gerekir. İslâm devletinin dürüst bir vatandaşı olarak, dininin yasalarını tanıması ve saygı göstermesi gerekir. "İyi Müslüman," XX. yüzyılın diline çevrildiğinde "İyi yurtsever" anlamına gelir. Müslüman olmayanları iki gruba ayırmışlardır. İlk gruba "ehl-i kitap" girer, yani kendisine vahiy inmiş dinlerin mü'minleri (Yahudiler, Hıristiyanlar, Zerdüştler), İslâm devletinde bunlara anlaşma temelinde tahammül gösterilmiştir, mallarını koruyabilmişler ve dinlerinin gereklerini uygulayabilmişlerdir, ama propaganda yapamamışlardır. İslâm devleti ve onun şer'î yasaları karşısında hukuksal sorumlulukları Müslümanlardan daha azdı ve rahatsız edilmemişlerdi. Diğer grup ise Tanrı'nın birliğini tanımayan putperestler kitlesidir ve İslâm bunlara karşı insaf tanımamıştır. Bunlar, yok oluncaya ya da İslâm'a dönünceye kadar sürülmesi gereken *kâfirler*'dir (gâvur). Bu sert kurallar altından vahiy sahibi dinlerin müminleri arasına dahil olmayan Hinduları koşullar dolayısıyla çıkarmışlardır ve onlara Hıristiyanlara davrandıkları gibi davranmışlardır.

Bu dinî-ahlâkî anlayış her ne kadar insanların sınıflandırılmasında dil, ırk, kısacası fiziksel özelliklere göre olan ayrımdan daha sempatikse de ulusal devletlerin ve özellikle ulusal özbilincin gelişmesine, yerel, coğrafi, daha dar toplumsal ve ekonomik çıkar çevrelerinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ticarî yolların çoğalması ve sömürgelerin oluşmasıyla Avrupa halkı mal sahibi olmaya başlamıştır. Sömürgeciler ve tüccarlar, şoval-

40 622'de Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü; Müslüman takviminin başlangıcı. "Muhammed'in koşusu" olarak da anılır.

41 750-1258 arasındaki bir Arap Hanedanlığı, payitahtları Bağdat idi. Abbasiler Şam merkezli Emevî hanedanlığının yerini almışlardır.

Yazarın ziyaret ettiği yıllarda Mekke'de bir kahve

yeler ve soylular arasından çıkmamış, tam tersine özgür kariyerlerinde kazandıkları zenginlikleriyle kendilerini merkezî iktidardan bağımsızlaştıran en aşağı halk sınıfının çocuklarından oluşmuştur. Sömürgeler ise ülkelerinde dinî ya da politik olarak kovuşturmaya uğrayanların yurtdışına çıkışına fırsat ermiştir. Müslümanların bu tür bir göç için fırsatları olmamıştır, ama (ve bu çok daha önemlidir) yurtdışına göç etmekle de değişmezlerdi, çünkü İslâm'ın kapalı şer'î hukukunun sert bir biçimde uygulanmasına aynı yurtta kalan arkadaşları gibi amansız bir biçimde sarılırlardı. Bunu şu örnekten anlamak mümkündür: XVII. yüzyılın sonundan beri Avrupa hâkimiyeti altına giren Müslümanlar doğdukları yerleri bırakmayı tercih etmişler ve kendilerine yabancı bir hakimiyet altına girmemek için *dâr ül-İslâm*'a geri dönmüşlerdir. Onları geri çekilmekte olan Müslüman Türk orduları yanında sığınmacılar olarak geri dönmelerine tam olarak şer'î yasalardan dolayı yurt sevgisinin gerçekleşmemesi, bireysel özbilinç ve mutlu olma isteği hazırlamıştır. Hindistan'da ise Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra incinmiş bir şekilde günlük hayattan çekilmişler ve meydanı büyük bir istekle kendilerini İngiliz-Avrupa kültürünün özümsenmesine veren Hindu'lara bırakmışlardır.

Müslümanların içinde bulundukları ruhsal yük XVII. yüzyıldan başlayarak giderek daha da ön plana çıkar. dinî savaşlar savunma savaşları haline gelmiştir, İslâm'ın organik bütünlüğü yıkılmış ve yerine ulusal özbilinç geçememiştir. Bu ulusal özbilinç yeni Avrupa'ya yeni bir toplumsal lokomotif güç vermiştir, bunun yanında insan kitlelerini daha çabuk kontrol edilebilen, yerel coğrafi, ekonomik ve toplumsal ilişkileri çok daha dikkate alan bir kavram altında, ulus kavramı altında toplamıştır. Bu toplama, tarihin her döneminde kendiliğinden verilmiştir ve her emperyalizm yerel gruplar ve bütün arasında mevcut olan çıkar çelişkisiyle mücadele etmiştir, ama sadece yeniçağ nasyonalizmi bilinçli olarak halkları metafizikte, ötedünyaya ilişkin ödüllendirme ve cezalandırmayla doğrudan doğruya ilişki içinde olmayan materyalist bir temel üzerinde organize etmiştir. Nasyonalizm, hukuku zorunluluktan daha öncelikli saymıştır, bundan dolayı özgürlük (herhangi bir bağlılıktan kurtulma) parolasıyla halkları cezbetmiştir. Avrupa biliminin gelişimi özgür araştırmaya doğru dolaylı olarak insan özsaygısının ve gururunun dinin her şeye kadir olduğuna dayanan inanca sırt çeviren ve dünyevi hayatı mümkün olduğunca verimlileştirme yolunda düzenlemeyi isteyen formunu da kendisiyle beraber getirmiştir.

Nasyonalizm kendi bilinçaltındaki materyalizmiyle Doğu karşısında Avrupa halklarına muazzam bir avantaj sağlamıştır. Ulus düşüncesi insan karakterini dünyevî despotları karşısında daha sert bir direnişe hazırlamıştır. Avrupa'da halk Papalık'a karşı, yabancı kökenli despotlara karşı ayaklanırken ve XVI. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar derece derece ulusal devletler kurulurken Müslümanlar hiçbir şikâyet sözcüğü olmaksızın en koyu baskıya, ekonomik ve ahlâkî yağmaya boyun eğmişlerdir. Kadere boyun eğme anlamına gelen *kısmet* bir deyim haline gelmiş ve hatalı olarak İslâm öğretileriyle ilişkilendirilmiştir. İslâm, işi ve erdemleri ödüllendirmektedir ve ötedünyaya ilişkin refah dünyevî yaşam sırasında işlenen dürüst, yasaya saygılı davranışların bir sonucudur. Doğuda gördüğümüz fatalizm İslâm öğretilerinden kaynaklanmamaktadır (Rus halkının her şeye sabır gösteren *nicsevósu*[42] çok daha ağır bir fatalizmdir, oysa Kalvinistlerin *predestinasyon*[43] öğretisine göre aynı Müslümanlar gibi vazgeçici, her şeye boyun eğer olmak gerekir), tersine Doğu insanının yüzlerce yıllık ezilmişliğinin bir sonucudur.

Sayı oranlarını incelediğimiz za-

42 Rus edebiyatında da sıklıkla yazıları Çar baskısı dönemlerinde aristokratik "oblomovizm"le özdeşleşmiş razı olma.

43 Alınyazısı, yazgı, kader (çev.)

man İslâm'ın bugünkü Hıristiyan Avrupa karşısındaki dezavantajlı durumu daha da acıklı renklerle kendini göstermektedir. Avrupa kültürü almış Hıristiyanların sayısını halksayımı verileri ışığında kesin olarak bilirken Müslümanların sayısı konusunda hiçbir kesin bilgimiz yoktur. Ayrıntılarda bile birbirlerinden oldukça farklılıklar gösteren tahminler genel olarak 250-300 milyon arasında oynamaktadır.[44]

Doğu insanının fantazisi sayıları bile abartmayı sever; Müslümanların sayısını inanılmaz bir biçimde şişirmektedirler; özellikle Sibirya, Çin, Malezya ve Afrika'nın içleri gibi Avrupa'nın kontrolü altında olmayan bölgelerde. Oysa şu kesindir ki, temel olarak en yüksek tahmini alsak bile Müslümanların aynı sayıdaki milyonlarını Hıristiyan milyonlarıyla karşılaştırırsak ekonomik ve kültürel açıdan üzüntü verici sonuçlara ulaşırız. Müslümanların büyük bir çoğunluğu (belki de % 95) tamamen mülksüz ve eğitimsizdir. Bu ekonomik ve kültürel gerikalmışlık en önemli ülkelerde bile korku vericidir: Mısır'da, Suriye'de, Hindistan'da, Türkiye'de (bu sonuncuda Arap alfabesinin kullanıldığı dönemde) erkek okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 80, kadınların oranı ise % 95'lere çıkmaktadır. Mal paylaşımı da aynı oranda tek yönlüdür. İslâm'a inananların sayısını bu açıdan inceleyecek olursak İslâm dünyasının günümüzdeki çöküşü ve zayıflığı şaşkınlık verici bir şekilde kendini gösterir.[45]

Bugün İslâm dünyası yine eskiden olduğu gibi Hıristiyan dünyasıyla savaş içindedir, ama bir yandan ekonomik ve kültürel silahların zayıflığı, öte yandan Avrupalılar'ın şüphe götürmez üstünlüğü, İslâm ülkelerinde her türlü aktif ya da pasif başkaldırıyı daha başlangıçta başarısızlığa mahkûm etmiştir.

Kahire'de kale, arkada Mehmet Ali Paşa Camisi

İslâm'ın kendi içerisinde, Avrupa'dan ayrılarak yenileneceği, Afrika'da ve Asya'da bir tehlike olarak kendi kültürüyle ülkelerinden Avrupa politik iktidarını çıkaracağı düşüncesi, Sudan'daki Mehdi hareketinde[46] ve Arabistan'daki Vahabî puritanizminde[47] vücut bulmuştur. Mehdi hareketi sonucunda İngiliz-Mısır ordularına ağır kayıplar verdiren o başlangıçtaki başarı arazinin aşılamazlığından ve çölün farklılığından kaynaklanmıştır. Aynı durum Vahabîlerin ilerlemesinde de söz konusudur; şu farkla ki: İbn Saud[48]'un âtifane ılımlılığı, inancının ve iktidarının puritanizmi Avrupa fetihlerinin İslâm ülkelerini nasıl istilâ ettiğini umutsuzca gören Müslümanları, yüreklendirici bir biçimde etkilemiştir ve etkileyebilir. İbn Saud Batı ve Orta Arabistan'ı ilk halifeden beri görülmemiş güçlü bir merkezi yönetim altında yeniden bir elde birleştirmiştir. Hambelî[49] ritüelinin sağcı yönünü sert bir biçimde ülkenin şer'î yasalara dayanan yönetiminde yerleştirmiştir, ama özellikle Mısırlı yazarların zikretmekten hoşlandıkları o fanatizmin ölçüsüzlüğünü Arabistan'da görmedim. Bu kadîm İslâm kendi görece arılığıyla sadece Arabistan'ın çöl karakterine cevap vermektedir ve Vahabîler muhtemel politik yayılmaları durumunda komşu bölgelerin ekonomik ve kültürel durumuna cevap veren ve onları Avrupa'yla sıkı ilişkiye sokacak kayırmalara gitmek zorunda kalacaklardır.

44 Bugün bile elimizde kesin veriler yoktur, ama en azından sayıları 650-700 milyon olarak tahmin edilmektedir.

45 İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen gelişme yıllara göre, özellikle son çeyrek yuzyılda hem ekonomik buyümede, hem de eğitim alanında onemli değişiklikler meydana getirmiştır.

46 Mehdî hareketi (1885-1898) İngilizleri ve Mısırlıları Sudan'dan çıkarmıştır.

47 XVIII. yuzyılda Arabistan'ın ortasında meydana gelen ve tum Arabıstan yarımadasına yayılan Vahabî Müslüman tarikatı.

48 İbn Saud vahabî tarikatının başıdır. 1932-53 arasında Suudi Arabistan kralı.

49 İsminı IX. yuzyılda yaşayan Ahmed İbn Hanbel adındaki Müslüman teolog ve hukuk bilgininden almıştır; dort Müslüman teolojik ekol arasında Hanbeliler en muhafazakâr olanıdır.

Germanus Sinuti Arabistan'da Suudilerin yerel giysisiyle

Bu VII. yüzyıldaki Arap fetihleri zamanında da böyle olmuştu.

İslâm'ın gelecekteki yolunu sadece Avrupa'da yeniçağdan bu yana devlet yönetiminde, bilimde, yöntemde ve sanatta aynı şekilde gelişen kültürü tanıması ve kullanması ve onu tedricen hayata geçirip özümsemesi garanti altına alabilir.

Bu kültür Avrupa'da yüzyıllar boyunca organik olarak gelişmiştir ve toplumun bütün kesimlerine nüfuz etmiştir; öyle ki bugün organik bir bütün olarak her türlü mükemmelliği ve hatalarıyla birlikte kendini göstermektedir. Doğu'da bu kültür düzeyi ve eski Doğu kültürü arasında bugünden yarına kapatmanın mümkün olmadığı muazzam bir boşluk vardır. Sermaye eksikliği ve eğitimsizlik büyük bir engel oluşturmaktadır, oysa hazır bir şeyi öğrenmek onu ufak tuğlalarla inşaa etmekten daha kolaydır. Doğu bugün bu öğrenişe ve öğrenilen şeylerin kendi ortamına entegre edilmesine muhtaçtır. Buna yönelik her türlü tartışma katı bir eleştiridir. Bu taklitçi öğreniş Kayserling[50]'in oldukça icabetli bir biçimde *şoför kültürü* olarak isimlendirdiği bir durum yaratacaktır (bugün artık yaratmıştır bile). Hindistan'daki ikametim sırasında birçok kez Sih şoförlerin arabalarını nasıl beceriyle ve korkusuzca sürdüklerine dikkat ettim, başlarında geniş bir türban, uzun örülmüş saçlarında tarak, bileklerinde bilezik, ayaklarında dizlerinden bağlanmış pantolon, yani Sih'lerin geleneksel beş dinî simgesi ve ellerinde yüz yıllık bir kafa işinin bir sonucu olan ve organik gelişiminden çok uzak oldukları, ama yine de bir koyun gibi kendilerine boyun eğen incelikli bir araç var. Arabistan'daki seyahatim esnasında bir gece İbn Saud'un arabasında Cidde'den Mekke'ye uçsuz bucaksız Arap çöllerini katederken de aynı düşünce meşgul etti kafamı. Şoför araziye değil de, yıldızlı gökyüzüne bakıyordu ve arabayı Sirius yıldızının sağ kol tarafından genişleyen bir açıyla bizden uzaklaşmasına bakarak yönetiyordu. Bu okuma-yazma bilmeyen bedevî şoför Avrupa düşünsel kültürünün bir sonucunu onun bir parçası olmaksızın ve kendi çöl ortamına uyarlayarak mükemmel bir şekilde kullanabiliyordu. İbn Saud'un 35 telgraf istasyonuna da bedevîler bakmaktadır. Ama bu beyinler ne zaman kendilerinin de bu kültür dairesinde bir şeyler yaratacağı yere gelecekler acaba? Bunun için sadece taklitle öğrenmeye değil, düşünsel dönüşüme, yani mükemmel bilgiye gereksinim vardır. Bu düşünsel dönüşüm İslâm dinini bir din olarak etkilemeyecek, onun ahlâkî öğretilerini günümüz koşullarına uygun olarak uygulayacak, dinde gizlenen gerçekle ve ruh gücüyle insanı Tanrı tarafından buyrulan yolunu sürdürmesinde destekleyecektir. Hıristiyan ahlakı ve dünya görüşü yeniçağ felsefesinden, doğa bilimlerinden, ekonomik yaşam düzenlemelerinden dolayı zayıf kalmamış, tersine derinleşmiş, mükemmelleşmiş ve güçlenmiştir; aynı şekilde İslâm halklarının yenilenmesi de her şeyi bilme ve anlama isteğinden beklenebilir.

Müslüman Doğu durdurulamaz bir biçimde Avrupalılaşma yolunda ilerlemektedir. Bu bağlamda Türkiye[51] başı çekmektedir. Devlet biçimi cumhuriyettir, dini devlet kontrolü altından çıkarmışlardır ve devleti şer'î yasaların boyunduruğundan kurtarmışlardır, dili yeniden Türkçeleştirmişler, sadeleştirmişler ve herkes için anlaşılabilir kılmışlardır; daha hızlı kavrayışa ve içerikte derinleşmeye olanak sağlayacak Latin harflerini benimsemişlerdir. Bugünün ekonomik hayatıyla uyum içinde olan, insan kararlarında temellenen hukuku yerleştirmişlerdir ve edebiyatları da günümüz insanının hayat koşullarını aydınlatmakta, günümüzün pratik sorunlarıyla meşgul olmaktadır.

50 Kont Herman von Kayserling (1880-1946) Alman kültür felsefecisi.

51 İslâm dini ve dinî hareketler ve Avrupa uygarlığıyla olan ilişkisi o zamandan beri kapanmamış bir sorundur dunyada. Ama şunu da kaydedebiliriz ki, Kemal Atatürk'ün Türkiye'si model olarak otuzlu yıllarda olduğu gibi yenilenmede o kadar da onemli bir rol oynamamıştır.

Bazı Türk yazarları artık çoktan geleneksel Doğu formlarını atmışlar, elli yıllık bir geçmişe sahip olan Türk romanını yaratmışlardır ve birkaç yüksek düzeydeki eserde milletin hayatını resmetmektedirler. Türk dilinin başarıya ulaşmasıyla dram edebiyatı da dram kitapları arasından çıkacak ve halk eğitiminin tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir aracı haline gelecektir. Türk bilimsel yöntemini geçmişin politik olarak reddedilmesi fırtınası bugün hâlâ güçlü bir şekilde etkilemektedir. Türk tarih ve dil bilimi bugün hâlâ mitolojik Miken kralı olan Agamemnon'da (Ağa memnun!), Truvalılar'da, Mezopotamyalılar'da Türkler'i görmeyi uman ve dünya kültürünün küçük bebeğini Turan beşiğinde bulan amatör bir heveslenmeyle güçlü bir şekilde mücadele etmektedir. Türk kelime türetimi birçok esprili konu bulmamıza fırsat vermektedir. "Kültür" sözcüğünü Türkçe *kültürmak* fiilinden, "hotel" sözcüğünü *od-el* (ocak), Almanca "tünel" sözcüğünü *tün-el* (akşam yeri, karanlık yer) kelimesinden kökenlendirmektedirler ve bununla Türk kültürünün çok eskilere dayandığını kanıtlamaktadırlar. Ama şu da reddedilemez ki eskimiş hafızalama sistemine sırt çevirmişlerdir ve bilimsel sorunlarla ve tepkinin nedenlerinin zayıflamasıyla düşünceyi sağlıklı bir yöne çevirecek sorunlarla meşgul olmaktadırlar.

İran'da aynı lokomotif güçlerin çalışmasını çok daha geç ve çok daha küçük boyutlarda görmekteyiz. Fars devriminin ardından İran ulusal özbilinci uyanmıştır ve oldukça etkili bir biçimde Şiî abartılarını azaltmıştır. Halkın bütün katmanlarında güçlü bir şekilde yaygınlaşan Bahaizmi[52] baskı altında tutmamışlar, hattâ İran'dan sürülen Zerdüşt öğretisi güvenilirliğini yeniden kazanmıştır ve inananları serbest bir biçimde örgütlenebilmektedirler. Avrupa sistemindeki okullar kurmaktadırlar ve Türkler'i örnek alarak onlar da Latin alfabesinin kabulü konusunu tartışmaktadırlar; Fars dilinin arılaştırılması ve edebiyatta eski Farsça sözcüklerin canlandırılması işine girişmişlerdir. Yeni Fars edebiyatı, yaratılarında Türk yazarlarının ulaştıkları düzeye daha ulaşamamıştır, bununla birlikte Hindistan'da yaşayan Muhammed Ikbal[53]'in Fars dilindeki didaktik şiirleri *(Asrâr-i-Khuâl* ve *Asrâr-i-Bikhudi)* toplum felsefesine ilişkin derinliği olan eserlerdir. Fars düşünsel hayatı da kesin bir şekilde ulusal ve Avrupa bilimsel yöntemlerine eğilim göstermektedir ve yenilenmesinin ideal modelini İslâm öncesi Fars tarihinde aramaktadır.

Hindistan'da İslâm Hindu racalarla[54] ve büyük Hindu kitlelerle sonsuz bir savaş içerisinde X. yüzyıldan bu yana hüküm süren devletler meydana getirmiştir. Hindistan'a giren Müslüman fetihçiler büyük sayıdaki Hindu nüfusu boyunduruk altına almıştır, ama az sayıda olmaları yüzünden onları özümseyememişlerdir. İslâm, akın ettiği her yerde büyük bir çoğunluğu kendiliğinden İslâm'a dönen ya politik olarak zayıflamış, ya da kültürde geri kalmış halklara rastlamıştır. Hindistan'da, sadece askeri alanda fethedebildiği, felsefede ve bilimde çok ilerlemiş bir halkla karşılaşmıştır. Hindu "pagan"larıyla anlaşmaya mecbur kalmıştır; Hindu'lar İslâm'a bir yandan zorunluluktan, dünyevî çıkarlar için dönmüşlerdir ve büyük bir çoğunlukla İslâm'a dö-nüşleri sayesinde diğer insanlarla eşit duruma gelen ve aşağılandıkları durumdan kurtulan parya sınıfına dahildiler. Hindistan'ın Müslüman nüfusu Arap, Afgan, Fars, Türk ve birçok Hindistanlı halk unsurunun karışımından meydana gelmiştir. Sünnî Müslümanlar çoğunluktadır (% 93). Şiî'lerin her iki *(isna aşere* ve *İsmailî)* grubu temsil edilmektedir: İsmailî tarikata mensup *hoca* ve *bhora* mülk sahibidir, ama fanatik inananları Hindistan'da büyük rol oynamaktadır. Öncekilerin lideri Ağa Han'dır, imamın halefi. Hindistan'ın en kültürlü ve en dünyevî insanlarından biri olan bu kişi Tanrı'nın yeryüzündeki gerçekleşmesidir: İngilizce politik kitaplar yazar, sürekli olarak Avrupa'da yaşar ve sefahat sürer, Avrupalı karıları vardır ve yarış atları besler. İnananları ona büyük bir aşkla tapmakta ve büyük miktarda vergi vermektedir. Bu belirsiz karakter Müslüman-Hindu karışımında her adımda gözümüze çarpmaktadır. Hindu'ların ve Müslümanların birçok yerde ortak azizleri vardır ve Müslümanlar birçok bölgede sığır eti yemezler, çünkü bu Hindu'ların kutsal hayvanıdır: racputlar arasında evlilik törenini Müslüman hoca ve Brahman rahibin birlikte, sırayla yerine getirmesi bir gelenektir ve birçok Müslüman camisinde Hindu çanının asılı olduğu zincir durmaktadır. Hindistan Müslüman folkloru Hindu unsurlarla doludur ve Müslümanların dili Urduca, aslında "halk dili", Hint grameri üzerine kurulu bir Arapça-Farsça karışımıdır.

Bu kendine özgü kültür karışımı ve Hindistanlı Müslümanlar'ın derilerinin renginde de birbirlerinden oldukça farklılıklar göstermesi (tamamen beyaz derili moğoldan siyah Madraslı Telugu'ya kadar her renk temsil edilmektedir) doğal olarak İslâm öğretileri karşısındaki davranışlarının da uyum göstermediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Hindistanlı Müslüman bugün iki değirmen taşı arasında ezilmektedir: bunlardan biri

52 Bk. 20. dipnot. Bir dunya olarak ortaya çıkmak isteyen Bahaîlik İran'da Şiî Muslüman mezhebi bünyesinde oluşan bir "alttarikat"tır.

53 Muhammed İkbal (1876-1938) en etkili Hindistanlı Müslüman düşünurlerden birıydı.

54 Hındıstan'da hukümdar unvanı.

Germanus ve eşi 70'li yıllarda Bombay havaalanında

İngiliz hâkimiyeti, diğeriyse Hindu milliyetçiliğidir. Bu iki zıt, ama aynı şekilde yabancı baskı altında hâlâ birlik içerisinde örgütlenememişlerdir. Bir kısmı (10 milyon) ayakta kalmalarının garantisini ortodoks Vahabîlikte bulmaktadır *(ehl-ül-hadis)*, diğerleriyse öncellerinin skolastik ekolüne uygun olarak Hanefî ritüelini[55] takip etmektedir; çok küçük, ama çok savaşçı bir grubu Mirza Gulam Ahmed'e inananlar oluşturmaktadır (Ahmediyye). Gulam Ahmed, İsa'nın kendi benliğinde vücut bulduğunu savunmaktaydı ve Hindu reform tarikatıyle, Arya Samac ile, Hıristiyan misyonerleriyle ve ortodoks Sünnîlerle insafsız bir savaş sürdürmüştür. İngiliz okulları sayesinde Avrupa kültürüyle tanışanlar ve onun ürünlerini özümseyenler çok az sayıdadır. Bu bakımdan Hindu'ların çok gerisinde kalmışlardır, çünkü İngiliz hâkimiyetini kendi haklarının illegal kullanımı olarak görmüşlerdir ve onunla hiçbir ilişkiye girmek istememişlerdir. Hindu'lar yüzyıl önce İngiliz hizmetine girerken Müslümanlar sadece birkaç onyıldır Avrupa kültürünün üstünlüğünü tanımaya başlamışlardır.

1857 ayaklanmasının bastırılmasıyla Hindistan Islâmiyeti nihai olarak savunma durumuna geçmiştir. Altmışlı yıllarda Müslümanlar arasında birkaç kişi bu acıklı durumun bilincine varmıştır. Öncelikle yorulmak bilmez bir çalışkanlıkla dindaşlarını aymazlıklarıyla içine düştükleri düşünsel ve ekonomik bataktan çıkarmak için para ve insan toplayan Sir Seyyid Ahmed Han[56] Aligarh'da İngiliz-Müslüman yüksekokulunu yaratmıştır. Bu yüksekokulda İngiliz dilinde ve Islâm dinine saygı duyularak Avrupa bilimlerinin öğretilmesini sağlamıştır. Çabaları birçok engelle karşılaşmıştır, alaya alınmış ve suçlanmıştır, ama kararındaki inadını sürdürmüştür. Bugün bu yüksekokul üniversite haline gelmiştir ve Hindistan'ın kültürlü Müslümanları buradan çıkmaktadır.

Hindistan Müslümanlığının savunma durumunda olması en mükemmel Müslüman apologejistini, Seyyid Amir Ali'yi doğurmuştur, sadece abartılı fikirlere sahip Avrupalı doğubilimcilere karşı değil, kendi yurttaşlarının da bilgilenmesine yardımcı olmak amacıyla Moğollar'ın zamanının geçtiği ve eğer onun silahlarını özümsemezlerse Avrupa'nın düşünsel üstünlüğünün onları silip süpüreceği gerçeğinin farkına varmaları için kitaplarını Avrupa rasyonalist yöntemiyle İngilizce yazmıştır. Bugün Hindistan'da Amir Ali'nin birçok öğrencisi ve inananı savaşım vermektedir. En mükemmel temsilcileri Müslüman Ligası'nın başkanı, yuvarlakmasa konferansında Hindistanlı Müslümanlar'ın temsilcisi, Urdu ve Fars dininin mükemmel şairi (Petöfi hakkındaki şiirini Elek Londesz Macarca'ya çevirmiştir), konferanslarında İslâm'ın reforme edilmesi lehinde savaşım veren bir kültür filozofu olan Muhammed İkbal'dir.

Hindistan'da İslâm ulusal, özbilincin oluşmasına yol açmamıştır, çünkü kesin bir biçimde belirlenmiş bir ulusa hitap etmemektedir. Küçük bir grup, Gandi tarafından halifelik hareketi[57] zamanında meydana getirilen Hindu-Müslüman işbirliği yanında yer almıştır ve bu grup Ansari'nin (*1936) yönetimi altında Kongre'nin çalışmalarına katılmış ve Hindistan ulusal idealini benimsemiştir. Delhi'deki Câmia İslâmiya Milliyya (Ulusal Müslüman Üniversitesi) öğrencileri beyaz bezden Gandi şapkaları giymektedirler ve dinî ve ırksal zıtlıkların düzeltilmesiyle ulusal bir Hindistan'a hayat vermek için sisiphos benzeri bir işle uğraşmaktadırlar. Bu sempatik, ama umutsuz denemeyi gözardı edersek savunma durumundaki ya da savaşan panislâmizmin en dayanıklı askerleri her zaman Hindistanlı Müslümanlar olmuştur. İslâm dünyası bugün tam da Avrupa'nınki gibi ulusal bir çizgide gelişirken Hindistan kararsız bir biçimde idealini aramaktadır. Keşmir'de %

55 Bir Muslüman teoloji ekolü: ismini VIII. yuzyılda yaşayan Ebu Hanife'den almıştır.

56 XIX. yuzyıl Hindıstan'ında Muslüman bir reformcu.

57 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu çokmuş ve Türk sultanı Halife unvanını kaybetmiştir. Hindıstan'dakı halifehareketi halife unvanının kurtarılması amacıyla ortaya çıkmıştır, İngiliz karşıtı goruşleri dolayısıyla Gandı'nın bağımsızlık hareketine yakınlaşmıştır.

93'ü eğitimsiz olan Müslümanlar üzerinde Hindu maharaca hüküm sürmektedir ve onları eğitimli Hindu panditleriyle[58] yönetmektedir. Haydarabad'da % 5 kuzeyli Hindu Müslüman yönetimi hükmelerini elinde bulundurmaktadır, [illegible]larında dünyanın en zengin ve en gösterişsiz hükümdarı olan Müslüman nizâm ulmulk[59] bulunmaktadır, resmî dil olan Urduca Hindu nüfusun Telugu, Kanari ve Marathi diline tamamen yabancıdır. Bir zamanlar Hindistan'ın iletişim dili Urduca idi, bugün bunun yerini İngilizce almıştır ve Hindistanlı Müslümanlar çoğunluğu oluşturan Hindu'ların Hindistan milliyetçiliği parolasıyla yabancı sayarak İngilizlerle birlikte kendilerini de Hindistan'dan çıkarmamaları için şüphe içerisinde anayasal güvencelere sarılmaktadır. Nefret edilen İngilizler ve gururlu Moğolların torunları böylece silah arkadaşı olmuşlardır! Muhammed İkbal tarafından hazırlanan plana göre Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu Kuzeybatı Hindistan ayrı bir eyalet olacaktır, bu merkezî bir Müslüman bölgesi yaratabilir gerçi, ama nüfusu Sind, Paştu, Urdu ve Pancabî dillerinde konuşmaktadır; farklı kabilelere ve kültürel düzeylere dahildirler ve o zaman uzaktaki Bengal'in sadece Bengalice anlayan 26 milyon Müslüman'ına ne olacak, ya Keşmir'in Dard dilini konuşan nüfusu? Hindistan Müslüman Ligası ve giderek daha fazla sayıdaki kongreler bu ağır sorunu çözme amacındaydılar.

Mısır'da Avrupa kolonileri Müslümanlar ve Kıptî'ler üzerinde diğer yerlerde tanık olduğumuz düşünsel ve ekonomik üstünlüğü eskiden beri temsil etmektedirler. Şimdiki hanedanın kurucusu Muhammed Ali Avrupa'ya ilk öğrencileri göndermiştir ve Kahire'deki Tıp ve Asker okullarını kurmuştur. Torunu Hidiv İsmail, bu savurgan, ama engin bir bilgiye sahip Doğu hükümdarı Mısır'ın Avrupa'ya dahil olduğunu ilan etmiştir ve ardından sadece büyük miktarda devlet borcu bırakmamış (günümüz Mısır kamuoyunun vurgulamaktan hoşlandığı gibi) Avrupaî eğilimleri olan günümüz Mısır kültürünün yeşerdiği atmosferi de yaratmıştır.

Mısır milliyetçiliğinin ilk müjdecisi savaş gemilerinden birinde Mısır halkına hitaben ilk basılı Arapça bildiriyi hazırlatan ve yabancı Memlüklerin hâkimiyetini devirmeleri ve liberté ulusuna katılmalarını isteyen Napolyon olmuştur. Napolyon bir yıldan daha az süren Mısır'daki ikameti sırasında Mısır kültürü için kendisinden önceki tüm Memlük'lerden daha fazla şey yapmıştır. Onun tarafından meydana getirilen kurumlar ve yayınları ülkeyi aydınlatmış ve Avrupa'ya bağlamıştır. Arap edebiyatı Mısır'da Avrupa etkisi altında yeni bir hayat bulmuştur.

İran kökenli politik ajitatör Cemaleddin Afgâni, Mısır'daki ikameti sırasında İslâm'ın politik direnişinin tohumlarını atmıştır ve Ezher'in hayallere dalmış dünyasına uyanmaları için bir yerküre göndermiştir. İslâm'ın uygulamasını ilk halifelerin zamanındaki biçime çevirmek istemiştir. Gazzâlî'nin arınmış duygusal din felsefesi politik olarak kurtuluşun alevleriyle dolu olarak gözlerinin önünde dalgalanmaktaydı. Aydınlanmış bir rasyonalist olan ve hayırsever bir hayat sürmüş öğrencisi Muhammed Abduh Kur'ân yorumunda ve makalelerinde XIX. yüzyılın bilimsel düzeyiyle İslâm düşüncesini uyum içerisine sokmak istemiştir. Her ne kadar el yordamıyla olsa da, çoğu kez tökezleyerek ilerlese de ve kendi kendisiyle çelişse de bu çaba Mısır'ın üst sınıfını düşünsel alanda liberalizm, politik bakımdansa nasyonalizme doğru iten süreci harekete geçirmiştir. Arabî Paşa ayaklanmasının bastırılmasından sonra İngiliz işgali Mısır'la Avrupa'yı doğrudan birbirine bağlamıştır. Avrupa'yla olan bu ilişkinin ikili sonucu olmuştur: yabancı hâkimiyeti Mısırlı beyinlere Avrupa'nın özgürlük düşünceleriyle gelişen edebiyatı ve anayasal yönetimi tanıtmış; içerlerinde ilgi duymayı ve politik direnişi uyandırmıştır.

Dergiler ve günlük yayınlar bugün, Arap ve Müslüman sorunlarından daha çok Avrupa edebiyatı ve bilimsel sorunlarıyla meşgul olmaktadırlar. Edebî ve bilimsel derneklerin konferanslarında Voltaire, Goethe, Spengler ve Fransız dekadentleri muazzam kitleleri çekmektedir. Bu kitle içerisinde Ezher'in türbanlı öğrencilerini de görüyoruz; gergin bir dikkatle dinliyorlar, gerçi bu içerikteki konferansların ruhunu anlayıp anlamadıkları konusu oldukça şüphelidir. Bunun için Ezher'in sunduğundan daha uzun bir öncalışma gerekmektedir, ama ne olursa olsun ilgilenmeleri güven verici bir olgudur. Çeşitli Avrupa okullarında yetişmiş Mısır'ın öğrenim görmüş kitlesi Fransız ve İngiliz dillerini mükemmel bir şekilde konuşmaktadır ve Batı yazarlarını (sıklıkla Arap edebiyatının zararına olarak) severek okumaktadır. Bu kitaplar Araplar'ı iki gruba ayırmıştır. Sadece Arapça bilen bir grup: eskilerin taklidinde ve onların eserlerine dalmada tatmin bulur; diğer grup yeni, özgür konuları arzu etmektedir, methiyeye ve eskiye karşı duyulan üzüntüye sırt çevirmiştir. Mısır milliyetçiliği (Türk ve Farslar'ınkine benzer şekilde) Arap ideali yerine firavunların ihtişamının aynı Mısır'ın Müslüman fatihi Amr ibn ül-As'ın oynadığı rolü oynadığı Mısır ruhunu geliştirmeyi arzulamaktadır.

58 Eğitimli, öncelikle klasik edebiyatta uzmanlaşmış Brahmanları pandıt olarak adlandırmaktadırlar.

59 Bu unvanı Büyük Moğollar Hayderabad hükümdarına vermiştir.

Germanus Uhut Savaşı'nın cereyan ettiği alanda

Klasik Arap dili bu yeni Mısırlı yazarların kaleminde büyüleyici bir mükemmelliğe ulaşmıştır. Zaten son derece kıvrak ve iç ifade gücü bakımından oldukça zengin olan Arap dili modern hayatın her türden yeni olgusunu ödünç almaya eğilim göstermeksizin sadık bir biçimde yansıtabilmektedir. Bugün dil yenileştirme alanında büyük öneme sahip bir sorun vardır: yazarlar Mısır halk dilinin kullanımına mı dönmeliler yoksa sadece hitabette kullanılan klasik dilde mi yazmayı sürdürmeliler. Klasik dil, Arap dilinde konuşan bütün Müslümanları birbirine bağlarken, halk dilinin edebî dil olarak tanınması bu kültürel birliği bozacaktır. Okul eğitiminin gelişmesiyle klasik dilbilgisi büyük bir hızla yayılmıştır ve birçokları zamanla bu sorunun kendiliğinden çözüleceğini ummaktadır. Bu dilsel ikilik özellikle dram edebiyatının gelişmesinde büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Kahire ve İskenderiye sahnelerinde klasik dilin diksiyonu garip kaçmaktadır, zira hayatta düzenli koşullar içerisinde hiç kimse bu dille yaşamaz ve yazarları sahneye hayata sadık karakterler taşımaları konusunda engellemektedir; halk dilindeki sahnelemeler ise düzeysiz olmaları yüzünden eğitimli izleyici kitlesinin zevklerini tatmin etmemektedir. Avrupa dilleri halkın kültürlenmesiyle birlikte giderek gelişirken

Doğu'da eğitimin oldukça küçük sayıdaki ayrıcalıklıya hitap etmesi yazar, edebiyat ve onu anlayan kitle arasındaki boşluğu oluşturmuştur. Edebiyat bugün bile oldukça küçük sayıda bir okuyucu kitlesine hitap eder ve gerçek anlamda edebî eserler yerine daha çok popüler bilimsel çalışmalar yayılabilmektedir. Mısır ise, öncüleri arasında birçok Suriyeli göçmen olsa da, Arap edebiyatında önderliği ele geçirmiştir. Şaşırtıcıdır ki, şairlerin yüzlercesi türlü türlü Avrupaî veya Doğu örneğine göre şiirler yazarlarken, roman yazarlığı tamamen kısır kalmıştır. Corci Zeydan, bu Suriye asıllı Mısırlı polihistor tarihsel roman yazımıyla uğraşmıştır, ama ne o, ne de Muvaylahi İslâm dünyasında bu türün ortaya çıkmasında Türklere yaklaşabilir. Yeni dönemlerde Hüseyin Heykel'in halk hayatından alınma *Zeinab* isimli romanından düzyazısının bu türünün gelişimini harekete geçirmesi beklenebilirdi, ama denemesi kısır kalmıştır. Tevfik el-Hakîm romanında (*Audat ar-Rûh*) klasik dil ve halk dili arasında bir uzlaşma sağlamayı dener, ama denemesi etkili olamamıştır. Kısa öykü çok daha başarılı bir şekilde yerine oturmuştur. Mahmud Teymûr, Tahir Lâşin, el-Mâzini, Amin Hassûna ve diğerleri Mısır halkının ruhunu irdelemişler ve dikkate değer eserler yaratmışlardır.

İslâm'ın eskiye sığınan ruhu tarih ve filoloji biliminin özgürce gelişmesini hâlâ güçlü bir şekilde sınırlamaktadır. Tâhâ Hüseyin ve Ali Abdürrezak'in alçakgönüllülüğü düşüncenin devlerinin Avrupa'da bitirdikleri işin Arap dünyasında verimli bir toprağa oturması için bir neslin daha yetişmesi gerektiğini göstermektedir –ama Mısır ve Suriye hertürlü ortodoks karşı çıkışa rağmen çok geçmeden tamamen Avrupa kültür dairesine katılacaktır, bu şüphe götürmez.

Kuzey Afrika Fransız kültürü etkisi altına girmiştir ve her ne kadar düşünsel ürünlerde fakir olsa da Mısırlı ve Suriyeli yazarların ve bilginlerin kitaplarını öğrenim görmüşlerin âsasında bulabiliyoruz. Ortaçağ İslâmiyeti Mısır'da ve Suriye'de yavaş yavaş dönüşürken ve temelini yeni bir sentez üzerinde kurarken Orta Afrika'da ve Endonezya'da animist ve okuma-yazma bilmeyen halk için bu kültür muazzam bir ilerleme anlamına gelmektedir ve büyük bir hızla yayılmıştır. Afrika tipi İslâmiyet'te inananlar, hislerine tercüman olan ve anlamlarını akıl yardımıyla kavranamayan Yaratan'a doğru yönlendiren mistisizm ve dinî önderler etrafında gruplaşmaktadır.

Gül Baba, sonsuz uykusuna Bu-

Gyula Germanus Kahire Bilimler Akademisi'nin töreninde, yanında oturan gözlüklü ünlü Mısır'lı yazar Taha Hüseyin

din'de yatan ve cenazesine Süleyman Sultan'ın mezarına kadar eşlik ettiği bu bektaşi derviş dünyevî şeylerin geçiciliği ve değişimi için sonsuz bir öğüttür. Ve kimbilir belki de tekdüze çöllerde tohumlar yeşerecektir, harabelerin yerinde gurur verici şehirler yükselecektir, Hıristiyan ve İslâm kültürü mükemmel bir sentezde geleceğin insanına yeni güç ve kurtuluş getirecektir?[60]

Bu yazının I. bölümü 1937'de **Budapesti Szemle**'de yayınlandı, 713, sayı, s. 50-73, II. bölüm 1937'de **Budapesti Semle**'de yayınlandı, 714. sayı, s. 215-236.

60 Musluman ulkelerin bir kısmı gerçekten de muazzam petrol gelirleri nedeniyle buyük bir gelişim içerisine girmiştir: birçok yerde (örneğin Kuveyt'te) çolun kumu üzerine modern binalar ve şehirler oluşmuştur. Ama Hıristıyan (Avrupaî) ve İslâm (Doğu) kültürünün sentezi hâlâ beklemektedir. şimdilik kanlı çarpışmalara, savaşlara tanık oluyoruz. birçok kez fanatizmin "rönesansı" Mediterraneum'da kultürlerin yeni sentezinden daha çok goze carpmaktadır.

İletişim'den

CEMİL KOÇAK

Türkiye'de Millî Şef Dönemi

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk ve tek parti yönetiminin son yıllarını kapsayan, Cemil Koçak'ın Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) adlı iki ciltlik eseri, Atatürk döneminin son siyasal gelişmelerini, İnönü ile Atatürk arasındaki sorunların yolaçtığı çatışmayı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen dış politika ile iktisadî politikayı geniş bir biçimde ele almaktadır. Koçak, araştırmasında dönemin dış politikasını ayrıntılı bir biçimde tasvir ederken, iç siyasal gelişmelerde bugün bile tartışılan sorunları incelemektedir. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihi açısından bir hayli önemli olan Ebedi Şef ile Millî Şef dönemlerindeki yönetim şeklinin ne olup olmadığının da ele alındığı bu önemli eser, sadece bu yanıyla bile yakın tarihimizin önemli sorularına açıklık getirmektedir. Koçak'ın iki ciltlik eseri, İkinci Dünya savaşı'nın bitmesiyle başlayan yeni dönemin siyasal sistemini, günümüzde de devam edegelen rejim sorunlarını kavramak için yakından bilinmesi gereken Millî Şef Dönemi konusunda vazgeçilmez bir temel kaynak.

"Kitap İhtiyaçtır" • İletişim Yayınları

DAĞITIM: İstanbul K. Çavuşoğlu Cad. 17/19, Sultanahmet 34400 • Tel: (0 212) 517 71 58 • Fax: (0 212) 517 71 5[illegible] **Ankara** [illegible] • Tel: (0-312) 417 78 35 • Fax: (0-312) 425 06 82 **İzmir** 859 Sok., Saray İşhanı C-Blok 1/8, Konak 35250 • Tel: (0-232) 483 10 40 • Fax: (0-232) 484 46 65
KİTABEVİ: Ankara Selânik Cad. 72, Yenişehir **İzmir** 859 Sok. 33/B Konak • Kıbrıs Şehitleri Cad. 1443 Sok. 48/A, Alsancak **Bodrum** Nâzım Hikmet Sok. 2

Malta Köşkü'nde Hususi Bir Ziyafet

EMİN NEDRET İŞLİ

Mevlevi tarikatına bağlılığı ile bilinen Osmanlı hanedanının 35. padişahı Mehmed Reşad 1918 yılından ölümüne kadar Yıldız Sarayı'nda yaşadı. Saltanatı süresince imparatorluğun bir çöküş dönemine girdiği ve ülke yönetiminde pek fazla hüküm sahibi olmadığı bilinen Sultan Mehmed Reşad, zaman zaman Mevleviliğin ileri gelenlerine ziyafetler vermekteydi. Başta Yenikapı Mevlevihanesi olmak üzere pek çok Mevlevi dergâhına yardımda bulunan padişah bu tarikate müntesip kişiler ile sıkça görüşüyordu. 17 Haziran 1917 Pazar günü Yıldız Sarayı Malta Köşkü'nde verilen bir ziyafette son devrin en önemli Mevlevi simaları bir araya gelmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi son postnişini Abdülbaki [Baykara] Efendi bu ziyafet için bir tarih düşürmüştür. O tarihte Mabeyn Başkâtibi bulunan Ali Fuad [Türkgeldi] Bey tarafından padişah huzurunda okunan şiirin yayımlanmakta olan Fuad Bey hattıyla nüshası, Gülbün Türkgeldi Hanımefendi'nin özel arşivindedir.[1]

Mabeyn Başkatibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey ve yardımcıları İhsan, Mümtaz, Şevki, Izzet Beyler ile birlikte. Fotoğraf; Apollon (İstanbul)

1. Lokma-hâr olmak üzere gelmişdik
2. Âsitan-ı şeh-i muallâda
3. Keçecizâde bir külâh etti (Reşad Bey Efendi)[2]
4. Görmemiş Konya belki rüyâda

5. Lengeriyle yiyip bütün kuzuyu
6. Dedi ben galibim bu kavgada
7. Çıkdı meydana Mîr İbrahim(Adliye Nazır-ı esbakı)[3]
8. Dediğim olmasa bu davada

9. Yediler, içdiler gözetmediler
10. Fıkarâyı bu hân-ı vâlâda
11. Ne tabak kaldı ne kaşık kaldı
12. Ne sahan kaldı hiç sofrada

13. Aç kalır mı Sarây-ı Şâhî'de
14. İki derviş zâr ü üftâde (Biri Veled Çelebi Efendi'ye kinaye)[4]

15. Ni'met-i Pâdişâh-ı âlicâh
16. Hissemizdir bizim de dünyâda

17. Nâil-i lûtf-ı bî-hesâb olduk
18. Sâyesinde bu cây-ı zîbâda
19. Lokma-hâran-ı şeh dedim târih
20. Bulunub biz de Kasr-ı Malta'da[5]

17 Haziran 1333[6] *tarihinde Malta Kasrı'nda ihsan buyrulan ziyafet-i hususiyede Yenikapu Mevlevihanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi*[7] *tarafından inşâd ve taraf-ı acizanemden*[8] *huzur-ı hümayûnda kıraat edilmiştir.*

NOTLAR

1 Metni yayımlamak için bana veren Gülbün Türkgeldi'ye teşekkür ederim.

2 Reşad Fuad Bey: Keçecizade Fuad Paşa'nın torunudur. 1870 yılında Beyrut'ta doğmuş, Galatasaray Lisesi'nde okumuş, Paris'te öğrenimini tamamlamıştır. Dışişlerine intisap etmiş, Sadullah Paşa'nın Viyana Elçiliği sırasında yanında bulunan Reşad Fuad Bey dönüşte Şurayı Devlete üye olmuştur. Yirmi seneden fazla bu görevde kalan Reşad Fuad Bey 1908'den sonra emekliye ayrılmıştır. 1921 yılında ölen ve Tarihi Osmanı Encümeni, İstanbul Muhibleri Cemiyeti, Sipahi Ocağı gibi derneklere üye olan Reşad Fuad Bey, Türk İslâm Eserleri Müzesi'nin kurucularındandır. Eski eserlere ve antikaya düşkünlüğü, Mevlevîliğe olan bağlılığı ile ünlenen Reşad Fuad Bey nüktedan bir kimse idi. (**Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** Cilt: 6 s. 317).

3 İbrahim Hayrullah Bey: Şeyhülislâm Pirizade Mehmed Sahib Molla Bey'in oğludur. 1276 [1859] yılında İstanbul'da doğdu. Özel derslerden sonra Mekteb-i Hukuk'a devam ederek 3 Safer 1306 [9 Ekim 1888] tarihinde mezun oldu. 29 Kanunusani 1307'de Baş Müddeiumumilik muavinliğine tayin edildi. 28 Kanunusani 1312 tarihinde Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azalığına, 28 Mayıs 1316'da Umur-ı Hukukiye müdürlüğüne atandı. 1322'de Dersaadet İstinaf Hukuk Dairesi reisliğine getirildi. 2 Eylül 1325 tarihinde Selanik, 1327 yılında İstanbul Valisi oldu. 11 Kanunusani 1327'de Adliye Nazırı seçildi. 1328-1329 yılları arasında Evkaf Nazırlığını vekaleten yürüten İbrahim Hayrullah Bey 4 Hazıran 1329 tarihinde ikinci kez Adliye Nazırı oldu. 20 Nisan 1332 tarihinde Şurayı Devlet Reisi olan İbrahim Hayrullah Bey 11 Rebiülahir 1335'de kabinenin istifasıyla görevlerinden ayrılarak Meclis i Ayan üyeliğine tayin edilmiştir. 18 Muharrem 1352 [1933] tarihinde ölen İbrahim Hayrullah Bey Karacaahmet Mezarlığı'nın Çiçekçi kısmında Pirizâdeler sofasına gömulmüştür.

4 Türk edebiyatına büyük hizmetleri dokunan ve Mevlana'nın soyundan gelen Veled Çelebi [İzbudak] hakkında Nevin Korucuoğlu tarafından bir biyografi çalışması yapılmıştır. Bu kapsamlı çalışma Kültür Bakanlığı tarafından Türk Buyukleri Dizisi'nın 156. kıtabı olarak 1994 yılında yayınlanmıştır.

5 Metni özgün biçimiyle yeni harflere çevirdim. Ancak dikkatle okunduğunda dortlük halinde değil, beyıt halinde yazıldığı ve her beytın kendi içinde kafıyeli olduğu görülecektir.

6 17 Haziran 1917 Pazar gunu.

7 Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Celaleddin Efendi'nın oğludur İstanbul'da doğdu. Çeşitli hocalardan özel dersler alarak okudu. Babasının ölümünden sonra Yenikapı Mevlevihanesi'ne şeyh oldu. Tekkelerin kapatılması üzerine çeşitli kütüphanelerde memurluk ve Darülfünün'da Farsça muallimliği yaptı. 1935'te İstanbul'da öldü. Şiirlerini içeren **Divan'ı** İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde Ali Emiri Efendi Manzum Eserler kısmında 533/1'dedir.

8 Mabeyn Başkatibi Ali Fuad Türkgeldi. (1867-1935) İstanbul'da doğdu 1895 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli görevlerden sonra 1912'de mabeyn Başkatabetine tayin edilmiştir. Sultan Reşad'ın ölümüne kadar bu görevde bulunan Ali Fuad Bey'in bir kısmı basılmış bir kısmı basılmamış pek çok eseri vardır. (Ali Fuad Türkgeldi) Görüp, **İşittiklerim**. Ankara, 1939 s. VII

1980-1995'e Genel Bakış

Türkiye'de Tarihçiliğin Sorunları II

SALİH ÖZBARAN

Türkiye'de tarihçiliğin, gerçekten, rahatlamaya, geniş açılardan bakmaya, başını kumdan çıkarmaya ihtiyacı vardı. Bu yöndeki eksikliklerin, gerikalmışlığın ifadelendirilmesi 1960'lı yıllarda başlayan ve tarih incelemesi ve öğretimi yapan profesyonellerin dışında yetişip gelmiş sosyal bilimcilerin günümüze kadar sürdürdükleri ve genellikle teorik biçimiyle yapılmış uyarılarının dışında– onu yürüten bazı kurumların başında bulunanlarca veya tarihin Türk/İslâm/Osmanlı ekseninde ve belgeler eşliğinde kendi başına dolaşmasında pek de sakınca görmeyen profesyonel/akademik tarihçiler tarafından yapılması, Türkiye'deki tarihçiliğin gereken yere ulaşamadığının bir kanıtıdır. Tarihçi geleneğinin içinde yetiştikleri ortama yaslanıp gelen profesyonel tarihçilerin bu alanın gelişmesi üstüne birtakım yollar göstermeleri de manidardır; bir o kadar da yararlıdır. Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı *Milli Kültür* dergisi 81. sayısını (Şubat 1991) "Türk Tarih Araştırmalarında Metot Tartışmaları"na ayırırken düşüncelerine başvurduğu tarihçilerden kimilerinin itirafları şöyle olmuştur:

Yaşar Yücel (Türk Tarih Kurumu'nun 12 Eylül generallerince tayin edilmiş başkanı): "Bugün ülkemizde tarih metodu hakkında çok şey yazıldığını ve özellikle akademik seviyede bu konunun tartışıldığını söylemek çok zordur. Genel tarih araştırma yöntemlerinin, zaman ve mekana göre, kaynakları esas alarak geliştirmesini sağlayacak çalışmalar pek yeterli olmadığı gibi; tarihçilerimize yeni alanlar ve ufuklar açacak özel tarih araştırma dalları üzerinde de yapılanlar sınırlıdır (s.13)."

Belki bu gerekçelerle, Yücel'in *Türkiye Tarihi* başlığı altında ve Ali Sevim ile ortak hazırladığı dört ciltlik el kitabının günümüzde pek geçerliliği kalmayan içerik; ya da *1640 Tarihli Es'ar Defteri* (Ankara/TTK 1982)'nin yayınındaki acelecilik (bir yıl ardından Mübahat Kütükoğlu tarafından yayınlanan ayni defterle kıyaslandığında, Yücel'in kendisinin de itiraf ettiği, yöntem eksiklikleri açığa vurmaktadır) tarihçiliğimizin bulunduğu yeri gösteriyor ya da 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle oluşturulan –pekçok değerli tarihçiyi kapıdışı bırakarak Başbakanlık'a bağlı bir "office" gibi oluşturuluverilen– T-TK'nun düzeyini yansıtıyordu.

M. Altay Köymen: "İlmî araştırma, her şeyden önce bir ortam (muhit) meselesidir. Konumuzun çerçevesi içinde kalmış olmak için, ortam kelimesini dar manada kullanıyorum: Türk tarihi araştırıcıları arasında câzip bir bilim dünyası kurulmadan, Batı ölçüsünde ve hızında araştırmalar yapmak, hemen hemen imkânsızdır (s.19)."

Köymen'in bu doğru teşhisleri yanında, kendi gibilerin yarattığı olumsuz ortamı ve dar, milliyetçi –hattâ ırkçı– yaklaşımlarını düşündüğümüzde, arkasında bıraktığı Büyük Selçuklu İmparatorluğu incelemelerine hüzünle bakmamak elde değil!

M. Kemal Öke: "Tarih; siyasi fikir, ideoloji veya herhangi bir siyasi partinin emelleri uğruna malzeme edilmemelidir. Tarih bir bilimdir. Birilerini memnun etmek veya meşru kılmak gibi bir tüketim fonksiyonu olmamalıdır (s.7)."

Öke de önemli noktalara değinmiş görünüyor. Ama tarihi –eline geçirdiği medya olanaklarıyla da– günlük

Prof. Dr. Salih Özbaran, Dokuz Eylul Üniversitesi öğretim uyesidir.

politikaya en çok yakıştıranlardan birisi kendisi değil miydi?

1991 yılı içinde, tarihin gidişatına önemli boyutta yön verdiğini sandığım *Tarih ve Toplum*'da, Ahmet Yaşar Ocak, özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'nin güncel bir sorunu haline getirilen Alevilik üstüne yazılan şeylerle ilgili olarak kaleme aldıkları arasında tarihçiliğe ilişkin şunları dile getiriyordu:

"Türkiye gibi, kültürel kimliğini ortaya koyamamış, tam anlamıyla demokratikleşememiş, bu yüzden de sınırlı bir özgürlük ortamında varlığını sürdürmeye çalışan ülkelerde, özellikle sosyal ve etnik, dinî ve mezhebî ve genel olarak kültürel alanda hâlâ birtakım tabulu meseleler vardır. Türkiye'de bunlar, "vatan ve milletin bütünlüğü", "devletin bekası", "vatan ve millet menfaatları" adına yıllar yılı baskı altında ve üstü kapalı tutulmuş olduğu için, haklarında hiçbir bilimsel birikim meydana gelmemiş, getirilememiştir." [14]

Ocak, "Türk Müslümanlığı" deyimi ile daha geniş alan içinde düşündüğü tarihsel sürecin üstüne yapılan çalışmaları da irdelerken 1995 yılına gelindiğinde dahi, anılan konunun teolojik, sosyolojik, antropolojik, psikolojik ve folklorik boyutlarının ne denli araştırmalara gerek duyduğunu ayrıca vurguluyor:

"Burada bir tarih araştırıcısı olarak objektif bir tesbit yapmak gerekirse, şunu söylemeliyiz ki, Türk Müslümanlığının tarihsel boyutu, bu boyutun çok iyi anlaşılması, "Türkiye ve İslâm" probleminin günümüze ve geleceğe yönelik boyutunu irdelemeye talip bütün sosyal bilim dalları için "olmazsa olmaz" bir şarttır. Ancak şunu üzülerek söyleyelim ki, bu konu Türk tarihçiliği açısından da henüz devâsâ bir problemdir. Bugüne kadar, Türkler'in İslâm'a giriş tarihinden zamanımıza değin oluşan sürecin, pek çok mesele ihtiva eden tarihsel boyutu, bir iki istisna hariç, hiçbir ciddî incelemenin konusu olmamıştır. Türk akademik tarihçiliği, medyada üzerinde çok spekülasyonlar üretilen "Türkler ve İslâm" konusuna pek eğilmemiştir." [15]

Ocak'ın "objektif bir tesbit" diye nitelendirdiği, benim belki "daha makul" diyebileceğim değinmelerine hemen eklemeliyim ki, Türkiye'de İslâm tarihine yönelik olarak yapılan çalışmalar, kimi ansiklopedik ve çeviri faaliyetlerinin yanında, çok yüzeysel, propagandayı esas alan, Batı'yı eleştirmesine karşın, oralarda ve ona karşı üretilen yaklaşımların tekrarından öteye pek gidememiştir. Türkiye'de İslâm tarihine yönelik tarihçilik, sanki teknoloji ithal eder gibi, işine geldiği fikirleri Batı'dan kopya eden, ona bağımlılığını aşamamış, kendi okulunu ve geleneklerini kuramamış görünmektedir; dile getirmeye çalıştığım tarihçiliğin genel sorunları içinde yerini kendiliğinden bulmaktadır (İslâmî kültürün etkisi ve toplumdaki/toplumlardaki görüntüsüne ilişkin yapılan birkaç çalışma dışında önemli bir gelişmeden sözetmek çok zordur).

Kaynak ve Teori Arasındaki Tarih

Osmanlı tarihinin temel kaynakları, başka bir deyişle arşiv kaynakları ve vekayinâmelerinin ortaya çıkmadığı/çıkarılamadığı bir ortamda Osmanlı tarihine ilişkin çalışmaların sağlamlığından sözetmenin de mümkün olamayacağı türünden yakınmalar ve tesbitler karşımıza hep çıkagelmiştir. Tarihçinin, varsayımlarını üzerine oturtacağı malzemenin yokluğuyla pek bir yerlere varabileceğini düşünmediğim halde onu sürekli belge toplayan ve bu belgelerin çoğunu kullanamadan mesleğine veda eden bir gayretkeşlikte görmek istemediğimi de belirtme gereğini duyuyorum. Şüphesiz, tarihçi malzemeyi düzenleyen kişi olan arşivciden farklı bir görev yüklenmektedir: arşivcinin düzenlediği materyali kullanabilen ve bu kaynaklara dayanarak geçmişin yorumunu yapan kişidir; haliyle, toplayabildiği bol ve çeşitli türden kaynakları yerinde kullanabilen bilgindir. Ancak, tarihçinin kullanabileceği arşiv kaynakları ve yazma tarihler, hattâ yayınlanmış malzeme, ne kadar hazırdır, ne denli kullanılabilir durumdadır Türkiye'de? Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısına ait bilgiler içeren *Tarih-i Selânikî*'yi yayına hazırlayan Mehmet İpşirli bu gerçeği çalışmasının önsözünde şöyle dile getiriyor:

"Ancak bu kaynakların ilmî usullerle tasnifi ve yayınlanmasından sonra tarih çalışmaları spekülatif yorumlardan kurtularak sağlam bir zemine oturacağı şüphesizdir. Belgelerimizin henüz pek azının tasnif edildiği, çok sayıdaki Osmanlı Tarihlerinden henüz birkaçının tenkitli neşrinin yapıldığı düşünülürse Türk tarihçilerinin önlerinde katedilmesi gereken uzun ve meşakkatli bir yolun olduğu açıkça görülür."[16] İpşirli ve onun gibilerden yıllarca önce, kaynak eserlerin yayınlanması yolunda çabalar göstermiş olan Bekir Kütükoğlu "kaynak neşri faaliyetlerinin pek kısır bir vadide bocalamasının sebepleri üzerinde" dururken bu yoldaki olumsuzlukların bir kısmını, 1979 yılında hazırladığı bir tebliğde (yabancıların "mâdem ki bu işi yapamıyorsunuz, müsâade edin biz yapalım" anlamına

14 A.Y. Ocak. "Alevilik ve Bektaşılık Hakkında Son Yayınlar...", **Tarih ve Toplum,** 91. Temmuz 1991, s. 20.

15 A.Y. Ocak, "Turk Muslümanlığı: Çozüm Bekleyen Tarihsel ve Aktuel Bir Kimlik Problemi", **Türkiye Günlüğü,** 33, Mart-Nısan 1995, ss. 37-38.

16 M. İpşirli, **Tarih-i Selânikî,** İstanbul/Edebiyat Fakultesi. Cilt I. s. VII.

geldiğini düşündüğü îma ve tavırlarına da üzülerek) şöylece sıralıyor:

"Evvelâ, metinlerle uğraşmanın lüzum ve ehemmiyetinde müttefik değiliz. Bazılarımız kılı kırk yaran bir titizlikle metinleri inceleme ve neşir faaliyetini, Ortaçağ papazlarına has demode bir meşgale saymakta; bir kısmımız te'lîf eserleri bir tarafa bırakıp arşiv malzemesine dayanan sentez denemelerini tercîh etmektedir."[17]

Kütükoğlu'nun tarih kroniklerinin yayını konusunda gösterdiği titizliği başkaları gibi ben de fazlasıyla takdir etmişimdir. Ancak, telif eserlerden de istifade ederek arşiv malzemesine dayanıp sentez denemelerinde bulunan tarihçilerin Osmanlı tarihçiliğine yaptıkları çok önemli katkılar olmuştur; ve bu girişimler vekayinâme veya başka tarih metinlerinin titizlikle hazırlanmasına engel değildir.

Orhan Şaik Gökyay, 1930'lu yıllardan itibaren sürdürdüğü kaynak yayını sorununu dile getirirken ve sadeleştirme girişiminde bulunanların açtıkları yaralara parmak basarken, günümüzde de yaşanan birikimsiz, kolay yolu seçen bilim tüccarlarına çok anlamlı bir biçimde sesleniyor:

"Sadeleştirmeye, bu yoldan tanıtmaya kalkıştığımız bir kitabın dilinden önce, onun yazıldığı zamanın, çevrenin, yazarının dilini, üslubunu ve özellikle kültürünü kavramadan, bu gömünün tılsımını çözemeyiz. Bu tılsım, masallardaki gibi birkaç sözcüğün büyüsüyle açılamıyor meydanda.

İşin bir başka yönü de var; o da bize daha da hazırlıklı olmayı buyuruyor. Yoksa sonuç, bir milletin varlığını kalem yerine, bilgisiz ve insafsız kazmalarla yok etmeye varır. Daha da kötüsü bu soydan emeksiz, bilgisiz, açıkçası çırpıştırma yapıtlar, okuyucuyu yanıltır ve onu kendi öz zenginliği ve kültür varlığı üzerinde umutsuzluğa sürükler; bu yüzden de onu, kendinden koparıp çok uzaklara atar."[18]

Belge fetişizminin ya da post-modernist yaklaşımların fazlaca dillendirilmeye başlandığı 1980'li yıllarda, Türkiye'de tarihçiliğin belgelerin ötesinde, güncel bükülmeyle her an değişken biçim alabileceğine inananların –"hakikat"ın onu temsil ettiğimiz ölçüde var olduğuna, bağımsız bulunduğuna, ancak bu varlığın "discursive", geçici, tutarsız, daldan dala atlayan bir durum gösterdiğine parmak basanların– ortaya çıkmalarına ve akademik/muhafazakar tarihçiliğe bazı olumlu eleştiriler getirmelerine rağmen, belge tarihçinin şaşmaz kaynağı olarak işlevini sürdürdü; Ancak, arşiv kaynakları yeterince ortaya çıkarılmış değildi; araştırıcılar için daha fazla yararlanılabilir duruma getirilmeliydi. Kimi tarihçiler, hattâ bürokratlar için, bu ülkenin dünya ile kültür bağını kurabilecek en önemli kaynaktı Osmanlı arşivleri; kültürün ötesinde Balkan, Arap, Avrupa ülkeleriyle politik ve ekonomik ilişkilerin dayandırıldığı başlangıç noktalarıydı. 1985 yılında İstanbul'da devlet erkânı ve tarihçilerin, arşivistlerin katıldıkları bir toplantı, bu kurumları yeniden, ancak yeni girişim ve genişlemeleri de beraberinde getirerek odak noktası yapıyordu. Bir ara Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü de yapan Nejat Göyünç'ün şu vurgulamaları, belgelerin tarihçiler ve araştırıcılar için anlamını yeniden, daha kapsamlı olarak anlatıyordu:

"Arşivler tarih araştırmalarının vazgeçilmez unsurlarıdır. Osmanlı araştırmaları için de arşiv belgelerinin ayrıca önemini bu nedenle belirtmeye lüzum yoktur. Bununla beraber, Türk arşivlerinin daha fazla istifade edilebilir hale getirilmelerinin önemine değinmek farzdır."

Ancak, belgelerin kendiliğinden okunamayacaklarını, bunun yalnızca bir kaligrafi işi olmadığını hatırlatan Göyünç şu uyarıyı da yapma gereğini duyuyor:

"Lâkin belgelerin iyi okunamamaları, yalnız kaligrafi bilerek bunların okunabileceğinin sanılması insanı sonra içinden çıkılamayacak yanılgılara da sürükleyebilir."[19]

Hakkında ve kullanış biçimlerine ilişkin çok şey söylenen, politik malzeme yapılan Osmanlı arşivleriyle ilgili olarak sadece Mehmet Genç'in hatırlatmalarından birkaç satır aktarmakla yetineceğim:

"Zengin Osmanlı arşivinden sosyal ilimlere ait kavram, metod ve istatistik tekniklerini de kullanarak çıkarılabilecek bilgilerin, genç bilginleri ve aydınları heyecanlandıracak bir zihni tatmin muhtevası yanında yalnız milli tarihimiz için değil, uzun asırlar kader ortaklığı ettiğimiz ülkelerin tarihi için de yepyeni bir ufuk açacağını ve kalabalık bir araştırıcı grubu ile bu ufka yöneldiğimiz takdirde, arşiv malzemesi bakımından en zengin olanlar arasında bulunan 'Osmanlı Arşivi'ne rağmen, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı bölgesi tarihin en az bilinen karanlık köşelerinden biri olmaktan da kurtulacağına kesin nazarı ile bakabileceğimizi düşünüyorum."[20]

Şüphesiz, demokrasi çokseslilığı öngördüğüne göre ve demokratik olma yolunda uğraş verenlerin geçmişlerinde suskun kalmış yanları öğrenmek isteyeceklerine göre fiyatlar, üc-

17 B. Kütükoğlu, "Tarih kaynaklarının Neşrine Dâir Düşünceler", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, ss. 25-26.

18 O.Ş. Gökyay, **Destursuz Bağa Girenler,** İstanbul/Dergah, 1982, s. 9.

19 N. Goyunç, "Osmanlı Araştırmalarında Arşivlerin Yeri", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu,** İstanbul 1985, ss. 58 59 ve diğer tarihçilerin yazıları.

20 M. Genç, "Osmanlı Arşivlerinden Yararlanma Yöntemi", **Osmanlı Arşivleri... Sempozyumu,** s. 73.

retler, harcamalar, nüfus hareketleri, eğitim ve sağlık sorunları, teknolojinin durgun ya da yavaş görüntüsü, üretim organizasyonları gibi çok önemli konuların geçmişteki durumlarını eşeleyeceklerine göre, arşivlere, arşivistlere ve araştırıcılara her zaman gerek duyulacaktır. Bu gerekliliği vurgulayan ve Osmanlı arşiv belgelerinin kullanımına ilişkin çok güzel bir eser veren Mübahat Kütükoğlu'nun uğraşı hiç de boşuna değildir.[21] Ne var ki, Türkiye'de arşivlerin ve korudukları belgelerin, tarih çalışmalarında onu politik/ideolojik propaganda aracı yapmak isteyenlerin tapu senedleri haline getirip kullanmaları, tarihçiliğin çağımızda yakaladığı değer yargılarının aşındırılmasına da yol açtığını unutmamak gereklidir. Ben 1988 Ağustos'unda İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışırken orayı ziyarete gelen dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in arşivdeki belgelerin değerine ve başka ülke arşivlerinin kullanımına ilişkin "başka ülkelerin tarihleri bizim tarihimiz kadar değerli değildir" yolundaki görüşleri, Osmanlı tarihine getirilmek istenen benzersizliğin, biricikliğin, üstünlüğün en tepedeki yetkili tarafından tesciliydi ve bu tür bir görüş, tepedekilerin politik fikirlerini yansıtmaya hazır tarihçilerin sözcülüğü niteliğindeydi. 1980'li yıllarda Türkiye, ne yazık ki, tarihi merkezi politikaların payandası yapmaya çalışan anlayışın destekçisi sayılabilecek bir yığın tarihçiyle dolup taştı; bu süreç etkinliğini sürdürmektedir.

Şüphesiz arşivler, Türkiye'de tarihçiliğin yaptığı olumlu katkıların da kaynaklarıydı. Özellikle son 20-30 yılda tarihin dar kalıplar dışına çıkarılmasında, toplumun çeşitli kesimlerinin temsilinde esin kaynakları olmuşlardır. Cengiz Orhonlu, Osmanlı altyapısına ait belgeleri orada keşfetmiş; Nejat Göyünç'ün Mardin Sancağı ile başlattığı taşra düzeni Süreyya Faruki, Zeki Arıkan, Özer Ergenç, Feridun Emecen vb. ile oralardan ışık bulmuş; Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Mübahat Kütükoğlu, Yavuz Cezar, Tevfik Güran'ın aradıkları ekonomik tarihe oraları yataklık etmiş; Kemal Beydilli, Selim Deringil siyasî tarihe ilişkin Batı kaynaklarını arşiv malzemesiyle dengeleyebilmişlerdir. Arşivlerde türetilen belgelerin kullanımı artan bir tempoyla sürmekte ise de tarihçiliğin onlara el atış biçimleri, içeriklerini yansıtma yetenekleri, onları dengeleyebilecek başka delillere uzanabilme özlemleri üstündeki yorumlar da yoğunluk kazanmaktadır. Tarih, ülke tarihiyle birlikte, değişik coğrafya ve toplumlarda aranmadığı sürece, başka ülkelerin tarihlerine ilişkin araştırma ve öğretim üniteleri kurulmadıkça ve dünya ölçeğinde ortaya atılan varsayımlarla kıyaslanmadığı müddetçe, belgelerin biricikliğinin getirdiği yanılmalar ve benzersizlik savları sürüp gidecektir.

Tarih araştırmalarının 1980'li yıllarını, "vesika" bolluğu ile "teori" fakirliğinin çatıştığı dönemler olarak algılamak ve değerlendirmek yerinde olabilir. Türkiye Sosyal ve ekonomik tarihi üstüne düzenlenen Ankara'daki ilk kongrede Halil İnalcık, bu yolda akademik tarihçilerin dışından gelen seslerle klasik anlamda tarihçilik yapanların duraganlıklarını uzlaştırmaya çağırırken, tarihçiler adına ama onlardan farklı bir sesi dile getirmişti:

"Toplumların iç dinamiğini sınıf mücadelesiyle açıklayan teori, Osmanlı tarih çalışmalarına Türkiye'de ilk kez 1930'larda Kadrocular olarak bilinen sosyalist yazarlarca ve 1960'dan sonra uygulandı; bu yaklaşım, şüphesiz, yeni Türk toplum ve politikasındaki gelişmelerle ilgili bu eğitim sonucu genç iktisatçılar, sosyologlar ve bazı tarihçiler tarafından heyecanla sürdürüldü... Osmanlı sosyal tarihini işlemeleri bakımından romantik dönemin sonunu işaret eden bu ciddi girişimler konu ile ilgili görüş açımızı genişletti ve araştırma için yeni yollar gösterdi. Bu çalışmaların temel katkısı dikkatimizi, iç dinamizmini tartışma konusu yapan bir kontekst içinde Osmanlı sosyal yapısı veya Osmanlı toplumu üzerine yoğunlaştırmasıdır."[22]

Andığım bu uluslararası kongre, Türkiye'nin devlet-merkezli ve "ötekiler"i dışlayan tarihçiliğinin 1980'li yıllarla birlikte daha da saplanacak olduğu bataklık öncesinde, evrensel sesleri dile getirmesi bakımından olumlu adım atmıştı. Ancak bu yolda aşırılıkların getirebileceği olumsuzluklara da dikkat çekiyordu genç tarihçilerden Şükrü Hanioğlu:

"Tarihimizi ve toplumumuzu, son derece mekanik ve o toplum hiç düşünülmeksizin ortaya atılmış olan teoriler ile incelemekte de bir sınır koymak; köşeleri bu teoriler ile belirlenebilecek sahada, özgürce, ilk elden kaynaklara inerek yorum yapmamız gerekmektedir" parolasıyla tarih anlatımını keşfedilen vesikalara bırakma arzusuyla belgeciliği vurguluyor, "yerli-yersiz" teorilerle/faraziyelerle oynamanın zararlarını belirlemeye çalışıyordu.[23]

Hiç şüphe yoktur ki, Türkiye'de tarih araştırmalarının -kimi zaman tutmasa ve uygun düşmese dahi- varsayımların açtıkları ufuklarla bir yerlere varabildiğini söylemeliyim. Belki de bu tavır ve düşüncelerle tarihçi, Suraiya Faroqhi'nin dile getir-

21 M.S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul/Kubbealtı 1994.

22 H. İnalcık, "Ottoman Social and Economic History: A Review", **Turkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, (ed. O. Okyar, H. İnalcık), Ankara 1980, s. 5.

23 Ş. Hanioğlu, **Bir Siyasal Orgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jon Türklük**, İstanbul 1985, s. 2.

dığı gibi, "yaratıcı bir adaptasyon"a zorlanabilirdi. Ne yazık ki, Türkiye'de tarihçilik bu yolları pek zorlamış görünmemektedir. 1960'lı yılların Marksist havasında yetişen, iktisatçı/sosyalbilimci kökenliklerinin üstüne –Batı teorisyenlerini iyi izleyebilmiş, evrensel tarihçiliğin temel meselelerini yakalama gayretleri göstermiş ve zamanla (1980'li yıllarla birlikte) değişime uğramış olmanın rahatlığıyla (bir bakıma sıkıntısıyla)– kurmaya çalıştıkları tarihçiliklerinin kendilerine tanıdığı yetki ile konuşabilen üç tarihçi (Halil Berktay, Huricihan İslamoğlu - Inan ve Çağlar Keyder)'nin *Defter*'de İskender Savaşır ile tarih üstüne yaptıkları bir söyleşi[24] açıkça ortaya koymuştur ki, tarih Türkiye'de bu tür yetişmişlerin (ki bunlara karşı 'yerli yersiz teori aktarmaktan öte bir iş yapmadılar" biçimindeki tutucu tepkileri onaylamıyorum) azınlık olduğu Türkiye, böyle tarihçiliğin son gelişmelerini kapsayan tartışmaların hayli uzağında ve çok büyük bir çoğunluk olarak milliyetçi/gelenekçi tavırlarıyla süregelmektedir.

Türkiye'nin dünya işbölümündeki konumu dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar alanında, belli alanlarda araştırma yoğunlaşmaları yaparak, sınırlı alanlarda özgün bilimsel üretim yapabilen toplumbilim çevreleri oluşturmak ve bu katkılara dayanarak, dünya bilim çevreleriyle karşılıklı etkileşmeyi arttırmaya çalışmak yolundaki İlhan Tekeli'nin ortaya koyduğu eksiklikleri gözönüne getirdiğimizde[25] yirmi-otuz yıl önceki tarih anlayışlarından sonra, dünya siyasal konjonktürünün sürüklediği ortamın etkisiyle ve kişisel birikimlerinden sonra, andığım tarihçilerin *Defter*'de yansıttıkları tarihçiliği şöylece aktarmak ve bunun 1990'lı yıllara nasıl bir birikimle tabii ki sayıları sınırlı tarihçilerin sorumluluklarındaki birikimle– girildiğini yansıtmak istiyorum:

"Şimdiki tarihçilik bir birikim sonucu, hem yoğun bir şekilde 60'lardan bu yana yaşamış olduğumuz siyasal mücadelelerin, hem de bu siyasal mücadelelerle iç içe giren tarih yazımının sorgulanmasının bir sonucu. Bir örnek olarak 70'lere döndüğümüzde, oradaki en önemli olay bana sanki ideolojik boyutun tematize edilmesiymiş gibi geliyor. Ve bu tematize edilmeyle birlikte tarih yazımının ürettiği ideolojik boyuta artan bir duyarlılığın ortaya çıkması. Yani tarihçilerin kendi toplumları ve diğer toplumlar hakkındaki varsayımlarına karşı duyarlı olmaya başlamaları... Doğu ve Batı tarihlerinin eşit derecede sorunsallaştırılması süreci hakkında tartışmamızın yararlı olacağını düşünüyorum. Çünkü tartışmalar genellikle postmodernizm olayına bağlanıyor ve sanki postmodernizm mücadele edilmesi gereken bir şeymiş gibi ortaya konuyor. Yani bizler, büyük çerçeve tarihçileri, sanki onlarla kavga etmemiz lazımmış gibi düşünüyoruz kendimizi; böyle bir şey yok. Karşılaştırmalı tarihçilik, büyük çerçeveli kuramların mikro çalışmaları içerebilecekleri bir yapı. Dolayısıyla ben, bir yanda mikro temelli postmodernist çalışmalar, diğer yanda makro modeller, büyük çerçeveli tarihçilik diye bir çelişki görmek istemiyorum (İslamoğlu-İnan).

Şu andaki tarihçiliğin eskiye nazaran çok farklı sorular sorduğunu belirtmek istiyorum... Bu sorular tüm tarihçiliğinin alanına girmiş. Dolayısıyla sosyal tarih şudur, politik tarih şudur, diye ayrı alanlar tanımlamak zor. Yeni sorular tabii belli tecrübelerden kaynaklanan sorulardır. Bunlar kanımca iki türlü tasnif edilebilir: İlki, devletin ya da hâkim sınıfların nasıl ortaya geldiklerini, bildiğimiz tek çizgili ve yukarıdan aşağıya gelişme içinde anlamak yönünde olan sorular değil de, aynı zamanda bu süreçte ne gibi direnmeler oldu, kimler dışarıda kaldı, nasıl dışarıda bırakıldılar, dışarıda bırakılanların direnme üslupları, direnme yolları nelerdi türü sorular... İkinci olay ise daha farklı bir şey. Yaşamın her katmanının, her türlü faaliyetin aslında tarihin öznesi olabileceğine dair... olay. Bu tabii eskiden beri farkında olduğumuz bir bütünsellik arayışının bir parçası (Keyder).

Bence başka alanlardaki kaderi ve kırılmaları ne olursa olsun, burada, Marksizm'den beslenen, Marksizm'in tarihsel kazanımlarını, tarihsel olarak 19. yüzyıldan itibaren Marksizm'in taşıyarak çıkagelmiş olduğu gibi duyarlılıkları içinde taşıyan bir dünya tarihçiliği anlayışı, tarihçiliğin, içinde bütünsel bir kuram taşıyan damarını, çok hayati bir damarını ve deyim yerindeyse belkemiğini oluşturmaya devam ediyor. Belki bu bugün, Fukuyama'nın "tarih sona erdi" ve "Marksizm toptan iflas etti" anlayışları içinde o kadar fark edilmeyebilir, fakat ben bunun zaman içinde tekrar kendini hissettireceğini, bilince daha fazla çıkacağını düşünüyorum (Berktay).

Ve bilinçli olarak siyasi bir söylem, tarihçilik. Bunun en açık belirtisi dekonstrüksiyon çerçevesi içersinde tarihçinin ürettiği hegemonik yapıların ortaya çıkarılmasıdır. Böylece kolonyal söylem sergileniyor, sonra developmentalist, kalkınmacı söylemin varsayımları ortaya çıkarılıyor. Şu anda tarih yazımının siyasileşmesinin üst doruklarından birini yaşadığımıza inanıyorum. Bu siyasileşmenin daha örtük bir boyutu da postmodernizm... Hepimiz, Marksist ya da Marksist olmayarak bu tarih yazımının içinde yer alıyoruz (İslamoğlu-İnan).

Milliyetçi tarih, bence, kapitalizmin etkisinin bizim kendi potansiye-

24 İstanbul/Metis, Bahar/Yaz 1993, ss 7-56.

25 İ. Tekeli, "1990'lı Yıllarda Türkiye'de Sosyal bilimler", **Marksizm ve Gelecek,** Güz 1989, ss. 53-54.

limizin ortaya çıkmasını engellediğini söyleyen bir tarih. Ve bu engelleme ile bizim yani Üçüncü Dünya toplumunun kendi özgül vasıflarının, bir yerde köşeye itildiği ve bunların tekrar ortaya çıkmasının arzulanır bir şey olduğunu söylemek. Bunların tekrar ortaya çıkmasının ise ulusal devletin bilinçli olarak kolonyal ilişkilere karşı kurulması çözümü ile başarılacağını söyleyen bir yorum... Milli tarihçiliğin eleştirisinden çıkarak bir bütünsellik inşa etme çabasında daha çok başlardayız. Türkiye'de ne bir aile antropolojisinden –Emmanuel Todd'un yaptığı türden– çıkarak toplumun kendisini nasıl gördüğü türü bir tarihçilik alanı açılmış durumda; ne de İslâmi kültürle ortaya çıkan 'toplumsal'ın öneminin ne olduğu hakkında bir tarihçilik yapılmış durumda (Keyder).

Milliyetçi tarihçiliğe göre bir "biz" var ve başkaları var ve bugün var olan herhangi bir ulus-devlet veya etkinlik, ulusçuluk çerçevesi vb. içersinde var olan "biz", tarih içinde ezelden beri varmış gibi tanımlı. Yani tarihin derinliklerinde bir Türk milleti var, İrlanda milleti var, Alman milleti var, Yunan milleti var filan. Ve bugünkü "biz" ile o tarihin derinliklerinde olan "biz" –o biz hep var tarih boyunca ve aynı zamanda bugünkü "biz"in "ötekiler"le, kendi dışındaki bütün kapışmalarında, "biz" "haklı" onlar "haksız"... Bugünkü Türk tarihçiliğinin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Tarih Bölümü ile Ankara Üniversitesi DTCF'nin Tarih Bölümünün birçok anabilim dalı gibi çok klasik, milliyetçi, devletçi Osmanlı araştırmacıları yetiştiren tezgahlar... Öte yandan, yine bu radikal paradigmanın etkisiyle ve onun esinlendiriciliği altında, ya da gene bu radikal paradigmanın 1960'lar ve 70'lerde ürettiği azgelişmişlik, üretim tarzı, eklemlenme, dünya sistemi vb. tartışmalarının esinlendirmesiyle, bir kısım çok profesyonel Osmanlı tarihçileri de geniş sosyolojik ve evrensel tarih okumalarına dalmış durumdalar. Bu Halil İnalcık için geçerli olduğu gibi Suraiya Faroqhi için de geçerli. Bu üç-dört ayrı kökenin insanlarının bir araya gelişidir ki, mesela bugün Türkiye'de milliyetçi, devletçi Osmanlı tarih uzmanlığının çok muhafazakâr halet-i ruhiyesi ve dünyasının bir ölçüde dışında kalan, evrensel tarihçiliğin ana mecrasıyla daha haşır neşir bir alternatif tarihçiler gruplaşması oluşturmuştur" (Berktay).

Tarihçiliğin (Berktay'ın "alternatif" dediği tarihçiliğin yerine değişime uğrayan tarihçilik diyebiliriz belki) son on-onbeş yıl içinde Türkiye'de geliştirmeye çalıştığı önemli bir yaklaşım da, 1923'le başlayan Cumhuriyet döneminin keskin çizgilerle kendini belirli bir sürece sıkıştırması karşısında, yâni devrime meşru zemin hazırlama kaygısından kaynaklanan yalnız kalmış Türk Devrimi süreci yerine ve bilimsel tarih çalışmalarını Cumhuriyet dönemi ile başlatıp öncelerine gitme arzusu göstermeyenlere karşı daha ılımlan bir tutum sergileyerek; açıklamalarda Cumhuriyet'i öncülleriyle bütünleştirme, anlamlaştırma, perspektifini yaratma biçiminde olmuştur. Başta Şerafettin Turan, Zafer Toprak ve Büşra Ersanlı Behar olmak üzere, çağdaş Türkiye üstüne çalışmalar yapanların Cumhuriyet tarihine getirdikleri 150 yılın ve yüzyılların derinliği tarihçiliğin daha rahat işleyebilmesi yolunda atılan önemli bir gelişme sayılmalıdır.[26]

Şüphesiz, Türkiye'nin siyasal yapısını, sosyo-ekonomik durumunu tahlil etme gayreti içinde bulunmuş çalışmaların yukarıda andığım topyekün açıklamaları ve devrim felsefesinin gerektirdiği sözcükleri kullanmış olmaları; bu yapıların tarihçilikte birim sayılan olayların desteğinde yaratılmak istenen yapıların dışlanmasını da getirdi. Tarihçilik, günlük esintilerin –sözgelimi II. Cumhuriyet, laiklik, ordunun konumu/darbeler vb. konularda yeni dünya düzeni anlayışının çabucak geliştirmek istediği– sığ açıklamaların yarattığı darboğazlarda tıkandı; sağlıksız tarih ön plana çıktı; yöneticilerin kendi konumlarını sağlam tutma gayretleri nedeniyle sarıldıkları tarihi yaratan tarihçilerin sayıları arttı; toplum, içinde yaşayıp yol aldığı olayların/görüntülerin derinliğini bulabileceği tarihlere kavuşamadı.

Hemen eklemeliyim: 1960'lı yıllarda paylaştıkları –Batı modernizmi karşısında tarihin işlevi konusunda hemfikir oldukları– yaklaşım tarzlarının çok daha fazla olduğunu düşündüğüm bu sosyalbilimci/tarihçi kişilerin, yukarıda aktardığım konular üstüne sık sık ayrılıklara düşmüş bulunduklarını farkettim. Şüphesiz, bunun yadırganabilecek bir yanı yoktur; ancak, akademisyen tarihçilerin Türkiye'de pek sevmediğini bildiğim teorilerin, rüzgâr gülüne dönüştürülmesi gibi bir tehlikesinin oluşabileceğinden de kuşku duydum ve tarihçilik mesleği bakımından yaklaştırıcı işlevini yapamayacağını sanıyorum (Suraiya Faroqhi'nin Osmanlı tarihi için adapte etmeye çalıştığı varsayımların, topladığı malzeme bolluğu –kimi zaman yetersizliği– ve tarihçiliğin gerektirdiği bazı koşulları yerine getirmiş olmasından dolayı ve zorlamaya gitmemesinden ötürü, başarılı uygulamalar olduğunu düşünüyorum– Faroqhi'yi Türkiye tarihçiliğinin sorunlarını tartıştığım bu satırlarda fazlaca dile getirmem, onun çalışmalarını yakından takip edebilmemden ve uzun yıllar Türkiye'de bulunmuş olmasından ötürüdür; ta-

26 Z. Toprak, "Tanzimat ve Çağdaş Türkiye", **Toplum ve Bilim**, 46/47, Yaz 1989, ss. 41-55; B.E. Behar, **İktidar ve Tarih**, İstanbul/Afa 1992; Ş. Turan, **Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**, Ankara/Bilgi 1990.

rihçiliğin Türkiye'deki gidişatında çok yönlendirici olmasındandır.

Çeviriler, yeni yayınlar...!

Türkiye'de tarih çalışmaları, incelediği konular itibariyle, ortaya koyduğu kurumlar açısından, yalnızca kendi ülkesini, toplumunu, özellikle Türk toplumunu –kendine özgülüğü içinde– konu yapagelmiştir. Ne yazık ki, kendi kendine koyduğu yapay sınırları aşamamıştır. Türkiye'de başka ülke ve toplumların tarihine ilişkin ne bir kurum vardır, ne de, birkaç istisna ile, uzman. (Üniversitelerdeki uzmanların alanlarına, üniversite programlarına ve ortaöğretim ders müfredat ve kitaplarına bakıldığında bu durum hemen saptanabilecektir). 1960'lı yıllarda Sencer Divitçioğlu gibilerin başlattıkları ve Osmanlılar'ın ne tür bir üretim tarzına sahip olduklarını ortaya çıkarmaya yönelik Asya Tipi Üretim Tarzı ile Feodal Üretim Tarzı çekişmelerinin –aslında Osmanlı tarihine uzaktan kumanda ederek yapıldığından dolayı da fazlaca yararlı olamamış tartışmaların– gerektirdiği kimi kavram ve bilgiler için başka toplum ve ülkelerin tarihlerine başvurma dışında; dili ve edebiyatı öğretilen başka bir toplumun kültür tarihini ikinci, üçüncü elden bilgilerle yansıtma dışında; kazı sonuçlarının açıklığa kavuşturduğu eski kültürlerin başarılı yansıtılmaları dışında; Türkiye –tabii ki Osmanlı-öncesi, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin yabancı uzmanlarca üretilen bilgi ve yaklaşımlarını çok sınırlı sayıda tarihçilerin izlemesi dışında– kendi yağıyla kavrulagelmiş, başka toplumların geçmişlerine yönelik ne akademik düzey geliştirilememiş, ne de böyle bir yolda yürümeye imkân verecek malî olanaklar hazırlanabilmiştir.

Türkiye'de tarihçiliğin dünya ile iletişimini sağlayabilen, ona geniş görüş açıları sağlayan alanın, özgün çalışmalardan ziyade çeviri çalışmaların yer aldığı sektör olarak belirdiğini, bu sektörün Türkiye tarihçiliğine önemli katkısı olduğunu belirtmem gerekir.

Tarihçilik, hiç şüphe yok ki, Fransız *Annales* okulunun, özellikle de ünlü tarihçi Fernand Braudel'in eserlerinin Türkçeye kazandırılmasıyla, Türkiye'deki hareket alanını genişletmiştir. Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* ve *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm* ve diğer *Annales*'cilerin çalışmalarıyla, çok önemli bir tarih okulunu ve yaratılan yeni konu ve yöntemleri izleme fırsatı yaratırken, Jacques Le Goff'un yönettiği Avrupa tarihini yeni konu başlıkları ve içerikleriyle hemen aktarma gereğini duyarken, Eric Hobsbawm'ın *Sanayi ve İmparatorluğu*; E.P. Thompson'ın *Teorinin Sefaleti*; Edward Said'in *Oryantalizm*'i ile görüş ve boyutlarını bir hayli genişletiyor; Feroz Ahmad'ın, Eric Zürcher'in Türkiye Cumhuriyeti tarihinin Osmanlı dönemi ile alışverişini, başka bir deyişle, çok yakın geçmişin tarihe aktarılış biçimine tanıklığı farklı gözlerden yansıtmış oluyordu. İslâmî toplumların tarihsel değişimleri üstüne hiç de iyi çalışmalar yapamayan Türk tarihçiliği, *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar; Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm; Tarih Risâleleri* gibi çevirilerde ve derlemelerde Batı güdümlü tarihçiliğe kafa tutan yayınlarla kabını yırtmaya çalışan bir zamanların sol söylemlerine benzeyen, sanki sol söylemlerin yitirilen görevini üslenmiş gibi görünen, ama özgün ayrıntılı ve bilimsel mesailerin birikiminden çok hazır lokmaları yine Batı'dan yansıtan, kimi zaman İslâmî propagandaya dönüşen niteliklerinden sıyrılamıyordu. Masraftan kaçınılmaksızın çıkarılan *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin yeni madde ve konu başlıklarıyla ilgili alanı zenginleştirdiği düşünülse bile, tarihçiliğin beklentilerinde ilk sıraları alabilecek faaliyet alanları yaratmaktan çok, özet bilgi aktaran görkemli yayın olarak değerlendirmek doğru olur kanısındayım. Bu yolda girişilen faaliyetlerin ayrıntısına girmek istemiyorum bu kısa makalemde.

Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies (İstanbul/Enderun 1980), *Tarih İncelemeleri Dergisi* (İzmir/Ege Üniversitesi 1983) *Türklük Araştırmaları Dergisi* (İstanbul/Marmara Üniversitesi 1985), *OTAM* (Ankara Üniversitesi 1990) ve *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (İzmir/Dokuzeylül Üniversitesi 1991) gibi dergilerin yayın hayatına katıldıklarını müşahede ederken *Tarih Dergisi* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1949), *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1963) gibi dergilerin düzgün çıkarılamadıkları, kimilerinin ilgisizlik ve parasızlık yüzünden uzun yıllar çıkarılamadıkları da gözlenmiştir, 1980-1995 yıllarına baktığımız bu özet yazımda.

Tarih ve Medeniyet dergisi yayın hayatına masraftan kaçınılmaksızın parlak kâğıtlarıyla aylık olarak başlarken (sayı 1, İstanbul, Mart 1994) başdanışman İsmet Miroğlu'nun *"Cenab-ı Hak'tan bizi muvaffak kılmasını niyaz ediyoruz"* duası, *"Türk milletine ve özellikle yeni nesle, millî tarih sevgisini kazandırabilmeyi gaye"* ve bu sevginin *"geçmişin öğünülecek yönlerini benimsemek ve sahip çıkmak"* içindir. Miroğlu'na göre, *"tarihimizin heybeti"* onu öğrenme ve inceleme cesaretini kırıyor; daha önemlisi, *"milli kültür pınarlarımızın kurutulması, geçmişte olan bağlarımızın sistemli bir şekilde koparılması gayretleri"* tarihçiliğin baş düşmanlarıdır. Bu olumsuzlukların giderilmesi için tarih devrede olmalıdır. İlk sayıların kapaklarını süsleyen Yavuz Sultan Selim'in heybetli görüntüsü, Sultan II. Abdülhamid'in mütecessis hali, tarihin ne yönde hazırlanmak ve yansıtılmak istendiğine ait kanıtlar olarak beliriveriyordu.

Buna karşılık, İletişim Yayıncılığın Mete Tunçay ve Fahri Aral ile sürüklediği *Tarih ve Toplum*, Tarih Vakfı'nın yayına soktuğu *Toplumsal Tarih* gibi dergiler ve kitaplar, başka yayınevleri ve kuruluşların hamasî tarihin ve romantik yaklaşımın yerine, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada geliştirilen tarihçiliğin kazandırdıklarını çoğu zaman Türkiye yakın dönemi üstüne yapılan incelemelerle yansıtmaya ve benimsetmeye çalışıyorlardı.

Son Birkaç Söz

Sonuçta, birkaç yıl önce Orhan Koloğlu tarafından dile getirilen ve benim daha önce andığım bir değerlendirmeyi, burada tekrarlayacağım; kimi özgün çalışmaların, okullaşmaya doğru atılan bazı adımların, zihniyetteki birtakım değişimlerin bilincinde olarak ve tarih için umutlanarak:

"Tarih bilimi açısından eriştiğimiz noktanın gelişmiş ülkeler düzeyinin hayli altında olduğunu kabul etmek zorundayız. En önemlisi bu düzeye erişme çabasının ilk şartı olan 'bilimsel çalışma'nın koşullarını ülkemizde hâlâ yaratabilmiş değiliz. Dünyaca onaylanmış araştırmacılarımız yok değil. Ancak bu bireysel başarıların bir 'Tarih Okulu' oluşturmamıza yeterli olmadığı yadsınamaz."[27] Arşivlerimizin açık olduğu propagandasıyla (aslında Türkiye'de Osmanlı arşivlerinin % 10'unun dahi devreye sokulamadığını yetkililerden hep duymaktayım; Cumhuriyet dönemine ilişkin bir arşivimiz bile yoktur, ne yazık ki! Son yıllarda İzmir'de Tariş Tarihi'ni yazmak için Zeki Arıkan ve arkadaşlarının aradıkları kaynakları toplamada nasıl zorluklarla ve ne denli eksikliklerle karşılaştıklarını çok yakından biliyorum); Türk-İslâm sentezinin yörüngesine girip "bizden büyük yok" parolasıyla; milletvekilinin seçmenine jest için direttiği iline/ilçesine üniversite kurma isteğine dayalı ama altyapısız kurumlarla bilim yapılamayacağının, tarihçiliğin de bu ortamda pek yeşeremeyeceğinin –ne denli basitleştirildiğini– bilincinde olunması daha gerçekçidir sanıyorum.

İlhan Tekeli'nin vurguladığı üzere,

"Yaşanmakta olan dönüşümlerin teknolojik ve örgütlenme bakımından öncülüğünü yapan ülkelerin ve bu ülkelerin hakim sınıflarının güçlerini yeniden üretmesine" ve "üretilen kuramları Türkiye'de ithal etmek, Türkiye'nin sorunlarına bu kuramları uygulamakta bir aracılık rolü üstlenmek" yerine "Türkiye'nin dünya iş bölümündeki konumu dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar alanında, belli alanlarda araştırma yoğunlaştırmaları"[28] yaparak toplumbilim çevreleri, bu arada tarih okulları oluşturmak, Türkiye'de tarih çalışmalarını belirli bir düzeye getirebilecektir. Ama İlber Ortaylı'nın uyarıları ve Kemal Beydilli'nin teşhirleri umutlarımızın pek de iyimser olmadığının işaretlerini veriyor:

"Üniversal tarih sentezlerinin yapılmadığı, yazılmadığı yerlerde, aydınların sıhhatli bir kronoloji ve senkronoloji duyargası bile gelişmemiştir. Dünya tarihi ve filoloji dallarında bilim kadrolarının çalışmadığı bir ülkede, maalesef, çocuk kitabı ve okul kitabı yazmak daha başından en büyük zorlukla karşı karşıyadır.[29]

Üniversitelerin okullaştığı, bu okullaşmanın ise vardiyalaştırıldığı ve bunun da bir marifet sayıldığı, üniversite ve ilim telakkisinin kalmadığı, akademik çalışmalardaki standartın tamamen düştüğü, akademik kadrolara atanmalarda gerekli olan zorunlu çalışmaların ilmî vasfının ve hattâ mevcudiyetinin dahi pek sorgulanmadığı, doçentlik tezi olmadan "Doçent", "Profesör" olunduğu; çalışanların çalışmayanlarla, arşivlerde ve kütüphanelerde pekçok araştırmalar yapıp neşredenlerin, buralara adımını atmayıp, on senedir bir makale dahi yazmayan, başkalarının çalışmalarına ortak çıkan otlakçı ve başkalarının eserlerini çalıp, kendilerine mâl eden müntehillerle ayni kefeye konulduğu günümüz akademik dünyamızda, mensup oldukları müesseselerdeki eğitim faaliyetleri yanında her şeye rağmen ilmî etkinliklerini sürdürmeye kalkışanların önlerine çıkartılan zorlukların, bir an evvel giderilmesi ve ilmî mesaisine fedakârlıklarla devam edenlerin tefrik ve taltifi, "ma'rifet iltifâta tâbidir" düsturunun işâret ettiği anlam doğrultusunda beklenmektedir. Ancak... "cehele ile ehl-i ilmin emr-i ma'aşda ve kadr ü i'tibarda müsavî" olma halinin, yani, "testiyi getiren de bir, kıran da bir" deyişinin III. Selim zamanında da dile getirildiği ve bu durumun şikâyet konusu olduğu gerçeği, çalışanları ümitsizliğe sevk edebilecek bir tesbittir ve günümüz uygulamaları da bu konuda iyileştirici herhangi bir teselli ve ümidi de vaat etmemektedir."[30]

Tablo karanlık gibi görünüyor. Üniversitelerin büyük çoğunluğu ve devletin resmi kıskacındaki kurumlar açısından bu karanlık tablo, ne yazık ki gerçeği yansıtıyor. Ancak, bir önceki sayıda çıkan yazımda değindiğim ve daha sonraki sayfalarda sözünü ettiğim değişik kanallardan gelen çabalar, tarihçiliğimizin umudu olarak bizi sevindirecek atılımları da beraberinde getiriyor.

27 O. Koloğlu, "2050'yi düşünürken", **Dünya Kitap**, Sayı 4, İstanbul 7 Şubat 1992, s. 6.

28 İ. Tekeli, "1990'lı Yıllarda Türkiye'de Sosyal Bilimler", **Marksizm ve Gelecek**, Guz 1989, ss. 53-54.

29 İ. Ortaylı, "Tarih Öğretimi İçin Yazılacak Kitaba İlişkin Sorunlar", **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları** (yay. S. Özbaran), İstanbul/Tarih Vakfı 1995, s. 51.

30 K. Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, İstanbul/Eren 1995, Önsöz.

KİTABİYAT

1908 Devrimi'*nin Düşündürdükleri*

OKTAY GÖKDEMİR

Değişmenin bilimi olarak tanımlayabileceğimiz tarih alanında yapılan çalışmalar son yıllarda artan bir eğilim göstermektedir. Özellikle Türkiye yakın tarihine ilişkin gerek profesyonel tarihçiler, gerekse amatör tarihçilerin ortaya koymuş oldukları eserler kamuoyunda önemli yankılar uyandırmaya devam ediyor. Meslekten tarihçi olmayan –bunu bir eksiklik olarak görmediğimi hemen ifade edeyim– bazı siyaset bilimcilerin Türkiye yakın tarihine ilişkin olarak geliştirdikleri tezler dolayısıyla ortaya çıkan eserler bu konudaki çeşitliliği daha da artırıyor. Aykut Kansu'nun 1990 yılında Massachusettes Institute of Technology'de hazırlanmış doktora tezinin "beşte biri" olan ve İletişim Yayınları tarafından basılan *1908 Devrimi* adlı kitap da bunlardan biri.[1] Kansu; Türkiye yakın tarihinin çok önemli bir dönemini ele alarak bizlere yeni olgular kazandırıyor(!) ve kendi deyimiyle "... Kemalist ideolojinin egemen olduğu baskın Türk yazımınca unutturulmaya çalışılan bir dönem"i olgusal düzeyde tartışmaya açıyor. Kansu'yu nerdeyse bir "olgu fetişisti" haline getiren saptamalar ve kitap hakkında söylenecek, tartışılacak o kadar konu var ki, bunları ancak iki ana başlık altında toplayarak kitabın bütününe ilişkin bir kavramsallaştırma yapmamız mümkün olabilir.

I. Toplumsal alanda oluşturulan ideolojik yapılanmalar kendi doğrularını kanıtlama zorluğundan kaynaklanan nedenlerle genellikle tarihe başvururlar. Hal böyle olunca, her tarih felsefesi geçmişi a priori ilkeler doğrultusunda yeniden düzenleyerek sonunda "asıl" tarihin kendilerinin ortaya koyduğu tarih olduğunu iddia etmektedir. Kansu da bu açmaza düşerek doğru olup olmadığından en küçük bir kuşkuya düşmeksizin, İkinci Meşrutiyet'in ilanını Türkiye yakın tarihinin gördüğü en köklü devrim olarak niteliyor ve 1923 Devrimi'ni dahi gölgede bırakacak gelişmelerin 1908 Devrimi'yle birlikte gerçekleştiğini söylüyor. Kansu, "1923"ü Türkiye tarihinde "normal bir dönüm noktası" (s. 7), olarak görürken, cumhuriyetin ilanını yanlışlıkla nitelenen bir devrim olarak saptıyor (s. 6) ve asıl devrimin 1908'de gerçekleştiğini söylüyor. Kansu, "modernleşme kuramı" ve "bağımlılık kuramı"nı savunanlar tarafından da desteklenen ve kendisinin isimlendirdiği Kemalist ideolojinin yön verdiği baskın tarihçiliğin sistemli bir şekilde geliştirdiği anlayış hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor: "... Baskın tarihçilik anlayışına Kemalist ideoloji egemendir. İster bilimsel ister resmi olsun Türk tarih yazımı bu ideolojik çerçeve ile sınırlıdır. Bazı örnekleri ne kadar yaratıcı olsa da Türk toplumsal, siyasal ve ekonomik tarih araştırmaları Kemalist ideoloji çerçevesinin dışına çıkamamıştır. Tarih araştırmalarının genel çerçevesini –yani sorunsalını oluşturması açısından Kemalist ideoloji sımsıkı yerinde durmaktadır. Kısacası araştırmacının yaklaşımından bağımsız olarak yapılan hemen hemen tüm çalışmalar Kemalist ideolojinin kalıpları tarafından şekillenmektedir" (s. 5). Olgularını sıralamaya devam e-

Aykut Kansu

1908 Devrimi

İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 482 s.

Yrd. Doç. Dr. Oktay Gokdemir, Mersin Universitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bolümünde Araştırma görevlisidir.

1 Aykut Kansu, **1908 Devrimi,** İletişim Yay., İst. 1995.

den Kansu, hafta tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınmasını, metrik ölçü sisteminin kabulünü, Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmasını modernleşme kuramının kopukluk tezini savunan taraftarlarının birer devrim olarak ortaya koymalarını eleştirerek şu yargıya varıyor "... 1923 sonrasının devrimci karakterini göstermek amacıyla bu kanıtları kullanmak, yeni Türkiye'nin 1923 öncesi Türkiye ile farklılığını göstermek için çekilen sıkıntıların boyutlarını gösterme dışında bir anlam taşımaz" (s. 29). Kansu, konuyu akademik ölçüde inceleyenlerin bile –Tarık Zafer Tunaya ve Şükrü Hanioğlu örneklerinde olduğu gibi– aynı yanlışa düştüklerini ve baskın ideolojinin yani Kemalizm'in etkisi altında kalarak 1908 ile ilgili olarak "... Çok sıradan hükümler vermekten kendilerini alıkoyamadıklarını" açıklıyor (s. 32). Yazarımıza göre ileri sürülenlerin aksine, monarşist rejim 1922'de değil 1908'de yıkılmıştır ve 1908'de artık geniş halk yığınlarının isteği, her türlü yetkiyle donatılmış ve padişahla bürokrasinin üstünde bir meclis tarafından yönetilmektir. İttihatçılar, sanıldıklarının aksine devleti kurtarmak amacıyla bu hareketi gerçekleştirmemişlerdir. Amaçları, devleti yıkarak bir devrim gerçekleştirmekti ama, baskın Türk tarih yazımı ve bunun ideologları tüm bu gerçekleri görmezden gelerek ve Amerikan sosyal bilimcilerinin geliştirdiği teorilerle döneme bakarak Türk tarihindeki devrimci geleneği ortadan kaldırmak istemişlerdir (s. 2-34).

Burada öncelikli olarak ele alınması gereken, "baskın Türk tarih yazımı"ndaki Kemalist ideolojinin etkisinin günümüzde ne denli güçlü olup olmadığını sorgulamaktır. Acaba böyle bir etki yani Kemalist resmi söylem; Türkiye'deki tarih çalışmalarını ne ölçüde etkilemiştir? Tarih tezinin oluşturulduğu 1930'lu yıllarda ulus-devlet anlayışını pekiştirmek için geliştirilen ve üretildiği 1930'lu yıllarda da geniş eleştiriler alan yaklaşım daha 1940'lı yıllarda terkedilmiştir. Ilber Ortaylı'nın nitelemeleriyle "... Resmi tarihçilik deyimi bizim toplumumuzda cumhuriyet döneminin ilk yirmi yılındaki tarih tezleri dolayısıyla söz konusu olmaktadır. Offical historiography ve Offical history gibi deyimlerin bir çevirisidir ve bir bakıma haklı bir rahatsızlığın tezahürü olmakla birlikte, bizdeki aydın tembelliğinin araştırmasız ortaya koyduğu zayıf bir analojiyi ifade etmektedir. Tarihçiliğimizin sakatlığı, maalesef bu kolay teşhis ve nedenlendirmenin, yani resmi görüş nedeninin ötesinde, ciddi yapısal bozukluklara ve ilmi geri kalmışlığa dayanmaktadır. Bizzat 20. yüzyıl tarihçiliğimizi incelediğimizde ve kaynak çalışmaları ve monografiler yanında bazı yorum ve sentezlerin yorumunu yaptığımızda; birtakım sosyal bilimcilerimizin 'resmi tarihçilik ve tarihçi' diye yarattıkları putları sözde kırmakla vakit geçirdiklerini, dönemin politik söylemini (rhetorique) biraz zorlama ve yakıştırmalarla tarih sentezi diye değerlendirdiklerini görürüz. Fakat buna karşı geliştirdikleri sözde alternatif tarihçiliğin de tarihçilik bakımından birinciler kadar teknik zaaf içinde olduğu ve amatörlüğün heyecanını taşıdığını gözlemlemek mümkündür."[2] Sonra, Kemalizmin bir resmi ideoloji olarak bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde benimsenen ve eğitim yoluyla geniş yığınlara empoze ettirilmeye çalışılan bir dünya görüşü olduğu ne kadar savunulabilir. Gerçekten de, Tarih Tezinin oluşturulduğu yıllarda Kemalist resmi söylemi benimseyen başta tarihçiler olmak üzere dönemin aydınları arasında dünya görüşü ve yöntem açısından birliktelik olduğu dahi tartışmalıdır. "... Yusuf Ziya (Özer), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Yusuf Hikmet (Bayur), M. Şemsettin (Günaltay), Afet (İnan), Yusuf (Akçura)'nın birbirleriyle ne kadar ortak yönü, metod beraberliği olduğu ve hangi ortak sentezi geliştirebilecekleri bir sorudur."[3] Cumhuriyetin 10. yılından sonra, devrimin ateşini canlı tutan, öncülüğü ile sözcülüğünü yapan dergiler arasında, kısa ömürlü *Kadro*, *Yeni Adam*, *İnsan* ve daha uzun ömürlü *Kültür Haftası* ve *Ülkü* dergileriyle, bu dergileri yayınlayan Karaosmanoğlu, Tör, Aydemir, Belge, Baltacıoğlu ve Peyami Safa gibi yazarlar-düşünürler yer aldı. Ancak bu yazarlar, devrimin karşılaştığı çeşitli sorunları örneğin; Tör, *Atatürkçülüğün Dramı*'nda, Aydemir, *Suyu Arayan Adam* öyküsünde, Karaosmanoğlu *Yaban* ve *Ankara*'sında, Reşat Nuri, *Yeşil Gece* ve *Miskinler Tekkesi*'nde ve Peyami Safa, *Fatih-Harbiye* romanında dile getirmekten çekinmemişlerdir.[4] Kaldı ki 1950'lerden bu yana Kemalizm devletin resmi ideolojisi olaktan çıkmıştır,[5] bunu görebilmek için de ortaöğretim ders kitaplarına şöyle bir göz atıvermek yeterlidir.[6]

Üzerinde durulması gereken bir başka önemli nokta da, İttihat ve Terakki'nin toplumun sosyo ekonomik yapısını değiştirerek üst yapıda köktenci bir değişikliğe gitme yönünde bir söyleminin olduğunu iddia etmek ne derece doğrudur. Halka bekledikleri ihtilali yapmadığı için güvenmeyen ve propaganda oklarını elinde tuttuğu güç dolayısıyla her zaman orduya karşı yönelten İttihatçıların

2 İlber Ortaylı, "Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine", **Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan,** Cem Yay., İst. 1992, s. 32-33.

3 İlber Ortaylı, **agm.**, s. 36.

4 Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları,** Remzi Kitabevi, İst. 1995, s. 42.

5 1950'lerden itibaren devletin resmi ideolojisinin Türk-İslâm Sentezi şeklinde sistemleştirilmeye çalışılmasıyla ilgili olarak bkz., Bozkurt Güvenç ve Ark., **Türk-İslâm Sentezi Dosyası,** Sarmal Yay., İst. 1992.

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu,** Yay. Haz., Salih Özbaran, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İst. 1995.

gelecekle ilgili ütopya eksikliği –Dr. Abdullah Cevdet'in *İçtihat*'ını saymazsak–[7] onları başarısız kılmaya adeta mahkûm etmiştir. Mardin'in nitelemeleriyle "... Muhalefetlerinin başında olduğu gibi, sonunda da Jön Türkler'in bir ütopyayla ortaya çıktıkları söylenemez. Bu itibarla Jön Türk düşüncesi radikal değil, muhafazakârdır. Padişahı hal'etmek ve yerine başkasını koymakla istenen amaca varılamayacağı fikrini yalnız Dr. Abdullah Cevdet'te buluyoruz."[8] İttihat ve Terakki'nin amacı devleti yıkarak bir düzen değişikliği yaratmak yerine, Osmanlı aydın tipinin genel sorunsalını oluşturan "Bu devlet nasıl kurtulur" şeklinde formüle edebileceğimiz bir yaklaşıma çözümler üretmekti. Bu gerçeği cemiyetin beyanname ve nizamname-i esasilerinde bulabiliriz. Gerçekten de cemiyetin ilk beyanmamesinde yer alan 4. maddesinde, "cemiyet nazarında sülale-i necibe-i osmaniyenin makam-ı saltanat ve hilafette bekası mültezimdir; ancak şer ve kanuna mugayyir harekette bulundukları ve usul-ü meşvereti kabul ve hukuk-u beşeriye ve medeniyeyi himaye etmedikleri halde haklarında şeran ve kanunen lazım gelen muamele icra edilecektir"[9] denildikten sonra 1902'deki Birinci Jön Türk Kongresi'ni takiben Paris'te kurulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Nizamname-i Esasisi'nin 4. maddesinde cemiyetin amacı; "... Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin istiklal-i siyasi ve tamami-i mülkiyesini muhafaza ile iade ve idame-i satvet ve şevketine gayret etmek"[10] olarak ortaya konulmuş, 1909 yılında da yani Meşrutiyet gerçekleştikten sonra cemiyet amacını "... makam-ı hilafet ve saltanatta hadim-i meşrutiyet olan zat-ı hazret-i padişahiye zeval-i na pezir bir hiss-i hürmetle merbuttur"[11] şeklinde belirlemiştir. Kansu'nun mantığıyla böyle bir söylem Osmanlı devlet düzenini yıkmaya yetiyor ve radikal olabiliyor ama "... Efendiler, egemenlik hiç kimseye bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla verilmez. Egemenlik güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk ulusunun egemenliğine el koymuşlardır. Bu yolsuzluklarını altıyüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk ulusu bu saldırganlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanıp egemenliğini eylemli olarak kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olup bittidir. Sözkonusu olan ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun zaten olup bitti durumuna gelmiş bir gerçeği açıklamaktan başka bir şey değildir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes sorunu doğal bulursa sanırım ki uygun olur. Yoksa gerçek yine yöntemine göre saptanacaktır: ama, belki birtakım kafalar kesilecektir"[12] diyerek 1 Kasım 1922'de Osmanlı Padişahı'nın elinde bulunan dünyevi buyurma yetkisini tam anlamıyla ortadan kaldıran bir söylem radikal ve devrimci olamıyor.

Meşrutiyet'in ilânından sonra basılan bir kartpostalda Enver ve Niyazi Beyler

A. Comte'nin pozitivist felsefesini kendilerine çıkış kaynağı olarak gören İttihatçıların örgütlerine vermiş oldukları isim dahi onların varolan devlet düzenini kökünden değiştirmeye yönelik bir söylemi benimsemedikleri-

7 M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasi Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi,** Üçdal Yay., İst. 1982.

8 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,** İletişim Yay., İst. 1994, s. 304.

9 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C.I., Hürriyet Vakfı Yay., İst. 1984, s. 39.

10 Tarık Zafer Tunaya, **age.,** s. 45.

11 Tarık Zafer Tunaya, **age.,** s. 68.

12 1 Kasım 1992'de Saltanatın kaldırılması dolayısıyla M. Kemal'in T.B.M.M.'de yapmış olduğu konuşmanın tam metni için bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev,** C. I-II, basıma hazırlayan, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yay., İst. 1990, s. 373-374.

nin en açık kanıtıdır. *İttihat ve Terakki* (!) yani düzen içinde ilerleme. Üstelik, Kansu'nun iddia ettiği gibi devrim yapan bir siyasal örgüt; 1908'in hemen sonrasında oluşturulan kabinelerde sınırlı görevler almıştır. Bu da bize İttihat ve Terakki'nin 1908 öncesinde ülke yönetimine ilişkin kapsamlı bir programının olmadığını göstermektedir. İttihat ve Terakki, Meşrutiyet sonrası kurulan ilk kabine olan Kamil Paşa Kabinesi'ne yalnızca Manyasizade Refik Bey'le Adliye Nazırlığı'nı alarak katılmış ve kabinelere doğrudan girmek yerine dışarıdan kontrol etmeyi amaçlamıştır.[13] Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin 1908'den sonra geniş halk yığınlarının istemlerini ne ölçüde karşılayabildiği kuşkuludur ve özellikle ekonomik koşullardan bunalan işçilerin yoğun grev eylemlerine karşın takındığı tavır; özgürlük getirmek amacıyla yola çıkan bir siyasal hareketin iç tutarlılığının da olmadığını göstermektedir. Zürcher'e göre "... Altı ay içinde yüzün üstünde grev olmuştu. Halkın siyasal gösterilerde içindekileri döküp ferahlamasından hoşnut olan hükümet; bu grevlerden korkuya kapılmış ve kamu kesiminde sendikaları yasaklayan, zorunlu hakem usulünü getiren ve grev eylemini son derece güçleştiren iş yasasını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle çıkararak tepkide bulunmuştu. Bu yasa işçi hareketini etkin şekilde bastırdı ve İkinci Meşrutiyet döneminin daha sonraki dönemi boyunca hemen hiç grev olmadı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin grevcilerin bozguna uğratılmasındaki rolü ilginçtir. Çünkü anayasal özgürlüğün en önde gelen şampiyonu olan cemiyet, örgütlü işçilerin pek de fazla olmayan özgürlüğünün bastırılmasında gayet açık şekilde kapitalistlerin tarafını tuttuğunu göstermişti.[14]

II. Kansu'nun kitabıyla ilgili olarak, ele aldığı konuları işleme yöntemine ilişkin bir değerlendirme yapacak olursak; Kansu, olgularını en rahat biçimde yurt dışında toplayabildiğini ve kendisine bu fırsatı veren Harvard University ve Massachusetts Institute of Technology'de istediği her olanağa sahip olduğunu ve bu yüzden isteyip de göremediği çok az belge, gazete, kitap, broşür olduğunu söylüyor (s. XI). İttihat ve Terakki'yle ilgili bir doktora çalışması yapılırken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki dönemin kataloglarına ve belgelerine hiç bakılmayışı çok büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Kansu'nun ilgilendiği döneme ilişkin, Osmanlı Arşivi'nde binlerce belge söz konusudur ve yazarımız bunların hiçbirini görmeden olgularını sadece konsolos raporlarına dayanarak ortaya koymuştur. Tüm kitapta kullanılan Osmanlı arşiv belgelerinin sayısı 10'u geçmemektedir ve yazar bunları da Muammer Demirel'in ve Zafer Kars'ın eserlerinden aktarmaktadır.[15] Kansu, dönemin Türk basınına da –*Tanin* ve *İkdam* dışında– bakma gereğini duymamıştır. İngilizce, Almanca ve Fransızca'sı olduğunu sandığımız –ki kullandığı kaynaklardan böyle bir çıkarsama yapmamız mümkün– yazarımız sanırız Osmanlıca öğrenmeye gerek duymadan böyle bir konuyu değerlendirmek istemiş olabilir. Kansu kitabının ikinci bölümünde 1906-1907 Vergi Ayaklanmaları üzerinde dururken "... Devrimi Donald Quataert'in iki kısa makalesinde bahsettiği şekilde basit bir ekonomik bunalım ve arkasından gelen olaylar dizini olarak görmek çok kolaya kaçan bir yol olduğu için, aynı zamanda indirgemeci olan bu yaklaşımı benimsememe –Türk tarihi araştırmalarına yeni bir bakış açısı getiriyor gibi gözükse de– olanak yok" (s. 23) demesine rağmen, ikinci bölüm boyunca (s. 35-95) sıralamış olduğu örnekler, Quataert'in 1908 öncesinde Kastamonu, Sivas, Adapazarı, Konya, Kayseri, Erzurum, İzmir ve Samsun gibi Anadolu kentlerinde yaşanan ekonomik bunalımı ele aldığı makalesinde[16] dile getirilen düşüncelerin bir tekrarıdır.

Sonuç olarak, tarih süreklilik içerisindeki değişmeleri ele alan bir bilim dalıdır. Tarihte birtakım kırılma noktaları arayarak herhangi bir dönemi yüceltmek ya da yermek indirgemeci bir yaklaşımdır. 1908'in 1923'ten daha önemli olduğunu vurgulamak için girişilen bunca çaba da bu yaklaşımın bir sonucudur.

Türkiye Üzerine İki Önemli Bibliyografya

ALİ AKYILDIZ

Malûm olduğu üzere, bibliyografya, genel veya bir uzmanlık sahasına ait kitap, makale veya süreli yayınların künye ve referanslarının belli bir sisteme göre düzenlenmesiyle oluşturulan liste anlamına gelmektedir. Bibliyografyalar, ister genel, ister özel olsun, yapılmış olan çalışmaların dökümünü vermesi açısından araştırıcılar için çok önemli olup, ilk başvuru eserlerindendirler. Zira,

13 Tarık Zafer Tunaya, **age,** s. 25-26.

14 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İletişim Yay., İst. 1995, s. 140.

15 Muammer Demirel, **İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri 1906-1907,** Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990; Zafer Kars, **Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu,** Kaynak Yay., Ank. 1984.

16 Donald Quataert, "The Economic Climate of The Young Turk Revolution of 1908", **Workers, Peasants and Economic Change in The Ottoman Empire 1730-1914,** The Isis Press, İst. 1993, s. 51-59.

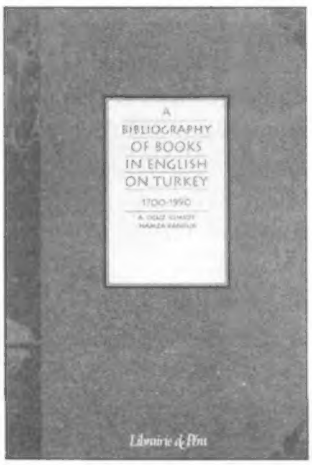

Haz. Oğuz İcimsoy, Hamza Kandur

Bibliography of Books in English on Turkey 1700-1990

İstanbul 1995, XI+274 s. Marmara Üni., Arşivcilik ve Evrak Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını, ISBN 975-7148-00-8

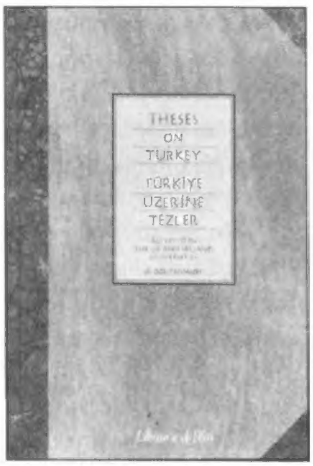

Haz. Oğuz İcimsoy,

Theses on Turkey
Türkiye Üzerine Tezler

İstanbul 1995, XII+52 s. Marmara Üni., Arşivcilik ve Evrak Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını, ISBN 975-7148-03-2

iyi hazırlanmış bibliyografyalar sayesinde, kendilerinden önce yapılan çalışmalardan haberdar olarak, aynı konuları tekrar etmek tehlikesinden ve benzer bir araştırmanın iki kere yapılmasından kaynaklanacak emek israfından kurtulurlar. Ayrıca, bu sayede, daha önce yapılan araştırmaların incelenmesiyle ve bunların üzerine yeni bilgilerin eklenmesiyle, ele alınan konular daha da tekemmül ettirilir ve geliştirilir. Bunların yanında, bibliyografyalar önceden ortaya konulan çalışmaların kısa sürede tespit edilmesine yardımcı olurlar. Böylece, bilim adamlarına en fazla ihtiyaçları olan zamanı sağlarlar.

Ülkemizde, yapılan bibliyografya çalışmaları maalesef yeterli değildir. Ancak, son yıllarda bu alanda da önemli bir hareketlenmenin olduğu gözleniyor. Meselâ, Yüksek Öğretim Kurumu belli aralıklarla üniversitelerde hazırlanan tezlerin kataloglarını yayımlamaktadır. Ayrıca, Başbakanlık Dökümantasyon Daire Başkanlığı da önemli bibliyografyalar hazırlamaktadır. Yine, çeşitli üniversitelerin ve kurumların çıkarmış oldukları dergilerin makale bibliyografyaları yayımlanmaktadır. Bu yazıdan maksat, ülkemizde yapılan bibliyografya çalışmalarının tarihini ele almak olmadığından, gerek Cumhuriyet ve gerekse Osmanlı dönemlerinde hazırlanan bu gibi bibliyografyalardan bahsetmeyeceğiz. Amacımız, sadece bibliyografyaların önemini vurgulamak ve bu bakış açısıyla, son aylarda yayımlanan iki önemli bibliyografyadan bahsetmek ve bunları okuyucuyla paylaşmaktır.

Ülkemizdeki araştırmacılar, Türkiye'de yapılmış olan araştırmalardan bir nebze de olsa haberdar olabiliyorlar. Ancak, özellikle yurtdışında Türkiye üzerine yayımlanan eserler hakkında aynı şeyi söylemek hayli zordur. Oysa, Batı'da Osmanlı Devleti ve Türkiye üzerine çok değişik alanlarda gerek tez ve gerekse kitap olarak pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu aşağıda tanıtmaya çalışacağımız bibliyografyalardan anlıyoruz. Bu çalışmalar, dışarıdan bakan bilim adamlarının ve araştırmacıların ülkemizi, toplumumuzu ve tarihimizi nasıl gördüklerini bize göstermeleri açısından da önemlidir. Diğer yandan, dışarıdan bakanın –peşin hükümlerinden mümkün mertebe ve olabildiğince sıyrılmak şartıyla– içeriden bakana göre bazı gözlem avantajlarının olduğu muhakkaktır.

Bu genel düşüncelerden sonra, şimdi tanıtacağımız kitaplara gelelim. Ele alacağımız birinci kitap, isminden de anlaşılacağı gibi 1700-1990 yılları arasında, gerek Türkiye'de ve gerekse Batı'da İngilizce olarak Türkiye hakkında yayımlanmış olan çalışmaları içermektedir. Kitabın ihtiva ettiği tarihler, ilk bakışta ilgi çekmekte olup, bunun bilinçli bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Zira, kitap bu yönüyle, daha önce Berna Moran tarafından hazırlanmış olan *Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Kadar Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*'nın bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir.

Kitapta 3558 adet eserin künyesi yeralmaktadır. Konular, genel, felsefe ve din, sosyal bilimler, dilbilim, temel ve uygulamalı bilimler, güzel sanatlar ve arkeoloji, edebiyat, coğrafya ve seyahat ve tarih gibi dokuz ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Her ana başlık altındaki künyeler kendi içinde yazar adına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Kullanım kolaylığı sağlamak üzere ayrıca bu ana başlıklar, alt başlıklar halinde tekrar bir tasnife tabi tutulmuştur. Kendi çalışma alanım olarak tarihten örnek verecek olursam, tarih kısmı; genel Türk tarihi, Osmanlı öncesi dönem, Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi ve Kıbrıs gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Bunun yanında, yine kullanım kolaylığı sağlamak üzere kitabın sonuna yazar ve kitap adı indeksi eklenmiştir.

İngilizce gibi bir dünya dilinde ve çok değişik *coğrafyalarda*, pek çok *araştırıcının* ilgisini çeken Türkiye'nin tarihi ile ilgili yayımlanmış kitapları tespit etmek gibi büyük ve meşakkatli bir yükün altına girmek, elbette büyük bir cesareti ve azmi gerekmektedir. Kitabın hazırlayıcıları, bu yükü omuzlayarak, titiz bir çalışmayı bilim âleminin istifadesine sunmuşlardır. Kitabın, büyük bir boşluğu doldu-

rarak, hem Türk ve hem de yabancı araştırıcılar için yararlı olacağını düşünüyorum. Söz buraya gelmişken şunu belirtmekte yarar vardır, doğal olarak hiçbir çalışma eksiksiz ve kusursuz değildir. Dolayısıyla çok geniş bir alanı kapsadığını ifade ettiğimiz bu kitabın da bazı eksikliklerinin olacağı muhakkaktır. Bu konuda göze çarpan birkaç örneği, yine kendi alanım olan tarihten vereceğim. Carter V. Findley'in *Ottoman Civil Officialdom*, (Princeton 1989); editörlüğünü Bernard Lewis ve Benjamin Braude'ın yaptığı iki ciltlik *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (New York 1982) ve Erik Jan Zürcher'in *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish Nationalist Movement 1905-1926*, (Leiden 1984), künyeli kitapları bibliyografyada geçmemektedir. Diğer yandan, Osmanlı coğrafyasına dahil olan bir ülke hakkında yazılmış olan kitapların, eğer Osmanlı dönemini içeriyorsa bibliyografyaya dahil edildiği, hazırlayanlar tarafından kitabın önsözünde belirtilmesine rağmen, bu konuda da bazı eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, Roger Owen'ın *The Middle East in the World Economy 1800-1914*, (London 1981) ve Robert H. Hunter'in *Egypt under the Khedives, 1805-1879*, (Pittsburgh 1984) isimli eserleri kitapta yer almamaktadır.

Tanıtacağımız ikincisi eser, isminden de anlaşıldığı gibi, İngiltere ve İrlanda üniversitelerinde hazırlanmış olan doktora ve yüksek lisans tezlerini ihtiva etmektedir. Bu tezlerin 52 sahifelik bir kitap olacak kadar büyük bir yekün tutması ve konuların; şehir plânlamasından, sosyal antropolojiye kadar geniş bir yelpazeyi ihtiva etmesi, dış dünyada Türkiye'ye olan ilginin boyutlarını ve muhtevasını göstermektedir. Bu ilginin bir diğer delilini de Amerika'da Türkiye hakkında yapılan çalışmalarda görüyoruz. Nitekim, bu konuda daha önce Nihat Falay tarafından yayımlanan bibliyografyadan, Amerika'da Türkiye üzerine Sosyal Bilimler alanında 1934-1983 tarihleri arasında yapılmış olan tezlerin sayısının 437'yi bulduğunu[1] anlıyoruz. Öte yandan, Türkiye ve Türk tarihi, sadece Batı'da değil, Arap ülkelerinde de ilgi çekmektedir.[2] Zira, bu ülkelerin kendi tarihleri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tarihinin de bir parçasıdır. Bu ilmî çalışmaların, Türk araştırmacıları ve bilim adamları için ne kadar önemli olduklarını belirtmeye gerek yoktur zannederim.

Kitap, sanat ve beşerî bilimler, sosyal bilimler, yer bilimleri, inşaat ve kimya mühendisliği, bilim ve teknoloj ile tıp ana başlıklarından oluşan, toplam 335 adet tezin künyesini içermektedir. Bu kitapta da sözkonusu ana başlıklar, kullanım kolaylığı sağlamak için alt başlıklara ayrılmışlardır. Şöyle ki, sanat ve beşerî bilimler, arkeoloji, sanat ve mimarlık, radyo ve TV yayıncılığı, tarih, dil ve edebiyat, kütüphanecilik ve din; sosyal bilimler, iktisat, eğitim, coğrafya, siyasal bilimler, sanayi ve işletme, hukuk, psikoloji, sosyal antropoloji, sosyoloji ve sosyal idare; yer bilimleri, jeokimya, jeoloji, jeofizik, paleontoloji, madencilik alt başlıklarına bölünmüşlerdir. Tarih, yine Osmanlı öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Kitapta, ayrıca tezi hazırlayanların yazar dizini ve bu tezlerin hazırlandığı kurumlar dizini yer almaktadır.

Tanıttığımız birinci kitapta belirttiğimiz üzere ve her çalışmada olabileceği gibi, bu çalışmada da bir iki eksiklik göze çarpmaktadır. Ancak, Sayın İcimsoy'un da önsözde belirttiği üzere kitap İngiltere'de yayımlanan tez katalogları taranarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla, bu kataloglara girmemiş olan tezler, doğal olarak bibliyografyada da bulunmamaktadır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, W. Bamfort'ın *British Interests in the Tigris-Euphrates Valley 1856-1888*, (London University 1948) isimli master tezi ve Mehmet İpşirli'nin *Mustafa Selaniki's History of the Ottomans*, (Edinburgh University 1976) isimli doktora tezi kitapta geçmemektedir.

Yurtdışında Türkiye üzerine yazılmış ve basılmış olan kitaplardan bile haberdar olamadığımız bir ortamda, buralarda hazırlanan ve basılmamış olarak tozlu raflarda kendilerinden faydalanılmayı bekleyen tezlerden haberimizin olması doğal olarak düşünülemez. Dolayısıyla eser, bu alanda çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Sözkonusu iki kitap, alanlarında öncü çalışmalardır. Eserler, kapa ve baskı tekniği yönüyle de dikkat çekmekte ve titiz bir çalışmanın ürünü oldukları ilk bakışta anlaşılmaktadır. Türkiye'deki araştırmacı ve bilimadamlarına çok yardımcı olacak olan iki kitabı bilim alemine kazandıran Sayın Hamza Kandur ile Sayın A. Oğuz İcimsoy'u tebrik ediyor ve kendilerinden bibliyografya alanında yeni eserler bekliyoruz. Yazımızı, Alman, Fransız ve Rus dillerinde Türkiye ve Türk tarihi üzerine basılmış eserlerin ve hazırlanmış olan tezlerin de bu gibi bibliyografyalarının hazırlanarak araştırıcıların hizmetine sunulması temennisiyle noktalıyoruz.

İsteme adresi: PK. 555, Sirkeci / İstanbul
Fax: (0212) 227 65 77

1 "Amerika Birleşik Devleteri'nde Türkiye Üzerine Bilimler Alanında Yapılmış Tez Çalışmaları 1934-83", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** X/3, Ankara 1983, s. 333-362; X/4, Ankara 1983, s. 479-501.

2 Arap ülkelerinde, Osmanlı Devleti ve Türkiye üzerine yapılan çalışmaların ve tezlerin bibliyografyası için bkz. Süheyl Sapan, **el-BuhHus ve 'd-Dirâsâti'l-Osmaniyye ve 't-Türkiye fi'l-Mektebeti'l-Arabiyye (Arap Aleminde Osmanlılar ve Türkiye Hakkında Akademik Tez ve Yayınlanan Kitaplar Bibliyografyası),** Kral Fahd Millî Kütüphanesi Yayını, Riyad 1995. Kitap, 437 eser ve tezin künyesini içermektedir.